Theresa Mayová / Za národní svobodu globální Británie

Viktor Orbán / Maďarsko a krize Evropy

Aleš Valenta / Jürgen Habermas a levicový obrat v poválečném Německu

Ivana Ryčlová / Ruský bard Alexandr Galič

Kontexty

časopis o kultuře a společnosti

František Mikš / Vzpomínka na Antonína Přidala

Elie Wiesel / Kajícník hřbitovů

Joseph Roth / Cesta do Ruska

Téma: Nikos Salingaros a sjednocená teorie architektury

Ročník IX. (XXVIII.) • cena čísla 100 Kč • Vydává Centrum pro studium demokracie a kultury

1/2017

Jeden svět

UMĚNÍ SPOLUPRÁCE

Festival dokumentárních filmů o lidských právech

6–15/3/2017
Praha a poté 32 měst v ČR

Stáhněte si mobilní aplikaci
iOS Android

www.jedensvet.cz

Spolupořadatel: Ministerstvo kultury
Generální partner: nadační fond avast
Hlavní partner: 2000 group
Významní partneři: Kreativní Evropa Visegrad, Fotograf roku, Mamatoxin, kofola, Lonc
Generální mediální partner: Česká televize
Hlavní mediální partner: Český rozhlas

Novinky z Portálu

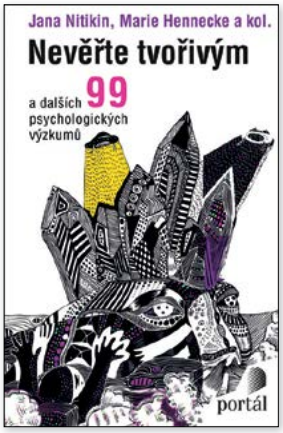

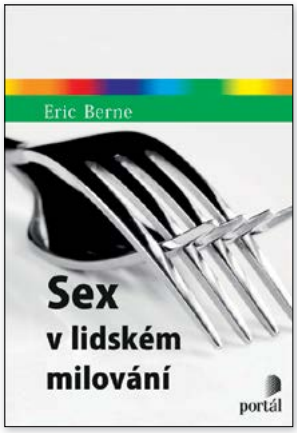

KNIHKUPECTVÍ PORTÁL: Praha 1, Jindřišská 30 / Praha 8, Klapkova 2

obchod.portal.cz

portál

Editorial

S odstupem času se zdá, že migrační krize léta a druhé poloviny roku 2015 byla pověstnou poslední kapkou, kvůli níž se protrhla přehrada. Právě v jejím průběhu byly *ad absurdum* dovedeny některé postmoderní pravdy, na nichž čím dál více stála západní politika a společnost v posledních letech a desetiletích. Při ní se ukázalo, jaké konkrétní důsledky má zrelativizování odvěké funkce státu – zajištění bezpečnosti vlastních občanů, když byla upozaděna a namísto ní byl na první místo postaven prý humánní argument povinnosti vůči všem obyvatelům planety a zodpovědnosti za všechny nespravedlnosti světa.

Dosud léta mlčící a spíše neteční občané se vzbouřili a začali zpochybňovat i další výdobytky postmoderny v podobě nejrůznějších absurdních práv fiktivních či jen hypotetických minorit, výdobytky politické korektnosti a řešení jiných, často umělých problémů. To vše v posledních letech doslova „tlačily" politické a společenské elity, které si mlčení a netečnost voličů vyložily jako souhlas a udělaly z těchto témat hlavní obsah politiky, který odsunul do té doby dominující témata spojená s hospodářskou politikou, ekonomickou svobodou apod. Šlo to přitom napříč politickým spektrem – od socialistů přes křesťanské demokraty až po konzervativce.

To vše skončilo. Nemusíme to dokládat jen mediálně srozumitelnými voličskými obraty typu brexitu či zvolení Donalda Trumpa. Pozorovat to můžeme i na změnách v politice rakouské, francouzské, holandské, polské, maďarské… Zkusme si představit, zda by bylo možné, aby před deseti, patnácti lety pronesl premiér členské země Evropské unie projev podobný tomu od Viktora Orbána, který si lze přečíst na následujících stránkách. Navíc se snadno může stát, že se Orbánova pozice v evropském kontextu během krátké doby promění z dnešní okrajové na středovou. Letité stranické a politické systémy totiž projdou vpravdě revolučními změnami, dojde-li k dnes avizovaným úspěchům radikálních stran ve Francii, Nizozemsku či Rakousku. A i kdyby ne, tradiční strany, které zažívají v posledních letech bezprecedentní ztráty, už reagují kdysi nepředstavitelným způsobem.

K čemu vlastně dochází? V zásadě stačí jednoduchým, až humpoláckým způsobem odmítat výdobytky postmoderny, nemít přitom ani reálný plán dalšího postupu či vůbec žádný jiný program a hlásat kdysi banální pravdy, aby to stačilo na volební úspěch. Vždyť co je převratného na heslu „America First"? Co je extremistického na tom žádat, aby si občané mohli svobodně stanovit pravidla života ve své zemi, a neohlížet se na jemnocit příslušníků jiných kultur? Co je divného na tvrzení, že stát má povinnosti vůči svým občanům, a ne vůči cizím?

Všechno to jsou požadavky, které se jen snaží postavit společenskou a politickou realitu zpátky z hlavy na nohy. Neříkají nic moc podrobnějšího o postoji k velkým hodnotám typu svobody, rovnosti, bezpečí a efektivity. I kdyby představitelé státu jen kladně reagovali na požadavky dnešní doby – měli na mysli předně zájem státu a zajímali se předně o vlastní, nikoli cizí občany –, ještě nám to neřekne nic o tom, jaký tento stát je. Třeba vnitřně zcela nesvobodný – ať už politicky, společensky či ekonomicky – a neefektivní. Jenže dnes se zdá, jako by o tyto zásadní otázky, řešící velké hodnoty, nešlo. Proto mizí do bezvýznamnosti mnohé kdysi silné strany, které neumějí na tento společensko-politický obrat reagovat.

Snad je ale stále ještě čas a naděje zachránit základy ústavně-liberálních svobod a standardní politické soutěže. Právě příklad Poláků a Maďarů ukazuje, že politická změna nemusí být nutně spojena s podivnými oligarchickými postavami, komiky, politickými subjekty na jedno použití, či dokonce skutečnými neonacistickými či neomarxistickými extrémy, ale může se odehrávat na půdorysu politicko-ideově profilovaných stran, s nimiž mohou jejich protivníci nesouhlasit, ale s nimiž lze standardně soutěžit. Najdou k tomu čeští a evropští demokratičtí politici sílu a dají jim voliči ještě jednou šanci?

Stanislav Balík

Texty /

Jiří Hanuš
Co se stalo v únoru v roce 1948? 3

Theresa Mayová
Za národní svobodu globální Británie 5

Alexander Tomský
Brexodus v pasti Unie, nebo naopak? 9

Viktor Orbán
Maďarsko a krize Evropy 12

Marek Aleksander Cichocki
Svět, který ještě neznáme 18

Aleš Valenta
Jürgen Habermas a levicový obrat
v poválečném Německu. 23

Ivana Ryčlová
Volím svobodu… Ruský bard Alexandr Galič . . 32

Téma: Nikos Salingaros a sjednocená teorie architektury /

Martin Horáček
Salingarosova sjednocená teorie architektury . . 49

Rozhovor M. Horáčka s N. Salingarosem . . . 56

M. W. Mehaffy – N. A. Salingaros
Odstupňování měřítek a fraktály 59

M. W. Mehaffy – N. A. Salingaros
Inteligence a informační prostředí 64

Vzpomínka /

František Mikš
„I na věčnosti, kdybych se jí dočkal,
bych raději hledal co číst než o čem psát.“
Antonín Přidal († 7. 2. 2017). 67

Antonín Přidal
Čtyři básně 76

Literatura /

Elie Wiesel
Kajícník hřbitovů 79

Joseph Roth
Cesta do Ruska 87

Nad knihami /

Hana Fadingerová
„K celosti“ – monografie malíře
Ladislava Laštůvky 95

*Kon*texty
časopis o kultuře a společnosti

Vydává **Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK)**
Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax 545 213 862, e-mail: cdk@cdk.cz, **http://www.cdk.cz**

Ročník IX. (v návaznosti na časopis *Proglas* ročník XXVIII.) • Vychází šestkrát ročně • **Editoři** Stanislav Balík, Petr Fiala, Jiří Hanuš, František Mikš (šéfredaktor) • **Redakce** Kateřina Mikšová (jazyková redaktorka), Lenka Váchová (výkonná redaktorka) • **Celoroční předplatné** 500 Kč • **Sponzorské předplatné** 1 000 Kč • **Objednávky předplatného** Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz • **Bankovní spojení** 120 402 514 / 0600 • Nevyžádané rukopisy se nevracejí • **Tisk** Reprocentrum, Blansko • **Registrace MK ČR** E 18685 • **ISSN** 1803w988 • **Na obálce** Vojenské historické muzeum v Drážďanech, foto Martin Horáček • Vychází s finanční podporou Statutárního města Brna, Ministerstva kultury ČR a Státního fondu kultury ČR.

Co se stalo v únoru v roce 1948?

Jiří Hanuš

Nad takzvaným Vítězným únorem 1948 se dá uvažovat z mnoha hledisek. Mezi našimi spoluobčany je stále ještě nemalé množství těch, kteří by se rádi k odkazu tohoto výročí opatrně hlásili a zdůrazňovali by jeho přelomový, především modernizační charakter.

S těmito názory se dá souhlasit v tom smyslu, že únor 1948 představuje zásadní přelom, a to tak hluboký, že v dějinách dvacátého století je nesrovnatelný i s katastrofickým březnem 1939. Jeden český exilový autor jej jeho dosahem přirovnal k vypuknutí husitských válek, a jakkoli se na první pohled může zdát toto srovnání přitažené za vlasy, něco na něm bude. Co se vlastně stalo z hlediska domácích duchovních dějin?

Únor 1948 znamenal jednu ze středoevropských realizací totalitní utopie, radikálního blouznivectví přítomného na evropském kontinentě přinejmenším od francouzské revoluce, ale zbytnělého po ruské bolševické revoluci v roce 1917, jejíž ideály zasáhly i střední a západní Evropu. Na tuto negativní cestu dějinami se revoluční ideje napojily z mnoha zdrojů, z nichž nejvýznamnější byla marxistická ideologie, která představovala nejen dílčí analýzu moderny, ale především kompletní projekt politického náboženství, které usilovalo o příkrý rozchod s minulostí a vytvoření nové společnosti a nového člověka, osvobozeného od všech tradic. Leninismu, obohacenému trockistickou taktikou, v tomto procesu připadá zásluha ve smyslu vytvoření avantgardní skupiny, která usilovala o realizaci této utopické, mesiášské vize, a to za jakoukoli cenu, bez ohledu na člověka. Komunismus, instalovaný v naší zemi v roce 1948, není a ani nemůže být pouze jakousi alternativou k údajně nezdravému kapitalistickému systému. Jednalo se o politický převrat, který se dá nazvat totalitární revolucí, tj. pokus o celkové směřování mimo reálnou politiku, mimo dlouhodobé společenské trendy a de facto mimo české dějiny.

Výraz „mimo české dějiny" je zapotřebí vysvětlit. Komunistický převrat znamenal zničení samostatnosti česko-slovenského státu a vytvoření státní atrapy, zcela podřízené sovětskému modelu. Pokud občané Československa snili svůj sen o obnovené samostatnosti po druhé světové válce, pak pouze v tříletí 1945–1948, kdy se už mísila bujará radost z poválečného budování se symptomy zániku parlamentní demokracie. Je jasné, že pojem absolutní suverenity patří do říše snů a že moderní státy mohou a musejí být vzájemně provázané. Nepochybně však lze tvrdit, že v roce 1948 přišla ČSR o suverenitu v běžném slova smyslu, což se prokázalo o dvacet let později, při zásahu sovětského komunistického impéria, které bylo tehdy ještě při síle. Podobně jako se státní suverenitou to vypadalo i s ostatními hodnotami, na nichž spočívala existence pseudostátního útvaru, který byl vytunelován politickou stranou – s právem, s občanskými svobodami a dalšími vymoženostmi standardního politického systému. Pokud se mluví o hospodářském tunelování v 90. letech, je to zcela nesrovnatelné s touto maxituneláží 50. let. KSČ tehdy prostě ukradla stát. „Mimo české dějiny" tedy znamená dostat se mimo základní zájem české společnosti, kterým bylo dovršení národní politické a kulturní emancipace vrcholící ve zřízení samostatného státu.

Únor 1948 nemůže být v žádném případě označen za pouhou alternativu ke stávajícímu společenskému vývoji, která možná obsahovala některé negativní rysy. Tuto představu bývalých reformních komunistů je zapotřebí rezolutně a jednou provždy odmítnout podobně jako představy jejich stalinistických kolegů. Spíše než o alternativu se jednalo o nastolení samotného principu destrukce, která postupně postihla nejen politický systém, ale život národního společenství v jeho celku. Až do roku 1989 se dá mluvit, byť s jistými

diferencemi, o systematickém ničení všech základních kulturních i civilizačních hodnot, které se vytvořily ve střední Evropě jak v prostředí rakousko-uherské monarchie, tak za první republiky. Dnes vidíme, že i rok 1918 byl jistým pokračováním v nastoupené správné cestě, zatímco rok 1948 jejím razantním přerušením. To si bohužel neuvědomili ani mnozí reprezentanti českých elit, kteří svou nedůsledností a zaslepeností ještě zhoršovali vnější i vnitřní ohrožení. To, že se komunisté zmocnili státu v podstatě ústavní cestou, i když podvratným způsobem, byla tragická chyba také českých demokratů, kteří podcenili hloubku tragédie, k níž se schylovalo, povahu „bytostně jiné moci".

Pokud si připomínáme únor 1948, pak to má smysl nikoli v souvislosti s rokem 1968, ale v kombinaci s rokem 1989, v němž došlo, řečeno pohádkovou terminologií, ale docela pravdivě, ke zlomení kletby spočívající na českém národě. Utopická ideologie ztratila svou sílu a česká společnost se mohla znovu nadechnout ve svobodném, samostatném státě. Termín obnovení státní suverenity lze uvést na hodinu přesně – bylo to večer 29. listopadu 1989, kdy Federální shromáždění změnilo ústavu a zrušilo článek o vedoucí úloze komunistické strany. Období od demokratické, sametové revoluce je tedy pokusem znovu uvést český národ na cestu reálné historie, z níž byla v roce 1948 svedena. Tato reálná historie není bez chyb, jako bez nich není život žádného lidského útvaru a organizace. Je to ale už život v reálném čase a prostoru, nikoli v utopickém bezčasí.

Ludvík Vaculík napsal v jednom svém slavném textu, že komunismus je bití. Nelze pochybovat o tom, že toto odhalení má jistou cenu, autor za ně ostatně mohl být zbit, přesto se mi zdá, že ulpělo na povrchu. Násilí patří i do normálního světa, i když v něm musí mít přesně vyhraněné místo. Komunismus představoval pokus o totální anihilaci jakékoli skutečnosti, která by mohla mít v reálném světě smysl, tedy i násilí. Přesnější by tedy bylo říci, že podstatou komunismu není bití, ale nicota a zmar.

Jiří Hanuš, historik, pracuje na Historickém ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, věnuje se evropským dějinám 19. a 20. století.

Socha Klementa Gottwalda, původně umístěná na tehdejším náměstí Velké říjnové socialistické revoluce v Příbrami. Nyní leží plastika v depozitu technických služeb. Zdroj: http://budejovice.idnes.cz/.

Za národní svobodu globální Británie

Theresa Mayová

Projev britské premiérky Theresy Mayové o tzv. „tvrdém brexitu“, vymezující základní rámec strategie odchodu Velké Británie z Evropské unie, je jedním z nejdůležitějších a také nejzajímavějších dokumentů poslední doby. Pro čtenáře *Kontextů* přinášíme jeho český překlad v mírně krácené podobě, doplněný komentářem politologa a překladatele Alexandera Tomského.

Premiérka Spojeného království Theresa Mayová k velvyslancům akreditovaným u Svatojakubského dvora, Lancasterský palác, Londýn, 17. ledna 2017

Před šesti měsíci britský národ volil. Změnil svou budoucnost a rozhodl se odejít z Evropské unie, aby otevřel svou náruč celému světu. Vydal se na nejistou cestu v pevné víře, že zajistí svým dětem a vnukům lepší budoucnost. Vláda svou povinnost splní. Vyjedná podmínky nového vztahu s Evropskou unií a také této příležitosti využije k zamyšlení, co tak velký obrat národní orientace znamená a jakou zemí chceme být.

Budu usilovat o to, aby Spojené království bylo silnější, spravedlivější a otevřenější zemí než dosud. Aby se stalo bezpečnou, vzkvétající a snášenlivou společností, domovem mezinárodního talentu, magnetem inovací budoucího světa. Globální Británie je největší přítelkyní a sousedkou svých evropských partnerů, míří ale za hranice Evropy, připravená uzavírat nová spojenectví. Máme talent i ctižádost stát se silným a sebevědomým národem světového obchodu.

Proto má vláda plán B. Nestačí vyjednat dobrou zahraniční smlouvu, potřebujeme ještě lepší dohodu s našimi manuálně pracujícími občany. Musíme totiž uznat nezbytnost zásadní sociální reformy. Nemáme-li promarnit náš historický okamžik, je zapotřebí, aby nová průmyslová strategie ujistila naše národy, jaká příležitost na ně čeká. Reformou školství zajistíme, aby každé dítě získalo znalosti a dovednosti, tolik potřebné v Británii po brexitu. Rozumná investice do infrastruktury zlepší ekonomický potenciál i kvalitu života napříč naší vlastí a posílí náš drahocenný svaz národů.

Pouze v jednotě můžeme něčeho dosáhnout. Dnešní národní volba není odvrat od světa. Britská kultura a dějiny mají světový rozměr. Jsme hrdí na své evropské dědictví, jsme ale i zemí, jež tradičně hledí za obzor do širého světa, a proto jsme tak různorodou směsicí národností. Přátele i příbuzné máme v Indii, Pákistánu, Americe, Africe, v Evropě i jinde. Proto máme zájem studovat a obchodovat nejen v Evropě. Plebiscit rozhodl, abychom budovali novou globální Británii.

Někdy nám naši přátelé a spojenci v Evropě nerozumí. Mnozí se obávají rozpadu Unie. Nic takového si nepřeji, úspěch Unie je v britském zájmu. Ráda bych vysvětlila evropským národům, že odcházíme, protože jsme cítili, že nás členství v Unii omezuje na úkor našich globálních svazků a svobodného obchodu se všemi. Máme také odlišnou politickou tradici. Nemíváme koaliční vlády a základem nepsané ústavy je suverenita parlamentu. Naše veřejnost svou vládu přísně soudí a za její činnost jí vystavuje účet, proto se nadnárodní instituce EU tak špatně snášejí s naším politickým a životním stylem.

Unie tíhne k uniformitě, připomeňme si v této souvislosti statečné úsilí Davida Camerona vyjednat pružnější dohodu přijatelnou pro většinu Britů. Británie v Evropě jistě není jediným státem, který klade takový důraz na demokratickou volbu a kontrolu, jediným členem s tak mezinárodními preferencemi

a takovým přesvědčením, že je třeba oslavovat různorodost. Brexit může být lekcí i pro EU. Moc a síla Evropy vychází především z odlišnosti národů, a pokud by se měly svazovat násilím, rozbije se na padrť to nejcennější, co má být zachováno. Je zapotřebí respektovat a chránit báječné rozdíly mezi členskými státy.

Odchodem neodmítáme sdílené hodnoty ani mezi námi nehloubíme příkop. Usilujeme obnovit parlamentní demokracii, sebeurčení národa a globální akceschopnost. Hodláme zůstat spolehlivými partnery, spojenci a přáteli, svobodně obchodovat ke vzájemnému prospěchu a bezpečí. Budete u nás vítáni, tak jako my u vás. Společně se ubráníme proti nepříteli a naše bezpečnostní služby vás budou nadále chránit před terorismem. Naše branné síly zůstanou v Polsku, Estonsku a Rumunsku. Neodcházíme z Evropy, pouze z Unie. Nežádáme částečné ani poloviční členství, napůl in, napůl out. Spojené království odchází, a mým úkolem je vyjednat co nejlepší dohodu.

Dovolte mi, abych představila dvanáct bodů pro vyjednávání s jediným cílem nového, konstruktivního a pozitivního partnerství:

1. Jistota – podmínka nezbytná, a my ji splníme. Dohoda vyžaduje *quid pro quo,* kompromis obou stran, nikdo nemůže být během vyjednávání o všem informován. Týká se i jistoty právní, proto *acquis,* zákony společenství, budou platit, dokud britský parlament nerozhodne některé zrušit. Konečnou dohodu s EU předložíme ke schválení oběma komorám parlamentu.
2. Nadvláda našich zákonů ukončí pravomoc Evropského soudního dvora v Británii.
3. Má-li být Británie mocná, je třeba posílit společný zájem čtyř národů království. Ačkoli je zahraniční politika v pravomoci britské vlády, hodlám úzce spolupracovat s regionální administrací Skotska, Walesu a Severního Irska v nové ministerské komisi pro vyjednávání s EU. Nebudeme jistě všichni se vším souhlasit, je ale nezbytné, aby se decentralizované pravomoci správně rozdělily a nevznikly mezi námi nové příkopy. Jednotná pravidla domácího trhu umožňují lépe vyjednávat obchodní smlouvy a chrání společné přírodní bohatství. Veškerá rozhodnutí regionálních vlád platí.
4. Musíme zachovat společný cestovní prostor s Irskou republikou a hledat praktické řešení kontroly přistěhovalců.
5. Omezení počtu příchozích z Evropy nijak neomezí ty nejlepší, aby pracovali a studovali v Británii. Přijímání talentovaných osob z celého světa je náš ohromný kapitál a ohromná výhoda britských firem, musí být ale podřízeno národnímu zájmu. Přesáhne-li množství (cizinců) únosnou mez, veřejná podpora zaniká. Zažili jsme v poslední době rekordní nával a přetížení infrastruktury, zvláště škol, veřejných služeb a bydlení. A pokles dělnických platů. Jsme otevřenou a tolerantní společností a imigrace, zvláště kvalifikovaná, bude vždy vítaná, nemůžeme ale oslyšet veřejnost, která se jasně vyjádřila. Její požadavek splníme.
6. Práva občanů z Unie v Británii a Britů v EU jsou záležitostí principu férovosti. Navrhla jsem, abychom okamžitě garantovali status jedněch i druhých, unijních u nás a našich v členských státech. Lidé potřebují jistotu. Vím, že si to dvě nebo tři vlády nepřejí, spravedlnost to ale vyžaduje.
7. Ochrana práv pracujících musí být zachována, evropské zákony proto zůstávají v naší legislativě. A nejen to. Konzervativní vláda vyžaduje ještě větší ochranu zaměstnání v souladu se změnami pracovního trhu a zajistí, aby hlasy dělníků byly brány v potaz ve správních radách velkých podniků. Ovšem nejlepší výhodu všem nabízí svobodný světový obchod. A globální Británie je jeho největší zastánce.
8. Volný obchod s našimi přáteli a sousedy je naším nejsilnějším zájmem. Dohoda by měla umožnit co největší tržní svobodu, ovšem bez (omezující) účasti na jednotném trhu. Mnohokrát jsme slyšeli, že členství vyžaduje „čtyři svobody – pohybu zboží, kapitálu, služeb a osob". Neodcházíme z Unie, abychom se stali členem regulovaného trhu, o ničem nerozhodovali a platili obrovskou částku do rozpočtu EU. Usilujeme pouze o co největší přístup na trh, o novou, ambiciózní dohodu o volném obchodu. Nezačínáme od nuly, léta máme stejná pravidla. Respektuji názor unijních politiků, tak jako oni respektují můj, ale pro

naše strategické partnerství je nezbytné hledat co nejvýhodnější, vzájemně výhodné podmínky.

9. Globální Británie potřebuje svobodu uzavírat nové dohody mimo Unii bez unijních pravidel a cel vnějšího obchodu. Náš zahraniční obchod v poměru k HDP stagnuje od samého vstupu do společenství. Musíme proto obnovit obchodování s celým světem a mnohé státy (Čína, Brazílie, Spojené arabské emiráty, Austrálie, Nový Zéland a Indie) už vyjádřily zájem. Budoucí prezident největší ekonomiky světa s námi chce na prvním místě uzavřít obchodní smlouvu. To znamená, že nemůžeme být ani členem evropské celní unie, ale protože usilujeme o bezcelní, pokud možno bezhraniční obchod s Evropou, jisté prvky vnitřních (nikoli vnějších) cel lze přijmout. Cílem však zůstává odstranit co nejvíce bariér vzájemného obchodu.
10. Globální Británie hledí do budoucnosti, a musí proto podporovat vědecký i technický rozvoj a nadále spolupracovat s našimi evropskými partnery. Máme silné vědecké týmy a několik nejlepších univerzit světa. Výzkum a inovace jsou naší hrdou tradicí. Británie zůstane v popředí kolektivního úsilí o lepší porozumění světu, abychom jej dokázali zlepšovat.
11. Spolupráce v boji proti přeshraničnímu zločinu a terorismu předpokládá součinnost s našimi evropskými partnery a bude pokračovat. Máme společné zájmy a hodnoty. Bezpečí našich občanů vyžaduje i praktické stíhání kriminality a sdílení informací. Jsem hrdá na roli Británie v bezpečnostní politice, ať už se jednalo o sankce proti Rusku, o Balkán či ochranu vnější hranice.
12. Usilujme o plynulé, nekonfliktní vyjednávání a spořádaný brexit.

Taková máme očekávání a cíle, takovou ctižádost vytvořit silnější a spravedlivější, globální Británii na bázi konstruktivního partnerství s našimi přáteli a spojenci společných zájmů a hodnot. Je tu však ještě něco – během přestavby našeho nového soužití by nám všem uškodila destabilizace. Nemyslím tím, že máme usilovat o nějakou formu neomezeného přechodného statutu, v němž uvízneme v jakémsi trvalém politickém očistci. To by neprospělo ani Británii, ani EU.

Theresa Mayová.

Přála bych si, aby nám dva roky na vyjednání dohody podle článku 50 postačily. Je však v našem společném zájmu umožnit obchodu, aby se mohl včas přizpůsobit novým poměrům. Týká se to celní i hraniční kontroly, kriminální justice, finančních služeb. Některé záležitosti by tak měly být uvedeny v život hned, jiné budou potřebovat více času. Je nezbytné, abychom se vyhnuli rozkladu a nebalancovali na okraji propasti.

Při vyjednávání nejde o nějakou negativní hru na opozici kvůli opozici. Je zapotřebí jednat disciplinovaně, citlivě a s vědomím, že definujeme zájmy a předpoklady úspěchu naší země na dlouhá léta. Každé zbloudilé slovo nafouknou média a ztíží naše úsilí vyjednat tu pravou dohodu. Jsme si toho naštěstí – my i Evropská komise – plně vědomi. A proto vláda, přestože to mnohé zklame, neprozradí více, než je v národním zájmu. Není mou rolí psát denně sloupky na pokračování. Jsem si jistá, že nové strategické partnerství vyjednat lze. Hovořila jsem prakticky se všemi představiteli členských států Unie i jejich institucí a jsem přesvědčena, že si naprostá většina přeje pozitivní vztah mezi Británií a Unií. Cíle a záměry, jež dnes předkládám, jsou dle mého přesvědčení v souladu s potřebami EU a členských států.

Navrhujeme smlouvu o volném obchodu, protože explicitně vylučuje naše členství v Unii i v jednotném trhu. Respektujeme víru politiků EU v nedělitelné čtyři svobody i odhodlání 27 členských států pokračovat v započaté cestě. Není v našem zájmu podvracet

jednotný trh, sobě i Unii přejeme úspěch a blahobyt. Ráda bych na tomto místě zdůraznila racionalitu našeho návrhu, protože obchod není hra s nulovým součtem – čím větší objem, tím větší užitek. Svobodný obchod zvyšuje zaměstnanost a růst bohatství. Nové překážky obchodu znamenají opak, méně práce a pomalejší růst.

Třetí a konečný důvod správné dohody se týká naší bezpečnosti. Británie a Francie jsou v Evropě jediné státy s nukleární výzbrojí a stálou přítomností v bezpečnostní radě OSN. Britská armáda je zárukou evropské kolektivní obrany a máme také výjimečnou zpravodajskou službu, jež zmařila mnoho teroristických spiknutí a zachránila nesčetné životy. A protože hodláme být dobrými přáteli i sousedy, musíme chránit všechny naše občany.

Je v britském zájmu, v evropském zájmu i v zájmu světa, aby se načrtnutý rámec, který tu dnes předkládám, naplnil. Musím však mluvit otevřeně. Chceme zůstat přáteli a dobrými sousedy, slyším však hlasy, jež chtějí Británii potrestat, aby odradily další, jež by nás snad chtěli následovat. Něco takového by katastrofálně poškodilo především samotné evropské státy. A nebylo by to právě přátelským gestem. Británie by takový postoj odmítla. A přestože jsem přesvědčena, že takový scénář nenastane, musím se vyjádřit jednoznačně, že v takovém případě by byla lepší žádná dohoda než špatná. My bychom totiž tak jako tak mohli obchodovat s Evropou a zůstala by nám svoboda (bezcelního) obchodu se světem. Zavedli bychom si konkurenceschopné zdanění, získali nejlepší světové podniky a velké investory. A kdybychom neměli mít žádný přístup na jednotný trh, stále by nám zůstala svoboda změnit si ekonomický model.

Unie by si ale postavila hráz proti obchodu s jednou z nejsilnějších ekonomik světa. Ohrozila by své investice v Británii v hodnotě půl bilionu liber. Ztratila by přístup na finanční trh v londýnské City, riskovala by export ve výši 290 miliard liber a poškodila by složitý integrovaný dodavatelský řetězec. Samozřejmě by obzvlášť utrpěly mnohé sektory evropského hospodářství, protože jsme významným exportním trhem automobilového, chemického, farmaceutického a potravinářského průmyslu, které zaměstnávají miliony osob. Nevěřím, že by se politici EU odvážili tvrdit německým vývozcům, francouzským farmářům, španělským rybářům a nezaměstnané mládeži eurozóny, že musejí zchudnout kvůli politickému potrestání Británie. Z těchto důvodů a při vědomí společných hodnot a dobré vůle na obou stranách jsem přesvědčena, že dosáhneme porozumění.

Vláda musí být připravena na každou eventualitu, ale my nepřistupujeme k jednání s myšlenkou na nezdar, naopak předpokládáme, že optimistický a konstruktivní přístup povede k úspěchu v zájmu Evropy i Británie. K úspěchu je však zapotřebí ještě něco důležitého. Síla a podpora 65 milionů občanů. Nesváry a spory jsou pomalu za námi a společnost si přeje, abychom konali. Referendum národ rozdělilo a trvalo nějaký čas, než se rána zacelila. Jeden z důvodů naší letité úspěšné demokracie leží v národní identitě a ve vzájemné občanské úctě. A ovšem i v důležitosti, jakou přisuzujeme našim institucím. Jestliže bylo hlasováno, respektujeme výsledek. Vítěz má být velkorysý, poražený uznat legitimitu volby. Národ se sjednotí.

Dnes už je to znát. Představitelé obchodu nežádají zvrat, žádají plán. Dolní sněmovna hlasovala drtivou většinou, abychom se do toho pustili. A naprostá většina občanů, bez ohledu na to, jak volili, má stejný názor. A tak se do toho dáme. Takový je odkaz našich časů, takový je cíl naší cesty a trofej, o niž usilujeme. Nejde o nás, ale o ty po nás, o naše děti a vnuky.

Až se příští generace jednou ohlédnou, budou nás soudit nejen za naše rozhodnutí, ale i za to, jak jsme s ním naložili. Uvidí, že jsme jim připravili světlou budoucnost. Poznají, že jsme položili základy lepší Británie.

17. 1. 2017, přeložil Alexander Tomský. Zdroj: www.telegraph.co.uk.

Theresa Mayová je od července 2016 premiérkou Spojeného království.

Brexodus v pasti Unie, nebo naopak?

Alexander Tomský

Virtuózní, pragmatický, odvážný. Tak nazývala britská pravicová a konzervativní média projev „nové železné lady“, premiérky Theresy Mayové, ze 17. ledna 2017, jímž přinejmenším na čas – než půjde při vyjednávání s bruselskými komisaři o podmínkách obchodu s Evropskou unií do tuhého – ukončila nejistotu ohledně vládní strategie a konečného cíle budoucího vztahu s Unií. Ta od červnového plebiscitu vládla v notně rozpolcené anglicko-velšské společnosti, jež společně volila brexit v poměru 55:45 (na rozdíl od opačné volby irsko-skotské, 40:60).

Poloficiální diskuse kabinetu o tom, o jaké optimální obchodní podmínky brexitu by vláda měla usilovat, povzbuzovaly poražené intelektuály a politiky (pravice i levice) k nekonečným spekulacím, jak výsledek referenda oproti ústavní zvyklosti zvrátit, protože se ve své arogantní nadřazenosti nad obyčejnými lidmi nedokázali s porážkou smířit. Bylo skutečně tristní číst komentáře takových listů jako *The Financial Times* nebo *The Guardian,* podle nichž odchod z „jednotného trhu“ a celní unie způsobí hospodářskou katastrofu. Tito lidé stále doufali, že lze voliče nějak obejít, naplnit výsledky referenda pouze formálně, a zachovat tak Británii přístup ke společnému trhu, jako má Norsko (jež ovšem platí do unijního rozpočtu). Nebo alespoň vyjednat kompromis, pokud jde o omezení imigrace (třeba dočasné), či setrvat v celní unii a přijmout dnešní podmínky cel a tarifů pro obchod mimo Unii.

Tradice britské flotily

Odmítnutím takových polovičatých pokusů premiérka domácí debatu razantně ukončila. Nepochybně si byla vědoma politického rizika nekonečného handrkování s byrokratickou Komisí i špatně skrývaného nepřátelství eurokratů. Z Bruselu se ozývaly hlasy, že dva roky (podle článku 50) na vyjednání kompromisu s Británií nestačí, že je to maraton na léta – vždyť vyjednat unijní smlouvu o volnějším obchodu například s Kanadou trvalo šest let. Nejen byrokratické obstrukce, ale i průtahy dané nutností souhlasu všech 27 států velké naděje na optimální dohodu „šitou Britům na míru“ prostě nedávaly. Vláda se ocitla v pasti a byla de facto přinucena k radikálnímu kroku, tj. obětovat případné obchodní výhody společného trhu, pokud mají platit jakákoli omezení britského obchodu se světem.

Mayová proto představila vládní záměr dohody s Unií jako cestu z evropského kartelu ke svobodě, jako národní ideál a návrat nejen k tradici britské obchodní flotily na všech mořích, ale i k příbuzným, anglicky mluvícím národům. Ultimativně zatlačila na Unii, aby souhlasila s co nejvolnějšími podmínkami vzájemných transakcí. Ekonomické obavy odpůrců brexitu tak postavila (alespoň rétoricky) na hlavu. Svobodný obchod s Unií jistě předpokládat nelze a nějaké ztráty také nastanou, že by však Spojené království jako outsider (byť za ztížených pravidel Světové obchodní organizace) nemohlo relativně úspěšně obchodovat s Unií, s níž má ostatně velký deficit zahraničního obchodu (70 miliard liber ročně), není pravděpodobné. Daleko větší ztrátu, jak správně uvádí premiérka, by v takovém případě na sníženém objemu obchodu a na clech zaznamenala Evropa, zvláště stagnací soužená eurozóna.

Mayová sice doufá, že racionalita argumentu o užitečnosti vzájemného volného obchodu, jenž není žádnou „hrou s nulovým součtem“, nakonec převáží, přesto zřejmě netrpí iluzí a – což je v pragmatické Anglii vzácné – nepodceňuje fanatismus ideologů, ba obává se reálného utopismu evropských politiků. Odvážila se je tvrdě varovat, že by v případě konfliktu

poškodili především sami sebe: „Slyším však hlasy, jež chtějí Británii potrestat…; žádná dohoda by byla lepší než špatná…; poškodila by především evropské státy…; mohli bychom tak jako tak obchodovat s Evropou a zůstala by nám svoboda bezcelního obchodu se světem." – „Nevěřím, že by Unie ohrozila své investice v Británii v hodnotě půl bilionu liber…; riskovala by export ve výši 290 miliard liber…, který zaměstnává miliony osob." – „Nevěřím, že by se politici EU odvážili tvrdit německým vývozcům, francouzským farmářům, španělským rybářům a nezaměstnané mládeži eurozóny, že musejí zchudnout kvůli politickému potrestání Británie."

Podle potřeby a v přijatelném množství

Popíračům lidové vůle premiérka vysvětlila, že zastáncům brexitu nešlo výlučně o ekonomiku, nepoddali se demagogickému zastrašování Cameronovy vlády, jež „vyhrožovala" hospodářským krachem. Měli pocit, že nemají co ztratit. Je přece evidentní, že ti chudší z nich, kteří masově volili nezávislost v přelidněné zemi, trpí daleko více návalem cizinců, a proto tak ostře vnímají rozpad tradiční obce, národní identity a bezmocné, cizině podřízené demokracie. Na rozdíl od kosmopolitní vyšší vrstvy „bezdomovců" mají svůj jediný domov rádi. Požadavek na omezení a kontrolu imigrace i na obnovení suverenity volené vlády se v referendu sloučil.

Paradoxní na její argumentaci je však něco jiného. Optimistická, kapitalistická léta po pádu komunismu v Evropě s hypoteční a úvěrovou krizí (2008) skončila. Americký prezident a populistické strany v Evropě hlásí ochranářskou politiku v zájmu obrany národní soudržnosti s chudší vrstvou, která ztrátou tradičního průmyslu a konkurencí imigrantů citelně utrpěla (o tom, že na tom má značný podíl automatizace výroby, se většinou nemluví). Mayová naopak prohlásila, že britský národ je i při svém patriotismu tradičně internacionální (podobně jako Američané) a vůči přistěhovalcům vstřícný. A svobodný, globální obchod že je naprosto nezbytný. Potíž s přílivem cizinců je pouze v jejich nečekaném a nevstřebatelném množství a jistě i v nedostatku kvalifikace. Manuální práce ubývá. Umírněným nacionalismem, ochranou privilegií a práv domácích dělníků chce získat jejich souhlas, byť argumentuje ve prospěch globalizace.

Dokonce naznačila možnost de facto singapurského hospodářského modelu *laissez-faire* a nízkých daní. Alternativou vůči nadvládě supranacionální organizace, jako je EU, nemusí nezbytně být xenofobní národ, skrývající se v bunkru své etnicity. Předpokládá se, že Američany přislíbená obchodní „superdohoda" (řečeno superlativním slovníkem Donalda Trumpa) přinese možnost volného pohybu osob za prací a jistě Angličany nijak nepobouří. Ostatně, každý z obou příbuzných národů má na protilehlé straně Atlantiku milion svých občanů.

„Pašují dějinami své kolektivní já"

Tím se Mayová přihlásila k tradičnímu, národnímu konzervatismu a k obraně tržního hospodářství i v globálním měřítku. V projevu zmínila „báječnou různorodost národů", internacionalismus jako interakci svobodných národních států, které chrání svou identitu (kulturu), ale obchodují se všemi a přijímají cizince podle potřeby a v přijatelném množství.

Její bouřlivě optimistický projev k národu (prý prozrazoval vliv plamenného rétora, nynějšího ministra zahraničí Borise Johnsona) navázal na kampaň za brexit, neboť zastrašování katastrofickými scénáři používala jen druhá strana. Má ale i svou temnou stránku, když se obrací k politikům Evropské unie. Naoko se omlouvá za tradici anglické demokracie, ve skutečnosti jim však implicitně vytýká onen eufemisticky řečeno „demokratický deficit", jenž ovládá nevolené a neodvolatelné unijní instituce, proti nimž se všude v Evropě zdvihá často zuřivý, neuvědomělý lidový odpor.

Unie se nalézá v těžké krizi. Pryč je dávný budovatelský optimismus europolitiků – sami dobře vědí, že ani volbami, ani parlamentní cestou další integraci nikde neprosadí. A reformu zpátky k větší autonomii států bruselská, neřestně přeplacená nomenklatura nikdy nepřipustí. Je zajatcem mrtvé pokrokové integrace, nemůže couvat, ztotožnila se s dějinnou nutností, jak kdysi charakterizoval básník Jiří Gruša činovníky reálného socialismu: *„Budují novou identitu a pašují*

dějinami své kolektivní já, vtlačují se do ní, ztotožňují ji s tím, co už mají, a tvrdí tautologicky, co nejsme my, to neexistuje, ba co hůř, ani být nesmí a nebude."

Možná jde o první náznak rozkladu vnitřní jednoty nomenklatury. Nedávno se zhroutila velká koalice v europarlamentu, a jak bylo názorně vidět při hlasování o novém předsedovi a handrkování o lukrativních postech místopředsedů, nešlo jí o nic jiného než o udržení toho, co ještě má. Neslyšeli jsme jedinou politickou myšlenku, jediný nápad, jak z krize eurozóny a migrace ven.

Umění pragmatického kompromisu

Premiérka instinktivně a velmi didakticky Evropanům vysvětluje: „Máme odlišnou politickou tradici. Nemíváme koaliční vlády a základem nepsané ústavy je suverenita parlamentu. Naše veřejnost svou vládu přísně soudí a za její činnost jí vystavuje účet, proto se nadnárodní instituce EU tak špatně snášejí s naším politickým a životním stylem. Unie tíhne k uniformitě." A opět, jako ve své ekonomické argumentaci, varuje: „Británie v Evropě jistě není jediným státem, který klade takový důraz na demokratickou volbu a kontrolu, jediným členem s tak mezinárodními preferencemi a takovým přesvědčením, že je třeba oslavovat různorodost. Brexit může být lekcí i pro EU."

Ano, některé skandinávské státy mají k Británii blízko, ale ostrovní demokratická tradice má kořeny v 15. století a je daleko hlubší. Nevím, jestli si je britská premiérka vědoma jakobínské intelektuální tradice, jež ovládla politiku Unie. Rozdíl mezi anglosaským a evropským pojetím demokracie definoval stručně český filosof Rio Preisner: *„Americká ‚revoluce' (potažmo anglická 1688) je plod duchovní aristokracie, která vytýčila prostor svobody, jejž vymezuje s ohledem na nedokonalost člověka a neváhá ji vztahovat i na sebe. Evropská jakobínská elita se ztotožňuje s ‚obecnou vůlí', již ovšem sama definuje… hovoří také o svobodě, ale v rozporném sepětí s dokonalostí utopického programu, kterou váže na historickou zákonitost."*

Projev Theresy Mayové názorně ilustruje filosofův postřeh. „Referendum národ rozdělilo… Jeden z důvodů naší letité úspěšné demokracie leží v národní identitě a ve vzájemné občanské úctě. A ovšem i v důležitosti, jakou přisuzujeme našim institucím. Jestliže bylo hlasováno, respektujeme výsledek. Vítěz má být velkorysý, poražený uznat legitimitu volby. Národ se sjednotí." Největší politickou ctností Angličanů (se Skoty a Iry je to horší) je pokora, uznání vlastního omylu, „fair play", umění pragmatického kompromisu i umění prohrávat.

Britská premiérka potřebovala mít alternativní plán. Pokud by nedosáhla přijatelné smlouvy o volnějším obchodu s unijním kartelem, musela nabídnout alternativu. Těžko předvídat, jaké hospodářské ztráty a případné kompenzace nastanou. Stále slyšíme, že Unie není *à la carte* – německá kancléřka mluví o „nepřijatelném vyzobávání rozinek", Barnier a Verhofstadt o astronomických sumách, jež má Británie zaplatit za vystoupení kvůli starým závazkům atd., atp. Převáží pragmatismus, nebo se unionisté ohrožení populisty a americkým prezidentem pokusí poškodit sebe i Británii, páté největší hospodářství světa? Jedno je jisté – Británii mohou ublížit jen dočasně, ale v zajetí své statické, integrační byrokracie by natolik uškodili sobě, že by se dal do pohybu neodvratný proces rozkladu Unie.

Alexander Tomský je politolog, překladatel a nakladatel.

Maďarsko a krize Evropy

Nezvolené elity jsou odhodlány změnit Evropu – proti zřejmé vůli většiny lidí

Viktor Orbán

Následující text z pera maďarského premiéra Viktora Orbána se objevil na stránkách *Hungarian Review* (www.hungarianreview.com). Zkrácená verze, kterou nabízíme našim čtenářům, vychází z jeho anglického překladu uveřejněného v *National Review* 26. ledna 2017.

Rok 2015 se do análů evropských dějin zapíše jako počátek nové éry. Bude označovat konec doby, v níž jsme mohli považovat bezpečnost a bezstarostnost evropského kontinentu za samozřejmé. Byli jsme si totiž jisti, že to vše závisí jen na Evropě, a na nikom jiném. Uplynul více než rok a půl od doby, kdy jsem poprvé varoval před hrozbou, kterou představuje nová vlna masové migrace. Dnes je tato masová migrace hotová věc, již žádný rozumný člověk nemůže popřít.

Proč jsme my, Maďaři – či spíše my, Středo- a Východoevropané – tuto hrozbu rozpoznali jako první? Nabízí se několik možných souběžných vysvětlení. Snad to souvisí s bouřlivými dobami, které jsme prožili, s otřesy dějinných zvratů, s lopocením a bojem, jenž následoval po historickém obratu k demokracii v roce 1990. Naši západní partneři prožili uplynulých 50–60 let zcela jinak. Jejich svět byl naplněn úspěchem, prosperitou, předvídatelnou budoucností a dobře vyšlapanými stezkami k lepšímu životu. Nám se toto všechno jevilo jako svět fantazie, kde se ideologie splétá s iluzí a realitou a kde se stírají hranice mezi národy, kulturami, mezi mužem a ženou, svatým a profánním, svobodou a odpovědností, vznešenými záměry a skutečnou činností.

Nebezpečí je tady a teď

Pro Západ je stále obtížnější odlišit „to, co je“, od „toho, co by mělo být“. Naše vnímání reality zůstává naopak ostré a stejně chladné jako náš zdravý rozum. Naučili jsme se, že realita je to, co nezmizí, i když v to přestaneme věřit. Musíme proto připustit, že druhé a třetí desetiletí 21. století bude charakterizovat masová migrace národů. Donedávna jsme se domnívali, že takové věci patří pouze do minulých dob a do učebnic historie. Nedokázali jsme si představit nebezpečí nepředstavitelné masy lidí, větší než je celkový počet obyvatel některých evropských zemí, která v nadcházejících letech zamíří na náš kontinent. A teď je toto nebezpečí zde.

V některých evropských zemích zvedají hlavu paralelní společnosti, vytlačující svět, jak jsme jej znali a který jsme chtěli předat našim dětem a vnoučatům. Ne všichni z těch, kteří sem přicházejí, hodlají přijmout náš způsob života. Někteří považují své vlastní zvyklosti a postoje za hodnotnější, silnější a životnější. Když se však takovými lidmi pokoušíme nahradit pracovní sílu, která nyní opouští továrny západní Evropy, není to pro nás prospěšné. Míra nezaměstnanosti mezi obyvateli, kteří se nenarodili v Evropě, po celé generace převyšuje míru nezaměstnanosti rodilých Evropanů. Ve většině případů nedokázaly evropské národy integrovat dokonce ani ty, kteří přicházeli z Asie a Afriky postupně, v průběhu několika desetiletí. Jak můžeme očekávat, že tyto země budou nyní schopny rychle integrovat lidi, kteří přijdou naráz v tak velkém množství?

Viktor Orbán.

Je pravda, že Evropa čelí problému stárnoucí a ubývající populace. Ale pokud se pokusíme vyřešit tento problém tím, že se spolehneme na nově přicházející muslimy, přijdeme o svůj způsob života, svou bezpečnost i o sebe sama. Jestliže k tomuto problému rychle nezaujmeme adekvátní postoj, napětí mezi stárnoucí Evropou a mladým muslimským světem – mezi Evropou, neschopnou zajistit svým mladým obyvatelům práci, a nedovzdělaným muslimským ghettem – se v srdci Evropy vymkne kontrole.

Obyčejní Evropané tohle velmi dobře vědí. V minulém roce nechala maďarská vláda ve 28 státech Evropské unie provést průzkum veřejného mínění. Vyplynulo z něj, že více než 60 % Evropanů absolutně nepochybuje o tom, že existuje vzájemná souvislost mezi eskalací terorismu, vyšší kriminalitou a migrací. Podobně 63 % věří, že migrace mění kulturu hostitelské země. Ilegální migrace představuje hrozbu, usnadňuje terorismus a zvyšuje zločinnost. Masivním potíráním národních kultur přetváří kulturní tvář Evropy.

Ale nahlédnutí do dokumentů vydávaných k tomuto tématu Evropskou unií prozrazuje, že zatímco EU naléhá na řešení problému ilegální migrace, netuší, čeho chce vlastně dosáhnout. Je cílem, jak bych tomu rád věřil, zastavit ilegální migraci tím, že zamezíme nekontrolovanému vstupování lidí do Evropy? Anebo jde pouze o zpomalení migračního procesu, jak by to chtěla Evropská komise? Co se mě týče, chci ji zastavit úplně, protože je to špatná věc. Chce-li EU migraci pouze zpomalit, pak ji zřejmě samu o sobě za špatnou nepovažuje. Zdá se, že se Komise kloní k názoru, že migrace je zátěží pouze v nynější podobě, a jinak z ní Evropa dokonce může mít i prospěch. A vskutku, dokumenty EU opakovaně tvrdí, že vysoká migrace může vyřešit demografický problém Evropy. Maďarsko v současnosti analyzuje soubor sedmi základních opatření, publikovaných Komisí v květnu a červnu 2016. V těchto návrzích chybí zásadní rozlišení mezi skutečnými žadateli o azyl a ekonomicky motivovanými migranty. Maďarsko respektuje svůj závazek poskytnout ochranu skutečným žadatelům o azyl, ale trvá na tom, aby členské státy samy svobodně rozhodovaly o tom, zda chtějí právě pomocí migrace řešit své problémy s porodností či nedostatkem pracovních sil.

Jaké řešení této krize tedy Maďarsko navrhuje? Jakými zásadami bychom se měli řídit?

Výzva – a právo – chránit naši kulturu

Nemůžeme se vyvléknout z povinnosti chránit naše vnější hranice. To je závazný úkol každé země Schengenského prostoru. Ten vznikl v roce 1985 (i když začal fungovat teprve v roce 1995) a téměř úplně odstranil kontroly na vnitřních hranicích. Pokud některá země není schopna splnit tento závazek, musí ho postoupit ostatním. A odmítne-li to udělat, na což má svrchované právo, musí přijmout pozastavení svého členství v Schengenu.

Dále musíme podniknout rychlé kroky k tomu, aby se všichni nelegální migranti bezodkladně vrátili zpět do své vlasti, nebo – pokud tato země není bezpečná – do jedné z bezpečných tranzitních zemí. Výhody rozvojové pomoci nebo vstřícné vízové politiky by se neměly vztahovat na země, které nedodržují pravidla pro ochranu maďarských občanů. Jinými slovy, evropská rozvojová a vízová politika vůči druhým zemím by neměla být bezpodmínečná, ale vázaná na splnění konkrétních podmínek.

Své občany ale nemůžeme chránit, pokud přesně nevíme, kdo chce do naší země vstoupit a proč. Jsme oprávněni vybrat ty, se kterými chceme žít, a odmítnout ty, se kterými žít nechceme. Toto naše právo není v rozporu s univerzální zásadou ochrany uprchlíků.

Tuto zásadu přijímáme, ale musíme si ujasnit, že zaprvé mezi sebou nechceme teroristy a zadruhé máme právo vypořádat se s jakoukoli demografickou krizí tak, jak sami uznáme za vhodné. A konečně platí, že legální imigrace je sice předmětem některých sdílených pravidel, ale nakonec stojí na národních schopnostech a uvážení, protože situace každého členského státu je jedinečná. Například my v Maďarsku usilujeme o to, abychom na pracovní trh začlenili stovky tisíc romských občanů. Ne méně než 13 uznaných menšin posílá své pověřené zástupce do maďarského Národního shromáždění. Budapešťská katolická katedrála stojí co by kamenem dohodil od impozantní budovy hlavní městské synagogy. V tomto kulturním prostředí vyrostly celé generace, směly si ale vytvořit vlastní obraz společnosti, nemusely se řídit instrukcemi přicházejícími ze vzdálené, bezejmenné instituce.

Výzva masové migrace je pro nás výzvou k ochraně vlastní kultury, protože jsme (alespoň podle amerických standardů) malou zemí a protože to od nás naše tradice vyžadují. Maďarská kulturní homogenita – záměrně říkám kulturní, ne etnická –, pocit, že naše kultura je v zásadě ze stejného těsta, s různorodými vzorci včleněnými do jakési jednoty vyššího řádu, se nám v budoucnosti bude ještě hodit.

Maďarsko se možná nepočítá mezi největší členské státy EU, vzhledem ke své zeměpisné poloze se však víckrát stalo dějištěm historické změny. V roce 1989 Německo a Maďarsko společně psaly evropskou historii, když jsme otevřeli naši západní hranici pro východní Němce, kteří utíkali před komunismem do Rakouska. Středem pozornosti v evropské debatě jsme se stali znovu v roce 2015, opět společně s Německem. Onoho léta přicházelo k maďarsko-srbským hranicím každý den více než deset tisíc migrantů. Tito lidé nedbali na evropské zákony nařizující, aby požádali o azyl v prvním členském státě EU, do kterého dorazí; do Schengenského prostoru už vstoupili a pak procházeli jeho dalšími členskými státy. Zodpovědnost zajistit kontrolu nad přechodem hranice spočívá na bedrech vnějších evropských států, a proto jsme neměli jinou možnost než vybudovat fyzickou hranici.

Proč jsou střežené hranice nutné a humánní

Na začátku podzimu 2015 jsme postavili plot na vnější zelené hranici Schengenského prostoru. Udělali jsme to za účelem ochrany jednoho z největších evropských úspěchů: svobody pohybu v rámci společného vnitřního trhu. Ochrana hranic není pěkná věc. Není to estetická záležitost, nelze ji provést pomocí květin a plyšových medvídků. Německo a další země uprostřed Evropy jsou od vnější hranice vzdálené několik stovek kilometrů. Tyto státy spoléhaly na periferní členské země, že se s problémem migrace vypořádají. Tím, že jsme to dělali, jsme chránili životní styl, ekonomický model a bezpečí, kterých si Evropané tolik cení.

Dodám ještě něco, co vás může překvapit: maďarský plot byl pátý svého druhu, který byl vybudován na území Evropské unie. V současnosti jsme dospěli ke shodě ohledně ochrany vnějších hranic a rozdíly našich názorů na související problémy se významně zmenšily. Jedním z nich je potřeba zavést opatření, která by potlačila původní příčiny migrace. Shodli jsme se, že těm, kteří to potřebují, bychom měli pomáhat co nejblíže jejich vlasti. Spolupráce s domovskými státy migrantů i s tranzitními státy se velmi zlepšila. V rámci svých nejlepších možností jsme navýšili humanitární a finanční pomoc. Nikdo nemá důvod si myslet, že ho Maďarsko nechalo na holičkách.

Masová migrace bohužel nikdy není klidným procesem. Když se velké masy lidí vydají hledat nový domov, nevyhnutelně nastanou konflikty, protože na místech, kde se chtějí usadit, už se před nimi usadili jiní, a ti budou chtít bránit své domovy, svou kulturu, svůj způsob života. Zastavit masovou migraci ale není nemožné. Evropa je společenstvím s 500 miliony obyvatel, která má k dispozici dostatečně silnou ekonomiku i dostatečně pokročilou technologii na to, aby se mohla bránit. Ano, rozlišujeme mezi jednotlivým migrantem a fenoménem migrace. Migrant jako jedinec – kromě teroristů – je obvykle především obětí. Je to nešťastný člověk, strádající v zemi se špatnou vládou a vystavený svodům pašeráků i naší vlastní politiky, podněcující migraci. Na druhou stranu, migrace jako celek nás zabíjí. A migrace není ničím jiným než velkým množstvím jednotlivých migrantů.

Proto je naší povinností – bez ohledu na sympatie s jednotlivci, které považujeme za oběti – je zastavit na našich střežených hranicích a jasně prohlásit, že ti, kteří je překročí ilegálně, budou v Maďarsku uvězněni nebo v souladu s právem deportováni ze země. S ohledem na okolnosti byla stavba plotu na ochranu našich hranic před nelegálními migranty nezbytná. V zájmu naší ochrany neexistuje žádná humánnější alternativa. Musíme se chovat humánně, v rámci zákona, ctít otevřenost, ale nezapomínat na rozhodnost.

Migranti tuto krizi nezavinili. Pouze se chovají způsobem, o kterém se domnívají, že je v jejich nejlepším zájmu. Problémem jsme my Evropané, kteří neděláme to, co je v *našem* nejlepším zájmu. Bruselské instituce se spolehly skoro výlučně na jediný nástroj, který má krizi vyřešit: systém povinných kvót pro rozdělování migrantů mezi jednotlivé členské státy. Maďarsko se tomuto schématu ostře postavilo na odpor.

Nás přístup vychází z reality migrace. Zaprvé: dokud nezískáme kontrolu nad svými hranicemi, jakýkoliv plán na přerozdělování migrantů jen nebezpečně povzbudí a pozve ty, kteří chtějí do Evropy. Evropě přitom stále chybí důsledná a ucelená legislativa, která by masovou migraci dokázala řídit. Zadruhé: povinné usídlování na základě kvót bude marné, dokud si pašeráci lidí nebo migranti budou moci podle libosti vybrat zemi, kde se usadí. Zatřetí: informace o přerozdělovacích kvótách spustí vlnu milionů ekonomických migrantů. Lepší životní standard nemůže být považován za základní právo, bez ohledu na to, jak moc si přejeme tento standard poskytnout všem.

To, co se dnes v Bruselu děje, je naprosto absurdní – jinak se to nazvat nedá. Je to, jako kdyby se kapitán lodi směřující ke srážce začal zabývat tím, že by rozděloval záchranné čluny na kuřácké a nekuřácké, místo aby se srážce vyhnul. Nebo jako kdybychom debatovali, kolik vody má natéct do jednotlivých kajut, místo abychom se snažili opravit trhlinu.

Nevolení bruselští byrokraté versus lid

To, že je Brusel neschopný zorganizovat obranu Evropy, je špatná zpráva. Ale ještě horší je, že nic takového ani nemá v úmyslu. My v Budapešti, Varšavě, Praze a v Bratislavě nemůžeme pochopit, jak jsme se ocitli v situaci, kdy se po nás žádá, abychom dovolili lidem z cizích kontinentů a kultur vstoupit na naše území bez jakékoliv kontroly. Jak je možné, že přirozený a základní instinkt bránit sebe sama, své rodiny, domovy a země v naší civilizaci zakrněl? A přece se tak stalo.

Dozvěděli jsme se to v roce 2015, kdy se všechno přes noc změnilo. Jednoho rána nás probudily hlasy volající po *Willkommenskultur* a požadující změnit všechna dosavadní pravidla a dohody, aby mohl být splněn slib, jenž byl dán uprchlíkům. Evropští vůdci nám neustále říkají, že musíme pomoci. Z nejvyšších pater moci jsme naléhavě žádáni, abychom otevřeli své domovy ve jménu solidarity.

Pokud to váháme udělat, nemůžeme být obviněni z bezohlednosti. Naučili jsme se hlavní pravidlo pomoci – pokud jim budeme pomáhat zde, budou putovat sem, ale pokud jim pomůžeme tam, kde jsou, zůstanou doma, ve své rodné zemi.

Brusel tuto pravdu neuznal, a namísto toho povzbuzoval lidi, žijící v některých z nejchudších a nejneklidnějších zemí světa, aby přišli do Evropy a vyměnili svůj tamní život za lepší. Jak se to mohlo stát? Jsem přesvědčen, že politické a intelektuální elity v Bruselu a několika dalších evropských hlavních městech stojí proti většině lidí, kteří dosud nezapomněli na své vlastenectví a zdravý rozum. A pokud je mi známo, jsou si političtí předáci tohoto rozporu velmi dobře vědomi. Je-li tomu skutečně tak, znamená to, že skutečný problém se nachází uvnitř Evropy, nikoliv mimo ni. Největší hrozbou pro budoucnost Evropy nejsou ti, kdo sem chtějí přijít žít, nýbrž naše vlastní politické, ekonomické a intelektuální elity, rozhodnuté přeměnit Evropu proti zřejmé vůli jejích obyvatel.

Je zřejmé, že v této otázce je Evropská unie rozdělena na dva tábory – unionisty, kteří volají po Spojených státech evropských a povinných kvótách, a suverenisty, kteří touží po Evropě svobodných a svrchovaných národů a o jakýchkoli kvótách nechtějí ani slyšet. V tomto smyslu povinné migrační kvóty vyjadřují a symbolizují esenci naší doby. Tvoří důležitý problém samy o sobě, ale mají také symbolický význam jako extrakt všeho podstatného, co shledáváme

mezi evropskými národy nežádoucím a rušivým. Nemůžeme dovolit, aby se Brusel postavil nad zákon. Nemůžeme dovolit, aby přesunul následky své politiky na ty, kteří se (jako my) podřídili každé dohodě a všem zákonům.

A přesto je Maďarsko očividně trestáno. Naši kritici v evropských institucích i mimo ně se snaží vykládat naše jednání jako něco, co odporuje evropské politice – včetně našeho ústavního zakotvení křesťanských kořenů, naší demografické politiky a snah sjednotit náš národ, roztroušený v několika zemích. Přitom nelze vyloučit možnost, že mainstream bude v dalších letech sledovat právě ten kurz, který nastavilo Maďarsko.

To, co dnes v Evropě vidíme, rozhodně tuto možnost připouští. Berlínský masakr na vánočním trhu, teroristické útoky ve Francii, tisíce migrantů pochodujících z Bělehradu směrem k Maďarsku, brexit – to vše naznačuje velmi složitou budoucnost. Přidejte k tomu zvolení Donalda Trumpa americkým prezidentem. Vnější projevy jsou ilegální migrace, terorismus a nejistota. Ale odkud to vše přichází?

Až donedávna se mladým lidem v Německu, Francii, Británii a Belgii tvrdilo, že pokud dostudují, budou respektovat zákony, ctít své rodiče a tvrdě pracovat, dosáhnou větších úspěchů a budou se mít lépe než jejich rodiče. Právě tyto vyhlídky udržovaly při životě kouzlo velkého evropského snu. I Evropská unie představuje pokus tento sen realizovat. V Maďarsku mezi lety 1945 a 1990 tato perspektiva neexistovala nebo byla přinejlepším vzdáleným snem; v Evropské unii a Spojených státech byla přitom považována za něco samozřejmého a dokonce běžného.

Když něco takového slíbíte evropské mládeži dnes, vaše poselství se v nejlepším případě setká s nepochopením. Ale spíše se vám vysmějí.

I vůdčí činitelé našich společností tohoto ducha ztratili. Symptomy, které jsem popsal, jdou ruku v ruce s tichou, ale zřejmou krizí evropských elit. V západní Evropě se posledních 50 až 60 let u moci střídaly pravý střed (křesťanští demokraté) a levý střed. Tyto alternativy ale stále častěji nabízely shodné programy, a tudíž stále užší prostor pro politickou volbu. Všichni evropští vůdci jako by pocházeli stále z jedné a téže elity, ze stejného ideového prostředí a stejných institucí, které plodí jednu generaci politiků za druhou. Střídají se v zavádění jedné a té samé politiky. Teď, když ekonomický kolaps zpochybnil jejich jistoty, se ekonomická krize rychle změnila v krizi celé elity.

Mnohem důležitější je ale skutečnost, že tato krize elity – způsobená původně krizí ekonomiky – se nyní stala krizí demokracie samotné. Velké masy lidí dnes požadují něco naprosto odlišného od toho, co chtějí tradiční elity. A právě to je důvodem neklidu, nervozity a napětí, které znovu a znovu vybublávají na povrch jako následek teroristických útoků, jiných násilných činů nebo konfrontace se zdánlivě nezastavitelnou migrační vlnou. Jsme stále znepokojenější, protože cítíme, že to, co se dnes děje v Nice, Mnichově nebo Berlíně, se může zítra stát na jakémkoli místě Evropy.

Nejistota a strach, které jsou pro dnešní evropskou psychiku příznačné, likvidují duši. Strach nutí všechny – země, lidi, rodiny, ekonomické aktéry – stočit se v obranném postavení do klubíčka jako ježek. Ten, kdo žije ve strachu, nepodnikne velké věci, ale bude se pouze bránit. Tváří v tvář krizím se rozhodne, že se s nimi nedá nic moc dělat, nebo hůř, že to vlastně žádné krize nejsou. Tento přístup Evropě nepomůže získat zpět její vedoucí postavení. Velké činy vyžadují šlechetnou duši, otevřenou mysl, velké srdce a připravenost zvládnout veškeré dění, a přitom stále zůstat otevřený novým myšlenkám. Ale vyžadují také spolupráci a důvěru. Pokud toto všechno máte, jste schopni dosáhnout velkých věcí, stejně jako jsme se o to nedávno pokusili my, když jsme duchovně sjednotili celý maďarský národ nebo když jsme v rekordním čase obnovili zdravý chod maďarské ekonomiky, abychom napravili apatii posledních padesáti let.

Přichází Trump

Prezident Trump ještě nedostal šanci skutečně prokázat své odhodlání. Přejeme mu štěstí. Přestože je v mezinárodní politické aréně nováčkem, nedávno předložil tři realistické a konstruktivní návrhy na omezení terorismu. V prvé řadě řekl, že základní a nezbytnou podmínkou je, aby Amerika vytvořila nejlepší tajnou službu na světě. Souhlasím. I v Evropě mu-

sejí být národní tajné služby schopné podávat ve svém oboru výsledky světové úrovně a spolupráce mezi nimi to musí usnadňovat. To je pro naši bezpečnost prvořadé.

Jeho druhým požadavkem bylo přestat s politikou vývozu demokracie, jako by to bylo mýdlo nebo mobilní telefon, použitelné na všech trzích bez jakýchkoliv vedlejších účinků. Opět souhlasím. Uvažte: proč právě v tuto chvíli překračují migranti z Afriky Středozemní moře? Přicházejí sem, protože Evropanům (a později celému západnímu světu pod záštitou Spojených národů) se podařilo zničit libyjský režim. Jistě, byl to antidemokratický režim, ale byl vysoce stabilní a dařilo se mu chránit hranice. My jsme jej pomohli zničit, ale udělali jsme málo pro nastolení nové vlády, která by byla schopna zemi stabilizovat. Se Sýrií a Irákem to byla ta samá písnička. Pokud budeme s podobnými pokusy o export demokracie pokračovat, destabilizujeme tím režimy na místech, kde bychom se měli snažit podporovat tu trochu stability, která existuje, a přivoláme na sebe nekončící příliv migrantů.

S tím souvisí Trumpův třetí návrh: je nutné posílit ochranu hranic. Z toho, co dnes vidíme, je zřejmé, že největší tlak na evropský kontinent přijde z Afriky. Dnes je to Sýrie a Libye, ale musíme se připravit na nával migrantů, který přijde z oblastí jižně od Libye. Uvedu zde několik čísel, která ilustrují dynamiku růstu obyvatelstva pro příštích asi dvacet let. Populace Egypta se do roku 2050 zvýší z 90 milionů na 138, populace Nigérie ze 186 na 390, populace Ugandy naroste z 38 milionů na 93 a v Etiopii to bude místo 102 milionů 228. Extrapolace budoucího vývoje ze současných trendů je vždy problematická, ale při přípravě na budoucnost se nemůžeme spolehnout na nic jiného než na naše současné vědomosti.

Trumpovy návrhy alespoň berou takové hrozby v potaz a navrhují jejich řešení. Evropa se oproti tomu realistickému střetu s hrozbami vyhýbá. Místo toho se soustředí na formulování „evropských řešení“, která neřeší nic.

Vzhledem k evropským „neřešením“ by omezení národní svrchovanosti představovalo velké nebezpečí. Existují hrozby, vůči kterým je Brusel bezmocný a kterým se můžeme postavit pouze jako jednotlivé, svrchované národy. Přenesením těchto problémů na Evropskou unii se oslabujeme. Musíme nyní znovu zvážit veškeré politické kroky a návrhy, které se snaží přesouvat moc z národních států do Bruselu.

Desítky let bylo standardním řešením evropských problémů „více Evropy“. Ovšem, je třeba uznat, že jsou oblasti, kde je více Evropy potřeba, existují ale také oblasti, kde je jí naopak třeba méně. Více Evropy potřebujeme ve chvíli, kdy společná akce na evropské úrovni – například v oblasti bezpečnosti nebo obrany – může členským státům pomoci dosáhnout národních cílů. A také mohou být oblasti, kde potřebujeme méně Evropy, méně byrokracie a méně regulatorní zátěže, aby členské státy obstály v konkurenci a prosperovaly.

Evropané, lidé i národy, dokáží uskutečnit mnohé věci, kterých „Evropa“ není schopna. Evropská unie, pokud tuto pravdu uzná a umožní rozmanitá národní řešení, najednou zjistí, že její problémy se za jejími zády záhadně zmenšují.

Z angličtiny přeložil Aleš Valenta.

Viktor Orbán je ministerským předsedou Maďarska.

Svět, který ještě neznáme

Marek Aleksander Cichocki

Tvrzení, že končí řád světa, jaký jsme dosud znali, dnes už není ani velkým objevem, ani intelektuální provokací. Obzvlášť po vítězství Donalda Trumpa nad Hillary Clintonovou si pomalu zvykáme na nevyhnutelnou změnu mnoha dosavadních jistot, o které se opíraly naše představy o světovém pořádku. Svět jednoduše bude jiný. Z otázek, které stojí za to si klást, je výrazně nejzajímavější tato: Jaký může být svět, který ještě neznáme?

Konec prizmatu liberálního systému

Skutečně jen málo lidí mohlo předpokládat, že v průběhu necelého desetiletí, řekněme od roku 2008, a tedy od prvních projevů finanční krize a čistě lokální války mezi Ruskem a Gruzií, zažije liberální koncepce Západu jako ručitele světového pořádku tak rychlý pokles svého významu. Hovořím o koncepci, jež tvořila základ transatlantické jednoty Západu – nejen politické nebo hospodářské, ale rovněž ideové jednoty. V globalizaci tato koncepce spatřovala šanci na expanzi západních hodnot a zájmů, a proto kategoricky doporučovala podporu volného trhu a otevřenost trhů zahraničním investicím, vyjadřovala víru v pozitivní sílu globálních finančních trhů, technologického pokroku i obecného pohybu kapitálu, lidí a idejí. V souvislosti s tím vkládala rovněž víru ve schopnost vytvořit globální uspořádání světa založeného na kooperaci a směně, z něhož mohou všichni, budou-li jen chtít, výhodně těžit. Toto uspořádání se v souladu se zmíněnou koncepcí musí spíše než na síle jednotlivých států a národů zakládat na mnohostranných dohodách, mezinárodních institucích a na dodržování nadnárodních pravidel. Právě tato pravidla a instituce musejí rozhodujícím způsobem stanovovat normy chování států a národů, monitorovat vlády a politická zřízení, sledovat dodržování základních principů, jakými jsou respektování vlády zákona, ochrana menšin, nediskriminace, práva člověka, multikulturalismus. Toto liberální pojetí světa panující od konce studené války bylo zvolením Trumpa americkým prezidentem (a předtím britským referendem v otázce brexitu) zpochybněno uvnitř samotného Západu. Ukázalo se, že rovněž v jiných státech tvořících doposud jádro liberálního Západu, v Itálii, ve Francii, Nizozemsku nebo v Německu, posilují protestní hnutí zpochybňující liberální systém, označovaná jako populistická.

Pro stoupence liberálního uspořádání bylo a je zvolení Donalda Trumpa něčím nepřijatelným. Jako kdyby měl nastat konec světa. Ne náhodou použila Hillary Clintonová během kampaně slogan: Jsem poslední bašta, která vás odděluje od apokalypsy. Podobné nálady panují v Bruselu nebo v některých zemích EU vůči zastáncům brexitu. S těmi, kdo odmítají nebo zpochybňují dosavadní liberální uspořádání věcí, je jakákoli možnost dialogu nebo dohody nemyslitelná.

Henry Kissinger se vrací na scénu

Velké překvapení tváří v tvář radikálnímu zlomu znamená postoj Henryho Kissingera, významného politika a také autora pozoruhodných knih, v nichž se věnuje mezinárodním vztahům. Bývalý americký ministr zahraničí se nejen nepřipojil k početnému chóru hlasů odsuzujících Trumpa, ale během kampaně se ostentativně setkal s oběma prezidentskými kandidáty a po Trumpově vítězství poskytl několik interview, v nichž prohlásil, že pro světovou politiku je tato změna možná hodně překvapivá, ale že přináší zároveň velkou šanci. O několik týdnů později se v rozhovoru

pro *CBS Face the Nation* vyslovil v tom smyslu, že Trump ve funkci prezidenta je nepochybně někým politicky výjimečným, poněvadž není zatížený závislostí na jakékoli skupině ani na jakékoli ideji, je v tomto smyslu zcela svobodný a představuje naprosté překvapení rovněž pro ostatní světové politické vůdce. Vezmeme-li v úvahu politické vakuum, jež zůstalo po Obamově působení, a s ním nové výzvy, Trumpovi takové výjimečné postavení poskytuje nebývale velký manévrovací prostor, ve kterém se může odhodlávat k obtížným rozhodnutím. Náhlá reaktivace čtyřiadevadesátiletého Kissingera, guru politického realismu v mezinárodních vztazích, vyvolala řadu často nepříliš přívětivých komentářů. Jejich autoři mu vyčítají, že po odchodu Obamy, kterého často kritizoval, chce využít situaci a dosáhnout u Trumpa postavení neformálního poradce. V této souvislosti se mu předhazují častá setkání s Putinem nebo názory vyřčené na téma Rusko. Je pravda, že Kissinger v článku publikovaném v *The National Interest*, v němž připomenul zemřelého Jevgenije Primakova (1929–2015), bývalého premiéra Ruské federace, se kterým měl v letech 2007–2009 vést neformální americko-ruskou konzultační skupinu, skutečně napsal, že Ameriku pojí s Ruskem vzájemná strategická závislost a že Rusko představuje nezastupitelný element světového pořádku, obzvlášť pokud jde o situaci v Asii a na Blízkém východě. Vzhledem k důležitosti těchto strategických vazeb musí být konflikt týkající se Ukrajiny vyřešen smírně – tak, aby se Ukrajina spojila s Evropou, ale aby se zároveň respektovaly zájmy Ruska. Příkladem takového řešení by mohl být statut Finska v období studené války.

Obrat k realismu

Kissingerovy názory skutečně korespondují s prohlášeními vydávanými samotným Trumpem k jeho zahraniční politice. Zmiňuje-li Trump odklon Ameriky od doposud liberálního přístupu k politickému uspořádání světa, potom se není čemu divit, objevuje-li se právě v tomto kontextu mistr politického realismu, jímž Kissinger opravdu je. Obě filosofie vedení zahraniční politiky, liberální a realistická, si vzájemně konkurují už více než století. Dnes se Západ výrazně přiklání k realistickému směru, alespoň jeho podstatná, anglosaská část, a má ve světě při této změně na své straně řadu silných spojenců jako Rusko, Čínu nebo Turecko. Svět nebude jeden, globálně uspořádaný, řízený mezinárodními institucemi, společnými pravidly a mnohostrannými dohodami, elitami nadnárodní politiky a byznysu. Svět musí získat svoji rovnováhu na základě vytvoření regionálních struktur opírajících se o vlastní zájmy nebo principy – klíčovou roli mohou v tomto ohledu sehrát pouze nejsilnější státy a opravdoví vůdci. V tomto světě znovu kraluje politika, reálný potenciál, síla, přírodní zdroje, schopnosti, protože o pořádku a o míru nakonec rozhodují právě tyto faktory, nikoli abstraktní zásady nebo mezinárodní instituce. Svět není pouze globální prostor spolupráce nebo výměny, ale také místo neřešitelných sporů, konfliktů, sfér zájmů a rovněž tak válek. I když Trump může být jako tvář velkého obratu směrem k politickému realismu vzhledem ke své osobní specifičnosti pro někoho těžko přijatelný, fenomén samotný je něčím nutným a opodstatněným, pokud se chceme vyhnout vážné katastrofě. Jedním z největších omylů liberálního přístupu k světové politice, a Baracka Obamy obzvlášť, je totiž podle Kissingera to, že se liberální řád stal v mnoha případech nebezpečnou iluzí, jak je to dnes vidět na válce v Sýrii nebo u konfliktu s Čínou a s Ruskem. Podobně jako víra v údajnou racionálnost finančních trhů přivedla Západ na pokraj hospodářské propasti, může nás přivést k další velké válce víra, že nám samotná pravidla, dohody nebo organizace bez reálné síly a angažovanosti umožní vyhnout se konfliktům. Udržovat při životě zdání, která jsou stále více vzdálená skutečnosti, může být velice nebezpečné.

Krásné zásady, nebo křehký mír?

Britský historik Niall Ferguson je fascinován Henrym Kissingerem jako politikem i jeho myšlenkami. Přinejmenším se stejným zaujetím je naopak velmi kritický k následkům, jež má pro náš svět Obamova politika. V *The American Interest* publikoval studii, v níž tvrdí, že Trumpova politika může v mnoha ohledech

Donald Trump během prezidentské kampaně.

připomínat Rooseveltův realismus z třicátých a čtyřicátých let dvacátého století. Wilsonova liberální politika mezinárodních zásad a otevřeného trhu nezachránila po první světové válce svět před výbuchem dalšího globálního konfliktu a k nastolení relativního světového míru po roce 1945 vedl až Rooseveltův realismus. Podle Fergusona Trump nyní představuje podobnou šanci na to, aby byla v různých regionech světa nastolena rovnováha ztracená v důsledku Obamových chyb. Nestačí totiž dávat světu krásné zásady, ale je také třeba zajistit mu mír, a to je možné především na základě politického realismu a také výběrovou angažovaností nejsilnějšího státu na světě tam, kde to má své odůvodnění. Trump podle Fergusonova názoru může jako *deal maker* vytvořit nový poměr sil s Čínou v Asii nebo s Ruskem, Tureckem a Izraelem v otázkách Blízkého východu – tím by byla v těchto regionech eliminována hrozba velkých konfliktů nebo dlouhodobé destabilizace. S Fergusonem lze jen souhlasit, že by nová realistická politika Spojených států právě v obou těchto světových regionech přišla velice vhod. Expanze Číny je nebezpečná a může vyústit ve velkou válku, jejíž následky by byly nedozírné. Americká RAND Corporation v analýze z roku 2016 nazvané *Válka s Čínou. Promyslet to, co je nepředstavitelné* nastínila pravděpodobný scénář takového konfliktu, který by trval nejméně rok a déle a zahrnoval by válečné akce v mořích, ve vzduchu, v kosmu a v kyberprostoru. Tento konflikt by způsobil pokles amerického hrubého domácího produktu nejméně o deset procent a čínského o třicet procent, což by pro světovou ekonomiku mělo následky srovnatelné se srážkou Země s obřím asteroidem. O lidských ztrátách dokument ohleduplně tvrdí, že bychom je museli počítat na miliony. Na Blízkém východě máme nyní co do činění s faktickým rozdělením Sýrie a s rozpadem politického uspořádání celého regionu, jež bylo ustanoveno na základě výsledku první světové války. Nešlo pochopitelně o dokonalé řešení, ale poskytovalo v posledních zhruba sto letech jakýs takýs rámec, v němž se všichni pohybovali. Jeho rozpad dnes nepochybně vede nejen k rivalitě mezi nejsilnějšími státy, Ruskem, Tureckem, Íránem, Izraelem a Saúdskou Arábií, z nichž každý disponuje obrovským vojenským potenciálem a částí zbraní hromadného ničení, ale má také za následek, že se znovu formuje smrtelný potenciál islámského terorismu a jeho militantní protizápadní ideologie. V obou případech velkého ohrožení, v Asii a na Blízkém východě, zní velice příznačně věta, kterou během prezidentské kampaně vyslovil Trump v souvislosti se svou budoucí zahraniční politikou: „*Přátele si můžeme vybírat vždycky, ale nikdy si nemůžeme dovolit nerozpoznat své nepřátele*."

Nový rozpad Evropy

Přechod od liberálního pořádku k realistickému, odklon od Wilsonovy tradice a příklon k Rooseveltovi je zajímavá teorie, obzvlášť když o ní uvažujeme s ohledem na problémy v Asii a na Blízkém východě. Mnohem hůře se však věci jeví z evropské perspektivy. Není náhodou, že ve Varšavě má své náměstí Wilson a ne Roosevelt – a je to dobře, protože skvělý mír, který právě Roosevelt dal světu po domluvě se Stalinem, přinesl rovněž rozdělení Evropy a studenou válku a pro nás v Polsku znamenal několik desítek let komunismu za krkem a po nich dlouhodobé úsilí o znovuzískání suverenity a vlastního místa v západním světě. Změna v americké politice vůči světovému pořádku, kterou zde označujeme jako realistický obrat, se ovšem nevyřeší v krátké době, ale spíš povede

k dlouhodobému vnitřnímu sporu v rámci samotného Západu. Je celkem pravděpodobné, že následkem toho se bude v Evropě na úkor spolupráce v rámci EU a NATO prohlubovat nejen geopolitické rozdělení kontinentu, ale budou se i vyhrocovat ideologické různice mezi zastánci starého liberálního uspořádání a jeho hodnot a stoupenci realistického obratu, jimž se již dostalo souhrnného kolektivního označení „neliberální demokracie". Do této skupiny jsou zahrnuty země střední Evropy, především Polsko a Maďarsko, a po referendu o brexitu a po pádu Cameronovy vlády také Velká Británie s Theresou Mayovou. Na druhé straně máme politické a ekonomické elity (tzv. lidé z Davosu, jak je nazval Huntington), politiky z unijních institucí a rovněž velkou část médií. Pravdou rovněž je, že ona druhá strana se bude teprve znovu utvářet, především podle výsledku voleb ve Francii, v Nizozemsku a v Německu. Stane-li se francouzským prezidentem François Fillon, dojde k jakési odrůdě koncesionovaného populismu v mezích zájmů republiky, ke sblížení Francie s Ruskem a dostaví se rovněž silný impuls k vytvoření malé Evropy (s jihem, ale bez střední Evropy) v opozici vůči světu a tradičně vůči Americe. Největší starosti má Německo, které zatím nejvíce těží z liberálního světového uspořádání a ze sjednocené Evropy. Trumpův realistický obrat pro ně znamená skutečnou katastrofu: odchod Velké Británie ze společného trhu, zatížení německého zboží na americkém trhu vysokými cly a perspektiva obchodního konfliktu s Čínou se citelně dotýkají základů německého blahobytu. Přidáme-li k tomu ještě možný rozpad eurozóny nebo důsledky nekontrolovaného přijetí statisíců imigrantů z Blízkého východu a Afriky, potom se budoucnost Angely Merkelové nejeví v příliš příznivém světle. Německý analytik Ulrich Speck 4. ledna 2017 v konzervativně-národních *Frankfurter Allgemeine Zeitung* napsal, že pokud se systém rozpadne, ocitne se Německo před dilematem, má-li se samo chopit pozice velmoci, nebo se stát míčem ve hře ostatních mocností. Zní to hodně zajímavě, ale především to prozrazuje, jak drsně se začíná otřásat konsensus týkající se základů dosavadního postavení Německa v Evropě a ve světě. Z tohoto důvodu není také vyloučeno, že červenou kartu vystaví Angele Merkelové nejen část voličů, ale že i německý politicko-ekonomický establishment může dospět k závěru, že nastal čas změnit politické vedení, nemluvě o Vladimiru Putinovi a jeho armádě internetových trollů.

Malá kontrolovaná válka

To všechno dává tušit pravděpodobné velké hýbání škatulaty v Evropě v nejbližším období, které může pro dosavadní struktury řádu, pro EU a NATO, znamenat velice vážnou výzvu. Pro Evropu existuje kromě případného rozpadu ještě jedno nebezpečí: možnost malé místní války. Realisté typu Kissingera a Fergusona jsou ochotni přijmout veškerou Trumpovu výstřednost, neboť jsou přesvědčeni o tom, že odstranění liberálních iluzí jeho prostřednictvím umožní zachránit svět před výbuchem velkého konfliktu v Asii nebo na Blízkém východě. Ale zachrání nás před malou válkou v Evropě? Tady samozřejmě narážíme na problém Ruska, které je zcela nepředvídatelné – a možná dokonce i pro sebe samotné. Rusko od roku 2014 neustále nacvičuje malou válku, válku omezenou. Formátuje představy Západu, jeho vůdců a společností tak, aby se válka v malém rozsahu, se zřetelnými omezeními stala pro všechny strany konfliktu „normálním", přijatelným prostředkem politické praxe. Rusko vede tři roky proti Ukrajině regulérní válku, ale v rámci jím prosazených pravidel uznávaných i Západem. Výše zmíněný RAND Corporation už dříve nastínil scénář takové malé války v souvislosti s baltskými zeměmi, v níž je jejich území definováno jako divadlo možných aktivit, jehož rámec mohou agresor nebo obránci přestoupit pouze za cenu lokálního použití zbraní hromadného ničení. Vezmeme-li v úvahu tuto definici malé kontrolované války, disponuje Rusko množstvím možných scénářů, jak vyvíjet ofenzivní aktivity, ať už na Ukrajině, v Bělorusku nebo proti baltským zemím, na Balkáně nebo proti Polsku. Hrozí nám v takovém případě, že k tomu, abychom se vyhnuli velké válce, budeme v Evropě nuceni souhlasit s malou válkou kontrolovanou v rámci dohody nejsilnějších stran?

Opakování dějin není nutné

Nedá se odhadnout, bude-li svět po realistickém obratu skutečně lepší. V každém případě se bude zásadně lišit od světa, ve kterém jsme žili v posledním čtvrtstoletí. Důsledky této změny může Evropa zakoušet v dosti značném stupni, neboť na ně nebude vůbec připravena. Tvrzení, že Trumpova světová zahraniční politika připomíná někdejší Rooseveltův realismus, zní nám Polákům dost odpudivě, jako hrozba, že se dějiny budou opakovat. Ale naše budoucnost vůbec nemusí být až do té míry negativně determinována dějinami, tím spíš, že naše současná situace je v mnoha ohledech odlišná. Polsko je součástí Západu nejenom ve strukturálním smyslu, ale rovněž mentálně. Tvoří součást EU a NATO. Má bezpečné západní hranice, a svoji bezpečnost může také posilovat bilaterálními vztahy se Spojenými státy. Navíc výsledky dvou posledních dekád a také slušná perspektiva dalšího ekonomického a společenského rozvoje posilují naše postavení v regionu i v Evropě. To všechno tvoří nemalý kapitál, kterým nyní Polsko disponuje a o který se může opřít. Důsledky realistického obratu nám přinášejí dvě fundamentální hrozby – pokus vytlačit nás z našeho místa na Západě nebo pokus zatáhnout nás do malé kontrolované války. První hrozba se bude zvětšovat úměrně tomu, jak bude v rámci Západu narůstat ideologický konflikt mezi obránci někdejšího liberálního uspořádání a silami tlačícími k realistické změně. Budování malé západní Evropy jako obležené tvrze liberalismu přirozeně povede k odmítnutí Polska a celého našeho regionu – nebo jeho části. Duginovy sirény už z Moskvy pějí slaďounkou píseň o tom, že střední Evropa musí odmítnout vnucovanou roli tvořit sanitární kordon chránící před Ruskem. V západní Evropě se již vynakládá velké intelektuální úsilí, jehož cílem je dokázat, že Polsko nebo Maďarsko přece nikdy nebyly skutečnými demokraciemi, protože samy toho nejsou schopny (např. *Foreign Affairs*, Sean Hanley a James Dawson: Polsko nikdy nebylo úplně demokratické). Pokus zatáhnout Polsko do malé kontrolované války bohužel představuje také myslitelnou hrozbu. Nejde zde přitom výlučně o Rusko, ale i o dlouhou tradici Západu řešit politické problémy v našem regionu rukama Poláků, bez ohledu na to, jaké to pro ně může mít fatální následky.

Vstupuje-li svět do nové fáze realismu a stává-li se komplikovanějším, staví nás před nové hrozby. Bylo by na místě popřát polské politice i polským politikům, ale také polskému veřejnému mínění více chladného zvažování situace, klidného kalkulování a méně emocí. Bohužel toto všechno je u nás silně nedostatkovým zbožím, zároveň je však právě toto absolutně nezbytné k tomu, abychom bezpečně proplouvali mezi novými úskalími. Dnešní Polsko se už nenachází jako dříve pouze mezi Německem a Ruskem, ale nachází se navíc také mezi Amerikou a Čínou nebo mezi Amerikou a Blízkým východem. Proto by mu do nových časů přišla velice vhod jeho vlastní strategie, třeba už jen proto, aby to, co je v jeho vnitřní politice tak rozkolísané a plné emocí, jej nerozhodilo do všech stran v politice mezinárodní. Protože tam se bude rozhodovat o naší budoucnosti.

Tydeník *Plus Minus*, 20. ledna 2017, z polštiny přeložil Josef Mlejnek.

Marek Aleksander Cichocki (1966), polský filosof a historik politických idejí, profesor Collegium Civitas ve Varšavě. Věnuje se polsko-německým vztahům a evropské integraci. Poradce prezidenta Lecha Kaczyńského, v roce 2007 polský vyjednavač Lisabonské smlouvy EU.

Jürgen Habermas a levicový obrat v poválečném Německu

Aleš Valenta

Již v 80. letech minulého století byl Jürgen Habermas, žijící legenda německé filosofie a sociologie (nar. 1929), považován díky své angažovanosti v aktuálních politických zápasech za „levicové svědomí" svobodného německého národa. Obrat doleva nastal ve Spolkové republice Německo, podobně jako jinde na Západě, v 60. letech mezi intelektuály a univerzitními studenty. Šok z radikální studentské revolty roku 1968 byl v SRN tak silný, že dočasně aktivizoval konzervativní politické a společenské síly, a dokonce vyvolal obavy i v sociální demokracii. Takzvaný spor historiků z let 1985–1986, do něhož Habermas výrazným způsobem zasáhl, však přehodil výhybku definitivně doleva. Stárnoucí filosof i poté vstupoval do všech významných politických debat v Německu, ať se týkaly sjednocení země, evropské integrace, multikulturalismu nebo feminismu, a to vždy neochvějně z radikálně progresivistických pozic. V jeho osobě tak žije a nadále působí, skoro sto let po svém vzniku, vlivná tradice neomarxistické Frankfurtské školy.[1]

Od Heideggera k Marxovi

Když v roce 1927 vydal Martin Heidegger své životní dílo *Bytí a čas*, milník v dějinách filosofie 20. století, existoval již několik let Institut pro sociální výzkum, založený Felixem Weilem při frankfurtské univerzitě za účelem výzkumu sociálních otázek a marxismu. Byl tak položen základ tzv. Frankfurtské školy, sdružující několik mladých talentovaných marxistických filosofů a sociologů. Počátek jejích stěžejních výzkumů spadá do 30. let, ale vzhledem k židovskému původu všech hlavních protagonistů se mohly realizovat pouze mimo Německo, a to nejprve ve Švýcarsku a poté ve Spojených státech. Po skončení války o nich proto nikdo v Německu nic nevěděl.

Zničená a okupovaná, mravně totálně vykolejená země potřebovala po dvanácti letech vlády nacionálně-socialistických běsů nejen politickou a hospodářskou, ale i duchovní a kulturní obrodu. Na tuto potřebu zareagoval pohotově Heideggerův současník Karl Jaspers svou *Otázkou viny* (1946), v níž své krajany vybídl k morální katarzi *sui generis*. Avšak v tehdejších katastrofálních materiálních poměrech, kdy do vyhladovělého a vybombardovaného Německa proudily miliony vyhnaných a odsunutých Němců z Polska, Československa a Pobaltí, se nepřekvapivě prosadila jako priorita životně naléhavá hospodářská rekonstrukce. Také proto byla spěšně ukončena denacifikace nařízená západními okupačními orgány, a statisíce bývalých členů Hitlerovy strany se mohly vrátit na svá místa v ekonomických a posléze i administrativních a soudních strukturách.

K vytlačení „otázky viny" na okraj paměti nacistické generace Němců podstatně přispělo vypuknutí studené války, které ze svobodného Německa učinilo nepostradatelného spojence Západu proti rozpínavosti komunismu. Vláda prvního kancléře Adenauera zvolila ve vztahu k minulosti pragmatický přístup, jejž později filosof Hermann Lübbe označil za sice „morálně sporný, ale funkčně nutný a sociálně integrativní".[2] Za těchto okolností nabyla ve filosofii a společenských vědách převahy kontinuita, díky níž zůstával v prvních

letech existence Spolkové republiky největší filosofickou autoritou Heidegger, na nějž – jak se tehdy zdálo – může a má německé poválečné myšlení navazovat. Tuto programovou amnézii ve vztahu k nacistickému panství však odmítali někteří příslušníci generace narozené kolem roku 1930, k nimž kromě Habermase náleželi například sociolog Ralf Dahrendorf, historik Hans Mommsen či spisovatel Günter Grass. Habermas byl otřesen zjištěním, že bývalí nacionálně-socialističtí činovníci vstupují do Adenauerovy Křesťansko-demokratické unie (CDU) a že členem jeho prvního kabinetu může být člen „Německé strany".[3]

Později vzpomínal, že marně doufal v „nějaký explozivní akt, který by pak mohl být počátkem tvoření politické identity" a po němž „by se přinejmenším vědělo, kam se již nedá jít zpět".[4] Všude se uplatňoval princip kontinuity a stability, univerzitní prostředí nevyjímajíc. V prvních letech svých studií, která započal v roce 1949 v Göttingen, byl Habermas přesvědčeným heideggerovcem, i když se již začal seznamovat také s anglo-americkým myšlením a osvícenskou tradicí.[5] Zásadním přelomem v Habermasově duchovním a politickém vývoji se stal rok 1953, kdy Heidegger zveřejnil bez jakéhokoli vysvětlujícího komentáře svou přednášku z roku 1935, v níž se mluvilo o „vnitřní velikosti a hloubce národního socialismu".[6] Šokovaný Habermas reagoval protestem, uveřejněným ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (FAZ) pod názvem *Myslet s Heideggerem proti Heideggerovi.* Byl to jeho první veřejný projev a zároveň jedna z prvních předzvěstí generační vzpoury, která v západním Německu naplno propukla ve druhé polovině 60. let.[7]

Heideggerova netečnost vůči nacismu stála v maximálním kontrastu k Habermasově traumatu někdejšího člena Hitlerovy mládeže, který se v roce 1945 probudil ze zlého snu. Znalec Habermasova života a díla M. B. Matuštík považuje tento okamžik za jeho filosoficko-politické zrození.[8] Německá válečná katastrofa, respektive genocida Židů se pro Habermase stávají centrálním bodem uvažování o moderní německé historii. Toto *učení se katastrofou* poznamenalo podstatným způsobem jeho filosofii a postupně se vyvinulo v krajní podezřívavost vůči jakémukoli pokusu o obnovení kontinuity německých dějin – Osvětimi navzdory. Habermasovu hypersenzitivitu ve vztahu k národním dějinám označuje Matuštík trefně za „oslepení katastrofou". Osvětimí oslepený Habermas dospívá posléze k přesvědčení, že „žádné tradice nemohou trvat na tom, že jsou nevinné".[9] Tento radikálně levicový postoj, který důsledně vzato neguje samu možnost kladného vztahu k dějinám, jej učinil v příštích letech nesmiřitelným odpůrcem všech pokusů konzervativních historiků a filosofů, pokoušejících se o formulaci pozitivní dějinné tradice nového Německa. Jestliže tedy Lübbe hodnotil zapojení bývalých nacistů do správy Spolkové republiky jako čin sociálně integrativní, pro Habermase to byla „sociálně hygienická katastrofa".[10]

* * *

V Adenauerově éře, která skončila kancléřovým odstoupením v roce 1963, byl politický diskurz určován konzervativci, což korespondovalo s vládou pravicové CDU. Kromě Heideggera do něj zasahoval také brilantní státovědec a analytik moci Carl Schmitt, odpůrce parlamentní demokracie a politického liberalismu, který se těžce zkompromitoval podporou nacismu. Po roce 1945 odmítl projít procesem denacifikace, a nesměl se proto vrátit na univerzitu ani do veřejného života. Podle Habermase dokázal Schmitt, jenž po válce setrval na svých antisemitských pozicích, i za těchto okolností prostřednictvím soukromých intelektuálních kontaktů významně ovlivňovat duchovní klima v 50. letech a svým antikomunismem, důrazem na národní jednotu a odporem k přistěhovalectví působil i na tzv. novou pravici, která se zformovala v 80. letech.[11]

Také pod vlivem postojů Heideggera a Schmitta se Habermas začal po roce 1953 posouvat politicky doleva. V praxi se to projevilo jeho účastí na demonstracích proti remilitarizaci SRN, a zejména proti pokusům části německé politické reprezentace získat jaderné zbraně. Myšlenkový vývoj Habermase, opustivšího Heideggerův fenomenalismus, byl osudově poznamenán setkáním s marxismem, jenž tehdy právě zahajoval vítězné tažení po západních univerzitách. Do Německa pronikl v podobě tzv. kritické teorie

Frankfurtské školy, jejíž vůdčí představitelé Max Horkheimer a Theodor Adorno se vrátili z emigrace ve Spojených státech po úspěšném působení na tamních univerzitách. Horkheimer využil svých kontaktů a přesvědčil americkou okupační moc v Německu, že Institut pro sociální výzkum (IFS) je tím správným nástrojem pro demokratizaci a převýchovu německé společnosti. S americkou finanční a politickou podporou se tak v Adenauerově Německu úspěšně etablovala neomarxistická Frankfurtská škola, jejíž příslušníci by se v USA stali nepochybně objektem zájmu senátora McCarthyho.

Horkheimer byl ovšem vynikající stratég a dokázal radikálně levicový charakter svého pracoviště umně maskovat. Sám se ostatně od marxismu posléze distancoval a jako rektor frankfurtské univerzity se stal předním představitelem německé intelektuální obce přelomu 50. a 60. let s kontakty až k samotnému Adenauerovi. Spolu s Adornem byl autorem základního spisu kritické teorie, který vznikl za války v USA pod názvem *Dialektika osvícenství.* Byl natolik prozíravý, že když měl tento ostře antikapitalistický text v roce 1947 poprvé vyjít, nechal z něj odstranit většinu marxistické terminologie. I tak se však *Dialektika osvícenství* stala jedním z nejdůležitějších textů, jimiž se inspirovalo protestní studentské hnutí 60. let.[12]

Se stejným vzrušením jej ovšem o několik let dříve četl také mladý Habermas, jehož nejvíce zaujalo, že autoři „vytyčili teorii dialektického vývoje současné společnosti a přitom ve svém myšlení vycházeli z marxistické tradice".[13] Kromě *Dialektiky osvícenství* ho v jeho marxistickém přesvědčení utvrdilo studium spisu vlivného maďarského komunistického filosofa György Lukácse *Dějiny a třídní vědomí*. V téže době začal Habermas studovat také Marxovy spisy a seznámil se s Adornem, který se zasadil o to, že se Habermas stal v roce 1956 pracovníkem IFS. Zde mimo jiné realizoval empirický výzkum *Student a politika*, který jej přivedl do kontaktu se Socialistickým svazem německých studentů. Politicky se dále radikalizoval, což jej spolu s dalším významným představitelem Frankfurtské školy Herbertem Marcusem, který ale po válce působil především ve Spojených státech, přimělo ke kritice odklonu německé sociální demokracie od marxismu, který byl završen jejím tzv. godesberským programem z roku 1959.

Ve svém myšlenkovém vývoji dospěl Habermas tak daleko doleva, že Horkheimer odmítl přijmout jeho habilitační spis *Strukturní změna veřejnosti* (*Strukturwandel der Öffentlichkeit*), který byl nakonec uznán univerzitou v Marburku. Tato první velká Habermasova filosofická práce byla zveřejněna v roce 1961. Autor v ní studoval prostřednictvím marxistického pojmového aparátu roli veřejnosti při utváření politických rozhodnutí v rámci demokracie. Od Kanta přejal pojetí veřejné sféry jako zásadní instituce demokracie; pouze aktivně působící veřejná sféra totiž otevírá cestu pravé demokratické komunikaci. Při analýze masové komunikace v moderní společnosti dospěl podobně jako první generace Frankfurtské školy k závěru, že mohutný rozmach informačních toků, jako součást všeobecné masové spotřeby a ideologie konzumenství, vede paradoxně k atrofii demokracie. Kontrolu masové kultury převezmou mocné nadnárodní korporace, které prosazují své soukromé zájmy na úkor racionálního a kritického společenského konsensu. Východisko ve prospěch demokracie nachází Habermas později v teorii komunikativního jednání.[14]

Práce na *Strukturní změně* měla pro Habermase i konkrétní politický význam. Jak se s odstupem času vyjádřil, „…psal jsem *Strukturní změnu veřejnosti* především proto, abych sám sobě objasnil stinné stránky a chyby našeho politického systému, o jehož přednostech jsem nikdy nepochyboval". Z Habermasových dalších četných vyjádření je ale zřejmé, že chyby politického systému Spolkové republiky považoval za mnohem závažnější než jeho přednosti: „Jsem v intuitivní rovině vlastně přesvědčen o tom, že něco je v tomto systému velmi hluboce špatně založeno. To mě dráždí a je to také jedním z motivů mého teoretického úsilí…"[15] Autor Habermasova filosofického životopisu H. Brunkhorst zdůraznil, že tato kniha obsahuje, byť v mírnější podobě, „centrální požadavek budoucích osmašedesátníků po vytvoření *veřejnosti* ve všech veřejných, jakož i soukromých grémiích či organizacích, v nichž veřejné záležitosti nejsou veřejně projednávány". Demokracie se měla stát veřejnou záležitostí nejen politických stran, parlamentů či

výkonné moci, ale *celé společnosti*.[16] Šlo tedy o jakési „poveřejnění" demokracie, rozostření hranice mezi soukromým a veřejným prostorem, které zjevně nemělo daleko k *politizaci* společnosti, která byla signifikantním rysem obou totalitních systémů 20. století.

V této souvislosti je nutno upozornit na kontext poválečného vývoje sociologie, který se v celém západním světě odehrával ve znamení dominantního vlivu marxismu. Pojmy „veřejnost" a „společnost" patřily v soudobých sociologických studiích k těm nejfrekventovanějším, což způsobilo, že se prosadilo skoro výlučně „společenské pojetí člověka". Lze samozřejmě namítnout, že sociologie jako věda o společnosti má právě toto v popisu práce. Na velmi neblahé konsekvence této skutečnosti však poukázal jeden z nejvýznamnějších poválečných německých sociologů Helmut Schelsky. Jakmile se člověk začne pojímat nikoli jako osoba, nýbrž jako činitel sociálních vztahů, funkcí a struktur, pak se vytrácejí ony osobní momenty morálky a rozumu, které kdysi evropská filosofie a právo vytvořily jako základ společného života, a to ve prospěch kolektivní anonymity. Jednání a jeho cíle se tak rozpouštějí v sociálních situacích a vztazích. Prosazuje se „konfliktní sociologie", jež veškeré životní nesnáze a napětí interpretuje jako „sociální", čímž je nejen posiluje, ale v jistém smyslu i „produkuje". Klasickým příkladem je Marxova teorie třídního boje.[17] Kritická teorie Frankfurtské školy analogicky pracovala s pojmy „represivní tolerance" (Marcuse) či „strukturální násilí", které se stalo v různých variacích celoživotním námětem J. Habermase.

Studentská revolta

Masová vzpoura univerzitního německého studentstva proti politickému establishmentu a politickému systému Spolkové republiky čerpala svou ideologii z kritické teorie Frankfurtské školy, a to zejména z díla Herberta Marcuseho. Habermasovy silně abstraktní a teoretické texty nemohly konkurovat Marcuseho „atraktivní" a výbušné směsi Marxe a Freuda ani Adornově studii *Výchova po Osvětimi* či jeho esejům o hudbě.[18] Slabší teoretický vliv na protestní hnutí vyvažoval Habermas praktickou aktivitou; jako mladý profesor udržoval styky se Socialistickým svazem německých studentů, jenž byl pro své komunistické sklony vyloučen ze sociálnědemokratické strany. Pokračující radikalizace protestního hnutí jej však podobně jako Horkheimera a Adorna nakonec donutila se od něj distancovat. Jediný představitel Frankfurtské školy, který „udržel krok" s překotným vývojem německé studentské „revoluce", byl Marcuse.

Na počátku 60. let přibývalo symptomů slábnoucí moci adenauerovských konzervativců. Jejich první velkou porážkou ve střetu s tiskem a veřejným míněním byla aféra kolem týdeníku *Spiegel* v roce 1962, která stála křeslo ministra obrany Franze Josefa Straußе a popudila proti režimu velkou část intelektuální elity včetně Habermase.[19] Pro formování protestního hnutí, jež pozvolna nabývalo podoby generační vzpoury, měl velký význam také proces s osvětimskými dozorci z roku 1963. V intelektuální sféře zapůsobily jako bomba Marcuseho texty. Nejprve vyšel *Jednorozměrný člověk* (angl. 1964) a o rok později *Represivní tolerance*. V prvním z nich autor podrobil zničující kritice soudobý kapitalismus, který označil za nereformovatelný, utlačovatelský a dalekosáhle manipulativní systém, jejž je nutno odstranit revolucí. Skutečným historickým zlomem se však stal až německý výbor z jeho díla z posledních tří desetiletí, který byl pod názvem *Kultura a společnost* publikován poprvé v roce 1965 a do roku 1968 vyšel celkem pětkrát. Teprve odtud se mohla německá veřejnost poprvé v širokém záběru seznámit s neomarxistickou tradicí a teorií Institutu pro sociální výzkum.

V první polovině 60. let v německých intelektuálních diskusích převládl diskurz určovaný stoupenci kritické teorie. Především díky Horkheimerovu vlivu se jejich názory v rozhodující míře prosadily v novinách, časopisech a televizi, takže se stali svého druhu mediálními celebritami. Důležitou okolností byl enormní zájem význačných nakladatelství, z nichž se především Suhrkamp stal vlivným šiřitelem politických a společenských idejí Frankfurtské školy. Horkheimer si byl od počátku vědom toho, že pro úspěch jejich snahy o „demokratizaci" státu je rozhodující získat mládež, tj. ovládnout vzdělávací proces, a to zejména univerzity. Společenské podmínky byly neobyčejně

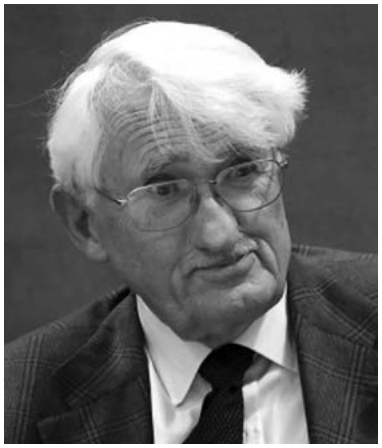

Jürgen Habermas.
Foto: Wolfram Huke.

příznivé. Levicoví studenti začínali zpochybňovat morální autoritu mnoha profesorů, kteří se zapletli s nacismem, přičemž sociálně-psychologické zaměření kritické teorie zdá se poskytovalo ideální nástroj pro analýzu „zamlčované" minulosti celé jedné generace Němců. Ve srovnání se zkompromitovanými veličinami typu Heideggera se Horkheimer, Adorno či Marcuse jevili jako jediní přesvědčiví obránci humanistického dědictví německé idealistické filosofie. Jakožto Židé, reemigranti, sociální vědci a levicoví intelektuálové byli v očích pokrokového studentstva zdaleka nejdůvěryhodnějšími osobami při rehabilitaci německých duchovních tradic.[20]

Význačnou roli při utváření dominantních pozic Frankfurtské školy v německém prostředí hrály silné vazby jejích představitelů na americké intelektuální a politické kruhy. Horkheimer navázal za války kontakty s vlivným Americkým židovským výborem (American Jewish Committee), s nímž diskutoval o politické a morální obnově poválečného Německa. V témže duchu působilo analytické oddělení americké tajné služby, které zaměstnávalo řadu německých emigrantů včetně Marcuseho. V souladu s těmito aktivitami si frankfurtský institut vytkl za cíl zkoumat po válce všechny aspekty německého předválečného života, aby odhalil příčiny krachu výmarské republiky. Sociální vědy, interpretované v duchu kritické teorie, se měly stát intelektuálním fundamentem nové německé demokracie.[21]

Souběžně s levicovým posunem německé inteligence se radikalizovalo studentské hnutí, v němž se dominantní silou stal Socialistický svaz německých studentů (SDS). Jako neobyčejně účinný stimul k jeho aktivizaci zapůsobila válka ve Vietnamu. V roce 1966 uspořádal SDS na toto brizantní téma kongres ve Frankfurtu nad Mohanem, na němž jako hlavní řečník vystoupil Marcuse, vůdčí inspirátor amerického a německého protestního hnutí. Na kongresu, jehož se zúčastnil i Habermas, od roku 1964 ředitel frankfurtského Institutu pro sociální výzkum, byl pranýřován americký imperialismus, zatímco revolucionáři Che Guevara, Castro a masový vrah Mao Ce Tung se stali idoly německého studentstva. Následovaly první protestní akce a provokace proti profesorům, zejména těm, kteří měli ve svém životopise „hnědou skvrnu". Studenti požadovali zastoupení v akademických senátech a zakládali revoluční komuny. Německé univerzity se pozvolna měnily v revoluční a anarchistická centra.

Hlavní baštou protestního hnutí se stala Svobodná univerzita v západním Berlíně, kde studoval Rudi Dutschke, jeden ze zakladatelů tzv. *subversivní akce,* neomarxistické revoluční poloilegální organizace. Dutschke se podílel na organizaci demonstrací proti íránskému šáhovi Pahlavímu, který přijel v létě 1967 do Spolkové republiky na oficiální návštěvu. Druhého července byl při policejním zásahu proti demonstrantům zastřelen student Benno Ohnesorg, což se stalo katalyzátorem další radikalizace tzv. mimoparlamentní opozice.[22] Několik dní poté pronesl Marcuse v západním Berlíně přednášku *Problém násilí v opozici*, v níž vyzval posluchače, aby uvrhli systém do krize, v níž by se mohlo zradikalizovat i dosud pasivní dělnictvo. V těchto dnech byl Marcuse nepopiratelným duchovním vůdcem celého protestního hnutí. Podle jeho návodu měli studenti vystupňovat bojkot výuky, přičemž měl přijít ke slovu i „osvobozený erós", jehož významem se Marcuse zabýval ve svých freudovských studiích.[23] Radikální kritice zfanatizovaného studentstva ale nebyli vystaveni jen profesoři a jejich údajně zastaralé způsoby výuky, ale veškeré tradiční hodnoty. Rodina, autorita, řád, morálka či kultura byly odhozeny jako nepotřebná, ba škodlivá veteš, aby jejich místo mohly zaujmout Marcuseho osvobozené „pudové síly". Všední život obyčejných lidí se stal předmětem systematické skandalizace.[24]

Vrchol protestního hnutí přišel v první polovině roku 1968. V únoru se konal další vietnamský kongres, a to pod Che Guevarovým heslem „Povinností každého revolucionáře je dělat revoluci". Mnohé intelektuální veličiny celé Evropy zaslaly účastníkům své zdravice.[25] Při masové demonstraci uspořádané v dubnu 1968 berlínskou radnicí proti levicovému hnutí a na podporu USA byl postřelen Rudi Dutschke a v průběhu následujících nepokojů se úřadům podařilo protestní hnutí definitivně zlomit. K jeho rozkladu přispěly také nouzové zákony schválené v květnu velkou koalicí CDU/CSU a SPD. Z prostředí radikálních komun pak vzešel levicový terorismus, který sužoval Spolkovou republiku v příštích více než deseti letech.

Habermas jako (neo)marxistický myslitel, pro nějž byla filosofie primárně nástrojem ke změně světa, zásadně souhlasil s cíli protestního hnutí a až do poloviny roku 1967 patřil k jeho předním intelektuálním inspirátorům. Po smrti studenta Ohnesorga však vyslovil na kongresu SDS obavu, že sílící sklon radikálních studentských organizací k násilí by mohl vyústit v „levicový fašismus". Později psal o „fantomu" revoluce a naivitě studentů, kteří měli šablonovité představy o fašismu a vnímali se jako prodloužená ruka Che Guevary v metropolích Západu.[26] Tím si ovšem vysloužil ortel zrádce revoluce, který nepochopil smysl a význam světového sociálního hnutí šedesátých let.

V četných pozdějších reflexích se Habermas znovu zamýšlel nad svými tehdejšími názory a postoji. Zpřesňoval a rozvíjel analýzy pozitivního společensko-politického potenciálu, jejž dle jeho mínění protestní hnutí uvedlo do pohybu.[27] Zdůrazňoval, že si studenti osvojili freudovský a marxistický ideový fundament, ale nedostatek historického vědomí u nich vedl k tak tuhému ideologickému dogmatismu, až bylo téměř nemožné jim vysvětlit, že navzdory oprávněnosti veškeré kritiky politického systému patří Spolková republika k několika nejliberálnějším zemím na světě. Za masových demonstrací v Paříži v květnu 1968 prý skutečně očekávali, že vypukne revoluce.

V souladu s hodnocením, jež dnes v Německu dominuje, přisoudil Habermas protestnímu hnutí funkci katalyzátoru zásadní společenské přeměny západoněmecké společnosti od autoritativní a represivní adenauerovské demokracie, jež se odmítala vyrovnat s německou minulostí, k otevřené pokrokové demokracii nové éry se Stranou zelených, etnickou rozmanitostí německých měst a liberálním křídlem v CDU. Použil přitom výrazy „kulturní revoluce", „kulturní reorientace" či „fundamentální liberalizace".[28] V hodnotovém systému se otevřela trhlina, která vytvářela předpoklady pro posuny v normativní a institucionální oblasti. V pestrém repertoáru metod, taktik, požadavků a chování protestujících studentů nacházel Habermas inspiraci pro rozpracování svého oblíbeného konceptu *radikální demokracie*. Její podstatu nalézal v novém individualismu životních stylů, které se orientují podle libertinských vzorů.[29] Tento pojem odkazuje k zúčtování s tradiční morálkou v duchu radikální linie francouzského libertinského osvícenství Choderlose de Laclos a markýze de Sade, k čemuž sexuální revoluce uvnitř studentského hnutí, teoreticky se opírající o Marcuseho, evidentně směřovala. Ve svém osobním životě sice Habermas, na rozdíl například od francouzského filosofa Foucaulta, nové „morálce" nijak neholdoval, ale teoreticky ji zřejmě považoval za pozitivní „osvobozující" moment.

Zatímco Herbert Marcuse mluvil v souvislosti s protestním hnutím o „nové senzibilitě", Habermas nalézal, maje na mysli svou analýzu proměn veřejnosti, v projevech demonstrujících studentů nové formy *autonomní* veřejnosti. Veřejnosti, jež se již nenechá manipulovat a ovládat ze strany moci. Veřejnosti, která zruší hranice mezi demonstrací a občanskou neposlušností, mezi diskusí, festivalem a expresivní sebeprezentací. Politika budoucnosti je tedy pojímána jako radostný happening svobodných autonomních jedinců, jako specifická „demokracie in cash". Ve svých úvahách o roce 1968 užil rovněž velmi signifikantní termín „oddiferencování" (*Entdifferenzierung)* jakožto stav, kde se má vše stýkat se vším.[30] Vzhledem k pozdějším radikálně rovnostářským Habermasovým názorům lze říci, že tu předjímá rušení společenských diferencí, likvidaci autority a hierarchie a všeobecnou emancipaci „utlačovaných jedinců" jako předzvěst nadcházejícího antidiskriminačního tažení levicových liberálů. Ve svých interpretacích se nemýlil. Osmašedesátý

rok na Západě nebyl ve svém úhrnu ničím jiným než počátkem nového emancipačního příběhu evropského člověka, jenž setřásl „jho“ náboženství, zklamal se v komunismu i liberální demokracii a nyní se vydal za chimérou totální rovnosti.[31]

Teorie komunikativního jednání

Porážka studentských demonstrantů v roce 1968 znamenala z jejich pohledu pouze ztracenou bitvu. Ve válce o charakter Spolkové republiky docílili naopak rozhodujícího průlomu, který Habermas vystihl slovy, že se v hodnotovém systému otevřela trhlina. Touto trhlinou začala do politického systému státu, řídícího se heslem „Více demokracie“ prvního sociálně demokratického kancléře W. Brandta nastoupivšího roku 1969, pronikat na všech frontách kýžená demokratizace. Stát začal prosazovat další sociální práva včetně práv odborů a žen, snížil věkovou hranici pro účast ve volbách a zahájil reformu univerzit. Důsledkem byl mj. ohromný růst výdajů a počátek zadlužování státu, což plně odpovídalo strategii levice v SPD „testovat hranice zatížitelnosti hospodářství“.[32]

Souběžně radikální levice zahájila, resp. urychlila proces, který v obsáhlé stati ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* z konce roku 1971 pod názvem *Jak odstranit systém. Strategie dlouhého pochodu institucemi* analyzoval H. Schelsky.[33] Jeho ideovým základem je „zrušení základních politicko-sociálních vzorů a z nich vyrůstajících životních vzorců společensky nosných skupin ve Spolkové republice… tím, že se odstraní jejich hodnotová a ideologická politicko-sociální základna“. S pomocí vágní revoluční, pokrokářské a rovnostářské frazeologie, proti níž se povšechně liberálně uvažující úředník či politik zpravidla není schopen účinně bránit, atakují radikálové veškeré reprezentanty státních a veřejných institucí jako autoritativní vládnoucí vrstvy, které je nutno zbavit moci. Proto může být tato revoluční strategie označena jako kolektivní generační výměna, přičemž morální a politické hodnoty napadených institucí jsou degradovány na prostředky mocenského boje.

Schelsky vymezil tři skupiny institucí, na které se tato revoluční strategie koncentruje. První na řadě jsou vzdělávací a výchovná zařízení, především univerzity a sdělovací prostředky. Radikálové pochopili jejich rozhodující význam v moderní komplexní společnosti spočívající v tzv. „tlumočení smyslu“. Jsou to intelektuálové, kteří ovládli produkci a tok informací, jimž propůjčují „smysl“, přičemž systematicky potírají skutečnost prostřednictvím vágních morálních přesvědčení.[34] V rámci zápasu za ovládnutí vysokých škol se revoluční strategie „s obrovským úspěchem zaměřila na politické a názorové liberály“, tj. v politickém kontextu Spolkové republiky nejen FDP, ale rovněž podstatnou část SPD a CDU. Schelsky si všiml, že liberálové v morálně-názorové revoluci ztrácejí svou silnou stránku – toleranci, umírněnost, „soudnou kompromisnost“ a oporu ve vlastní zkušenosti, které jsou základem stabilního demokratického systému. V situaci radikální polarizace, jež je nutným předpokladem pro úspěch revoluční strategie, se nutně přiklánějí k opačným zásadám a pomáhají podvracet systém, s nímž jsou existenčně spjati. Na počátku 70. let byl již podle Schelského zápas o revoluční proměnu německé univerzity dobojován.

V boji o státní instituce – soudnictví, správu, vnitřní bezpečnost atd. – se radikálové spokojují s jejich znejistěním a proměnou státu v nástroj partikulárních a ideologických zájmů. Jako osvědčený prostředek se ukázalo přemrštěně uplatňovat základní individuální práva a svobody s cílem zpochybnit legitimitu státních institucí, na prvním místě policie, armády a soudů. Mocenské složky jsou soustavně obviňovány z útlaku, represí vůči občanům a z vrchnostenských manýrů. Účinnými metodami je například přehnané uplatňování práva na odmítání vojenské služby či permanentní difamace policie a soudců, označovaných progresivními sociology pejorativně za „ochránce práva a pořádku“. Třetí skupina institucí, zajišťujících hospodářství a sociální infrastrukturu, má být ovládnuta a maximálně vytěžována ve prospěch revolučních skupin. K tomu slouží především tlak na zvyšování sociálních nároků bez ohledu na výkonnost systému, v čemž se – jak vidno – radikálové dokonale shodovali s levicovým křídlem v sociální demokracii. Nesmírně chytlavý pojem „sociální spravedlnost“, jejž jako enormní hrozbu pro právní řád liberálního státu

právě v této době vyčerpávajícím způsobem analyzoval Fr. August von Hayek, plnil dokonale roli ideálního pomocníka revoluční strategie.[35] Jakýkoli oprávněný konflikt zájmů byl jejími protagonisty interpretován „hodnotově" jako střet ohrožující podstatu či alespoň legitimitu systému, přičemž neuvážená reakce obhájců systému v podobě důrazu na harmonické vztahy v „sociálním státě" se okamžitě stávala nechtěným pomocníkem při nové vlně útoků proti „nespravedlivému" systému.[36]

Schelského pronikavá analýza důsledků protestního hnutí konce 60. let přiměla skupinu levicově liberálních publicistů, filosofů a sociologů k jakémusi kontramanifestu, v němž byl Schelsky postaven do role obhájce autoritativní státní ideologie, toužícího po ideálu bezkonfliktní společnosti jako základu „funkční" demokracie. Byl označen za „utopického konzervativce", který zavírá oči před sociálním a kulturním vývojem. J. Habermas se na této polemice aktivně nepodílel, i když byl jejími účastníky několikrát citován. Není však sporu o tom, že jako vášnivý obhájce dědictví roku 1968 by se s naprostou většinou kritiky proti Schelskému mohl ztotožnit.[37]

Příště: Jürgen Habermas, prorok evropského postnacionálního věku.

Poznámky:

1 Tato studie se primárně zabývá politickým myšlením J. Habermase. Opírá se proto především o jeho politicko-filosofické statě, početná publikovaná interview, dále o sekundární literaturu, a jen v malé míře o vlastní studium Habermasových filosofických spisů.

2 Brunkhorst, Hauke: *Grundwissen Philosophie. Habermas.* Leipzig 2006, s. 8.

3 Horster, Detlef – van Reijen, Willem: *Interview s Jürgenem Habermasem*. In: Horster, Detlef: *Jürgen Habermas.* Praha 1995, s. 67. Jednalo se o ministra dopravy Hanse-Christopha Seebohma (1903–1967).

4 Tamtéž.

5 Habermas, Jürgen: *A Berlin Republic: Writings on Germany.* Lincoln 1997, s. 60.

6 Brunkhorst, H.: *c. d.*, s. 13. Heidegger ve své inaugurační řeči jako rektor univerzity ve Freiburgu v dubnu 1934 přivítal Hitlerovu „německou revoluci". Svůj úřad sice po roce složil, ale členem NSDAP zůstal až do konce války. Francouzskými okupačními úřady byl v rámci denacifikace označen za tzv. *Mitläufer*, ale nebyl nijak postižen. V roce 1951 se proto mohl vrátit na freiburskou univerzitu, kde pravidelně přednášel do roku 1958.

7 Pro Habermase měla otázka vyrovnání se s minulostí i osobní rozměr, protože také jeho otec patřil k těm bývalým členům NSDAP, kteří za minulostí chtěli udělat tlustou čáru.

8 Matuštík, Martin Beck: Filosoficko-politický profil Jürgena Habermase: kritické zhodnocení biografické argumentace. *Filosofický časopis*, roč. 52, 2004, č. 2, s. 13.

9 Heideggerovo zdráhání distancovat se po válce od nacismu a především jeho „zaryté mlčanie" o Osvětimi bylo podle Habermase „symptomatické pre mentalitu celej generácie, formujúcej adenauerovské obdobie". Interview s Robertom Maggiorim. In: Habermas, J.: *Dobiehajúca revolúcia.* Bratislava 1999, s. 27–28.

10 Brunkhorst, H.: *c. d.*, s. 8.

11 Habermasův článek *Carl Schmitt v politické intelektuální historii Spolkové republiky* byl otištěn ve *Frankfurter Allgemeine Zeitung* 3. 12. 1993. Přetištěn byl v uvedené práci *A Berlin Republic*, s. 107–117.

12 Valenta, Martin: *Revoluce na pořadu dne. Kritická teorie Frankfurtské školy a její recepce v německém protestním levicovém hnutí šedesátých let dvacátého století, Frakci Rudé armády a německé straně Zelených: diskurzivní analýza*. Praha 2011, s. 96.

13 Horster, Detlef – van Reijen, Willem: *Interview s Jürgenem Habermasem*, s. 70.

14 Borradori, Giovanna: *Filosofie v době teroru. Rozhovory s Jürgenem Habermasem a Jacquesem Derridou.* Praha 2005, s 70–72.

15 Tato slova pocházejí z konce 70. let, ale platila nepochybně, a možná ještě v zesílené míře, pro jeho hodnocení počátečních let šedesátých. Horster, Detlef – van Reijen, Willem: *Interview s Jürgenem Habermasem*, s. 71–72.

16 Brunkhorst, H.: *c. d.*, s. 15.

17 Schelsky, Helmut: *Die Arbeit tun die anderen. Klassenkampf und Priesterherrschaft der Intellektuellen.* Westdeutscher Verlag 1975, s. 258. Z těchto důvodů lze podle autora cum grano salis zaměnit sociologii se socialismem.

18 V šedesátých letech publikoval Habermas ještě dvě větší práce: *Teorie a praxe* (*Theorie und Praxis*, 1963) a *Poznání a zájem* (*Erkenntnis und Interesse*, 1968).

19 *Spiegel* zveřejnil citlivé materiály vojenského charakteru, což Strauß vyhodnotil jako ohrožení bezpečnosti státu a nechal pozatýkat odpovědné redaktory a provést razii v sídle týdeníku. Po několika měsících masivních protestů, jež otřásly Spolkovou republikou, byl donucen podat demisi. Habermas, tehdy profesor v Heidelbergu, podepsal protestní dopis varující před oklešťováním demokratických svobod. Matuštík, M. Beck, *c. d.*, s. 212.

20 Albrecht, Clemens a kol.: *Die intellektuelle Gründung der Bundesrepublik. Eine Wirkungsgeschichte der Frankfurter Schule.* Frankfurt am Main 1999, s. 519 ad. Autoři této studie, vesměs stoupenci a pokračovatelé Frankfurtské školy, dokonce tvrdí, že jedině na bázi kritické teorie byl možný radikální rozchod s fašismem (!), aniž došlo k rozlomu německé intelektuální tradice.

21 Tamtéž, s. 114–119.

[22] Valenta, M.: *c. d.,* s. 65.

[23] Tato Marcuseho výzva padla na úrodnou půdu, jak se o tom přesvědčil Adorno, uprchnuvší z posluchárny před „osvobozenými" studentkami s obnaženými ňadry.

[24] Di Fabio, Udo: *Kultura svobody.* Brno 2009, s. 60. Velmi výstižné je rovněž autorovo tvrzení, že „osvobození od starých vazeb, útok na tradice, stát, rodinu, klasický obsah vzdělání a na instituce…, to vše připravovalo půdu pro globalizované hospodářství dneška".

[25] Nechyběli mezi nimi Marcuse, Sartre, Ernst Bloch, Alberto Moravia a další. Srov. Valenta, M.: *c. d.,* s. 160.

[26] Interview s Angelom Bolaffim. In: Habermas, J.: *Dobiehajúca revolúcia.* Bratislava 1999, s. 21–22.

[27] V roce 1977 dokonce provedl jakožto uvědomělý progresivní intelektuál sebekritiku a odvolal výtku „levicového fašismu", za což mu prý Dutschke „důrazně poděkoval". Tamtéž, s. 22. V rozhovoru s van Reijenem konstatoval v ryzím marxistickém žargonu, že v letech 1967–1968 „reagoval příliš jako buržoazní intelektuál". Horster, Detlef – van Reijen, Willem: *Interview s Jürgenem Habermasem*, s. 73.

[28] Interview s Angelom Bolaffim. In: Habermas, *Dobiehajúca revolúcia,* s. 23–24.

[29] Tamtéž, s. 24.

[30] A pokračoval: „…existenciálne požiadavky adolescentných návštevníkov cirkevného snemu s radostným hedonizmom yuppies, slasť z politiky prvej osoby s vypočítavosťou estetiky tovaru a vážnosťou informácií a argumentácií…" Tamtéž.

[31] K emancipačním příběhům lidstva srov. Sousedík, Stanislav: *Svoboda a lidská práva. Jejich přirozenoprávní základ.* Praha 2010, s. 109–115.

[32] Wolfrum, Edgar: *Zdařilá demokracie. Dějiny Spolkové republiky Německo od jejích počátků až po dnešek*. Brno 2008, s. 270.

[33] Pojem „dlouhý pochod institucemi" použil vůdce protestního studentského hnutí R. Dutschke. Jako první zformuloval tuto skrytě revoluční strategii italský komunista A. Gramsci. Srov. Schelsky, H.: *Jak odstranit systém. Strategie dlouhého pochodu institucemi*. Občanský institut, bulletin č. 178, červen 2006.

[34] Základní intelektuální a etické hodnoty jsou přitom přetvářeny v nástroj vlády a teroru. „Teror ctnosti" poprvé objevil Hegel u Robespierra. Schelsky, H.: *Jak odstranit…,* s. 6. Srov. též Sarrazin, Thilo: *Teror ctnosti.* Praha 2016 (německy 2014).

[35] Hayekův stěžejní spis *Právo, zákonodárství a svoboda*, jehož druhá část se nazývá *Fata morgana sociální spravedlnosti*, vyšel v roce 1973.

[36] Schelsky, H.: *Jak odstranit…,* s. 11. V roce 1975 publikoval Schelsky rozsáhlou syntézu svých názorů a polemik s pokrokáři, jejíž název odkazuje na funkci, kterou levicoví intelektuálové přiřkli hospodářským činitelům: *Práci konají ti druzí.* (Srov. pozn. č. 17.) V tomto textu mnohostranně rozpracoval funkci moderních intelektuálů při revolučním přetváření společnosti. Nejsou jen „zprostředkovateli smyslu" (*Sinnvermittler*), ale také „učiteli spásy" (*Heilslehrer*). Stavějí se do role spasitelů způsobem, v němž Schelsky rozpoznal zřetelně náboženské rysy. Tato „nová religiozita", dobře pochopitelná s ohledem na náboženskou potřebu moderního evropského člověka ztrativšího křesťanskou víru, však nesmí zakrýt evidentně mocenský nárok novodobých spasitelů, jejichž činnost má zničující důsledky pro každodenní život a politiku. Hlásáním spásy (*Heilsverheißung*) se zredukuje svět všedního dne s jeho prací, úsilím a úspěchy na cosi nevýznamného a náhodného, resp. na „pouhá fakta", která je třeba překonat; konkrétní skutečnost se tak stane nelegitimní. Politika přestane být složitým vyvažováním zájmů, obranou právního řádu a docilováním praktického sebestvrzení, ale stává se pouhým nástrojem k realizaci sociálního *Endzustand* božské společnosti nebo socialismu.

[37] Grube, Frank – Richter, Gerhard (Hrsg.): *Die Utopie der Konservativen. Antworten auf Helmut Schelskys konservatives Manifest.* München 1974.

Aleš Valenta (1964), historik a archivář, zabýval se raně novověkou šlechtou. V současnosti je analytikem Institutu Václava Klause se zaměřením na Německo.

Navštivte internetové stránky
Centra pro studium demokracie a kultury (CDK)

www.cdk.cz

Informace o všech vydaných i připravovaných titulech CDK, včetně obálek a anotací.

Nově možnost platit online platební kartou. Nejméně do 3. 3. 2017 zasílání knih zdarma!

Knihy jsou účtovány s 15% slevou, pro předplatitele časopisu Kontexty s 25% slevou.

Volím svobodu…

Ruský bard Alexandr Galič

Ivana Ryčlová

„…Vstoupí-li vláda do konfliktu s poezií, prohraje vždycky pouze vláda…“

Valentin Stěnič, 1926
(leningradský básník, esejista; zastřelen v roce 1938)

Řekne-li se „ruský bard“, většině z nás během okamžiku naskočí: Vladimir Vysockij. Bude-li dotazovaný patřit k těm, kteří chodí na koncerty Jaromíra Nohavici, jsem si jistá, že mu vytane na mysli ještě další jméno – Bulat Okudžava. Nejen proto, že jejich písně populární Nohavica hojně zpívá, ale i díky řadě hudebních akcí, které u nás v minulosti proběhly. A je to tak dobře. A nikdo, kromě doby minulé, nenese vinu na tom, že nám jedno jméno chybí: Alexandr Galič (1918–1977). Básník, scenárista, dramatik, písničkář a odpůrce režimu. Jeden z průkopníků svébytného žánru, který se šířil na neoficiálních magnetofonových nahrávkách, aby vzdoroval tehdejšímu režimu. Nás jako Čechy by mělo zajímat, že Alexandr Galič patřil k těm nemnoha, kteří se svojí tvorbou otevřeně a hlasitě vyslovili proti obsazení naší země sovětskými vojsky v roce 1968.

Nutno dodat, že pokus o to, aby Galič vstoupil do povědomí české veřejnosti, proběhl. A mohl být i úspěšný, nebýt říčky Rokytky. Ta roku 2002 v době povodně, která zachvátila Prahu, odnesla právě vydaný výbor z Galičova díla. K dotisku už nikdy nedošlo – nakladatelství zkrachovalo. I když překladatel Milan Dvořák dělal, co mohl – kromě knihy připravil o ruském bardovi pořad a dosud s ním jako interpret jeho písní vystupuje –, Galič zůstal pro většinu české veřejnosti neznámý.

Pojďme se tedy vrátit do poloviny sedmdesátých let. Do doby nesvobody, do doby kotoučových magnetofonů a rušení vysílání nežádoucích rozhlasových stanic. Tenkrát, když jsme v Československu z praskajících tranzistorů tajně poslouchali Kryla, zněl v kuchyních ruských komunálek na vlnách vysílání Rádia Svoboda Alexandr Galič. O tom, co přivedlo Alexandra Galiče, sovětského dramatika a filmového scenáristu hýčkaného mocí, k rozhodnutí vyměnit komfort za nejistou existenci odpůrce režimu, je následující příběh. Odehrává se v době, kdy neexistoval internet, magnetofonové pásky s kopiemi nahrávek ilegálních koncertů se však šířily neméně závratnou rychlostí.

Narozen v bouřlivé době

Galič se narodil rok po Říjnové revoluci v Jekatěrinoslavli do velmi kulturní a vzdělané židovské rodiny jako Alexandr Ginzburg. Když mu bylo pět let, rodiče se rozhodli, že provincii vymění za Moskvu a svá křestní jména Aron a Fejga nahradí obvyklejšími – Arkadij a Fanny. Roku 1925 přibyl k sedmiletému Sašovi a staršímu Viktorovi ještě bratr Valerij, budoucí slavný sovětský kameraman.

I když doba byla bouřlivá, Saša byl od dětství veden ke vztahu k múzám a byl jimi prakticky nepřetržitě obklopen. K širokému okruhu rodinných přátel patřili mj. hudební skladatel a klavírista Georgij Sviridov, světoznámý houslista David Oistrach, jeden z nejslavnějších klavírních interpretů druhé poloviny 20. století Emil Gilels, violoncellista a dirigent Mstislav Rostropovič a mnoho dalších hvězdných osobností ze světa hudby a umění.

Alexandr Ginzburg s mladším bratrem Valerijem, 1928.

Nelze se divit, že vyrůstaje v takovém prostředí měl chlapec jiné zájmy než jeho vrstevníci. Po ukončení deváté třídy podává „nevýslovně znuděný a otrávený povinnou školní docházkou“[1] přihlášku rovnou na vysokou školu – Literární institut Maxima Gorkého. Přestože je mnohem mladší než ostatní uchazeči, je přijat – jako jediný měl totiž za sebou první publikace vlastní poezie a na ně pochvalné recenze od uznávaných básnických autorit.

Studium literárního institutu bylo sice v mnoha ohledech inspirativní, ale uspokojovalo jen část Sašových ambicí. Když v létě 1935 Saša zjistí, že sám velký režisér a zakladatel MCHATu Stanislavskij otvírá divadelní studio, školu pro adepty herectví, přihlásí se k přijímacím zkouškám. Opět je nejmladší z uchazečů, opět pobaví celou komisi svým sebevědomím a – opět je přijat. Stává se tedy studentem dvou uměleckých škol zároveň. Půl roku vydrží doslova běhat tam a zpátky mezi oběma instituty, až nakonec uposlechne jednoho ze svých pedagogů, Pavla Novického, a na jaře 1936, vyčerpaný a vyhublý na kost, opouští literární institut. „Jestli budeš psát – budeš psát,“ řekl mu tenkrát Novickij, „ale přece jen Leonov, Stanislavskij… – dívej se na ně, dokud jsou naživu!“[2]

I když odchodu z literárního institutu Saša brzy litoval, ukázalo se, že Novickij měl pravdu. Saša dál pokračoval v psaní veršů a záhy se odehrála příhoda, jež výmluvně naznačila, že student herectví Alexandr Ginzburg bude hodně výjimečný. V roce 1936 napsal dramatik Iosif Prut[3] hru *Devatenáctý rok*. Děj se částečně odehrával na moři a režisér potřeboval složit píseň, kterou si měli rybáři pobrukovat při práci. Autor hry doporučil režisérovi Sašu. Ten napsal slova i melodii a napjatě očekával režisérovu reakci. Když přišel okamžik poslechu a píseň dozněla, režisér mu poblahopřál k překrásné písni, kterou – odmítl. Pro nechápavé pohledy všech přítomných dodal: „Bojím se, že divák bude poslouchat hlavně písničku a nebude sledovat děj… Je mi to moc líto… Ale vaše práce, Sašo, jsem o tom přesvědčen, nepřijde nazmar!“[4] A skutečně nepřišla. O dva roky později byl natočen stejnojmenný film. A v něm – jako předzvěst toho, co se o mnoho let později stane Galičovým posláním – zazněla poprvé jeho píseň.

Když v létě 1938 umírá mocí uštvaný a po infarktu izolovaný Stanislavskij,[5] Saša ztrácí motivaci. Už není komu dokazovat herecký talent. Vydrží ještě rok a na podzim 1939 učiní zoufalý krok – ze studia Stanislavského odchází, aniž by ho dokončil.

Tyto události se odehrávaly na pozadí represí a politických procesů druhé poloviny třicátých let. Lidé mizeli po nocích v černých havranech, jak byly příznačně nazývány automobily KGB. Mizeli i Sašovi blízcí, ale on věřil ve spravedlnost společenského zřízení. Byť herectví nedokončil, hrál se svými někdejšími spolužáky, nyní absolventy studia MCHAT, v nově vzniklém divadelním studiu režiséra Valentina Plučka a začínajícího dramatika Alexeje Arbuzova[6] uvědomělé komsomolské předáky.[7] Nutno zdůraznit, že jenom hrál. Herečka Ljudmila Nimvickaja po letech vzpomínala: „Saša žil v bohaté rodině a věděli jsme, že přes den, kdy mnozí z nás pracovali, on hrál tenis…“[8]

Konec herectví

Když v červnu 1941 napadl Hitler Sovětský svaz, zachvátila zemi obrovská vlna vlastenectví. Mnozí odcházeli na frontu, aniž by museli. Tak odešli na frontu i herci Plučkova studia, zproštění vojenské povinnosti. Polovina z nich se nevrátila.

Sašu Ginzburga na frontu nevzali. Už první lékaři v komisi na obvodní vojenské správě prohlásili, že je vojenské služby „ve všech podstatných ohledech

neschopen“.[9] Aby byl alespoň nějak užitečný, přihlásil se Saša jako sběrač vzorků do geologické expedice, která měla namířeno na Kavkaz. Dál než do Groznéhо je však s ohledem na postup fronty nepustili a vracet se do Moskvy, odkud všichni Sašovi známí odjeli, nedávalo smysl. Zůstává tedy v Grozném, kde nečekaně snadno získává místo dramaturga v městském divadle. Se skupinou herců režiséra Borševskéhо pak zakládá divadlo politické satiry. Pro inscenace tohoto divadla psal písně a spojovací mezihry. „Písně byly lyrické, mezihry idiotské. V některých jsem sám hrál,“[10] vzpomínal později ve své autobiografii. Po čase se Sašovi podařilo přidat se ke zbytku herců Plučkova a Arbuzova studia, s nimiž hrál v Moskvě. S několika inscenacemi a koncertním programem pak jezdili jako frontové divadlo po vojenských jednotkách. Když si ho vyžádali, a to bývalo často, hrával Saša častušky v sanitních vlacích. S koncem války se divadlo rozpadlo.

Partnerkou v jedné z frontových inscenací byla Sašovi dvacetiletá okouzlující herečka Valentina Archangelská. Byla to láska na první pohled. Na podzim roku 1942 se vzali, v květnu 1943 se jim narodila dcerka Alexandra.[11] Aljona, tak jí říkali, zůstane Galičovou jedinou dcerou. Až přijde čas, bude její obětavá pomoc velmi oceňována všemi, kteří se jeho tvorbou a životem budou zabývat.

Protože Valentina, nyní Sašova žena, neměla v Moskvě žádné herecké příležitosti, přijímá před koncem války v březnu 1945 nabídku irkutskéhо divadla a odjíždí do Irkutska. Saša, kterému přislíbili místo dramaturga, ji měl s dcerkou brzy následovat. K tomu však už nedošlo. Pár týdnů nato potkává svoji budoucí druhou ženu Angelinu, po jejímž boku zůstane do konce života.[12]

Sašovi přátelé říkávali, že měl dvě ženy a obě byly mimořádně krásné: první pozemsky, druhá andělsky.[13] Na rozdíl od Valentiny, která neměla v úmyslu obětovat se pro svého muže, Angelina to udělala.[14] Zanechala vlastní tvůrčí kariéry (v létě 1945 dokončila fakultu scenáristiky) a celý svůj život věnovala bohémskému Sašovi Ginzburgovi, jenž se měl brzy stát Alexandrem Galičem. Dělala za něho všechno: telefonovala, objížděla redakce, vedla jednání s divadly i Mosfilmem. Na

Alexandr Galič s dcerou Alexandrou, polovina 40. let.

Angelininu radu navždy skoncoval s „nedůstojným herectvím“[15] a rozhodl se věnovat výhradně psaní her, které začal podepisovat novým příjmením. Vzhledem k tomu, že verzí vzniku Sašova literárního pseudonymu je několik, omezím se na konstatování, že počínaje trilogií pohádkových her pro děti z roku 1945 (*Zimní pohádka*, *Klučičí ulice* a *Umím dělat kouzla*) se zrodil dramatik, filmový scenárista a později ruský bard Alexandr Galič. A jako předzvěst toho, co se bude v budoucnosti mnohokrát opakovat – inscenace žádné ze zmiňovaných her nebyla cenzurou schválena.

Sovětským dramatikem

V roce 1945 Saša usoudí, že by bylo užitečné mít vysokoškolské vzdělání. Volba padne na Institut diplomacie. Ostatně kde jinde než v oboru diplomacie uplatnit hereckou průpravu a znalost jazyků, jež byla u Galiče díky kulturnímu zázemí, v němž vyrostl, na sovětské poměry mimořádná? Když přišel na studijní oddělení a spíše jen pro formu se zeptal, zda si může podat přihlášku, úřednice odmítavě zavrtěla hlavou:

„Ne, vy si na náš institut přihlášku podat nemůžete." Když se dotázal proč, dostal odpověď, jež ho udivila ještě víc: „Protože osoby vaší národnosti na naši školu vůbec přijímat nebudeme. Existuje takové nařízení." To bylo poprvé, co se setkal se státním antisemitismem. Tenkrát však vůbec nepochopil, o čem je řeč. Teprve mnohem později, až bude ve vzpomínkách vyprávět o antisemitismu sovětských úředníků, s nímž bude mít tou dobou již bohaté zkušenosti, Galič napíše, že „nemůže dojít k přirozené a normální asimilaci v prostředí, jež veškerými svými úmysly, zákonnými nařízeními a instrukcemi této asimilaci brání, nechce ji a nepřipustí ji".[16]

Absence vysokoškolského diplomu Galičovi nezabránila, aby se stal významným sovětským dramatikem. Otevřeme-li první díl *Divadelní encyklopedie*, po výčtu her si přečteme resumé: „Hlavním tématem Galičovy tvorby je romantika boje a budovatelského úsilí sovětské mládeže." Ano, takové hry Galič zpočátku psal. Odhlédneme-li od raných pokusů, můžeme říci, že ať zpracovával jakékoli téma, v jeho hrách byla cítit ruka talentovaného, čím dál zkušenějšího autora: jasný záměr, cit pro žánr, živé lidské charaktery, kompaktní dialogy. S velkým úspěchem se po celé zemi hrála například komedie *Volá vás Tajmyr* (1948), napsaná ve spoluautorství s dramatikem a později laureátem dvou Stalinových cen Konstantinem Isajevem.[17]

Čteme-li hru dnes, shovívavě se nad ní pousmějeme. Zápletka byla jednoduchá: v jednom hotelovém pokoji se postupně jeden za druhým ubytovávají různí hosté. Postavy jsou okolnostmi nuceny předstírat, že jsou někdo jiný. Komické situace založené na záměně postav a následném zmatku nejsou ničím mimořádně invenčním. Ve své době však byla hra *Volá vás Tajmyr* velkým osvěžením. Válkou zpustošená země vstávala z popela a lidé, ti, co přežili, více než kdy předtím toužili vidět něco veselého.

I neškodný *Tajmyr* však vyvolal hněv nejvyšších míst. V době, kdy úspěch hry vrcholil, se v deníku *Pravda*, hlavním tiskovém orgánu strany, objevila stať plná žluči. „…Jako kdyby nešlo o lehkou nevinnou komedii, ale o podrývání základů státu…,"[18] vzpomíná Jurij Nagibin, spisovatel, novinář a přítel Alexandra Galiče, jenž byl svědkem těchto událostí. Naivní a bezzubé žerty postav byly vnímány jako hrozba společenskému vkusu, tradiční chaos veselohry byl vykládán jako snaha odvést pozornost sovětských občanů od kapitalistické hrozby. Z článku vyplývalo jasně: zůstane-li závadná hra v repertoáru, nelze ani pomyslet na budování komunismu. Je s podivem, jak těžkých ideologických zbraní bylo použito, aby byla zlikvidována nevinná žertovná hra. Tento incident se stane důvodem k zamítání Galičových žádostí o vstup do Svazu sovětských spisovatelů.

Teprve po Stalinově smrti se situace změní v Galičův prospěch. V dopise, jímž v březnu 1955 komise pro dramatiku a komise pro filmovou tvorbu Galičovo přijetí do Svazu sovětských spisovatelů doporučí, bude mimo jiné stát: „…Soudruh Galič je autorem her a scénářů, které se hojně hrají a těší se velké oblibě u diváků…"[19] Ve výčtu zásluh byla také hra *Volá vás Tajmyr*. Absurdní? Nikoliv. Sovětské. Absurdně vyznívá i záznam ze zasedání přijímací komise, konaného o týden později, z nějž se dochovaly fragmenty záznamů. Diskusi, ve které se mísila pro i proti (je nadaný, ale dělá chyby…), zvrátil v Galičův prospěch argument prozaika Nikolaje Ažajeva, bývalého vězně gulagu: „Je po třetím infarktu (Galič) a uděláme humánní čin, když ho přijmeme…"[20]

Dodejme, že všechno, co zaznělo z úst členů komise Svazu spisovatelů, byla pravda. Jejich nový, ideologicky chybující kolega, jemuž pro vrozenou vadu často selhávalo srdce, nadání měl. Když jej v polovině padesátých let přijali mezi sebe, měl na svém kontě kolem desítky oblíbených her, které se hrály po celém Sovětském svazu. A měl za sebou i první mezinárodní filmový úspěch: komedii *Věrní přátelé*, oceněnou v roce 1954 na VIII. mezinárodním filmovém festivalu v Karlových Varech Velkou cenou festivalu,[21] jejíž scénář napsal ve spoluautorství s Isajevem.[22] Z *Věrných přátel* – satirické veselohry o trojici kamarádů, kteří uskuteční dávnou klukovskou přísahu a po třiceti letech, už jako vážení pánové, se na voru vypraví po široké řece – se stal nejpopulárnější sovětský film padesátých let. Za honorář si Galič koupil byt v prominentní části Moskvy, hned vedle stanice metra Aeroport. Tato čtvrť s novými bytovými domy, v nichž žili převážně sovětští spisovatelé, byla jakýmsi

„městečkem ve městě“. Kromě obchodů s luxusním zbožím zde existovaly služby, které nikde jinde nebyly dostupné. Například se zde daly pořídit xerokopie, v té době velká vzácnost. Tenkrát se také zrodil vtip: kdyby v blízkosti metra Aeroport vybuchla nálož trhaviny, země by přišla o celou svoji velkou literaturu.[23] Jedině sem, do tohoto uzavřeného privilegovaného světa, mohly Galičovi přicházet zahraniční publikace a časopisy s americkou dramatikou, ale i detektivky Agathy Christie, které sbíral a miloval.[24]

Matrosskaja tišina

I když byla ve druhé polovině padesátých let atmosféra v zemi o poznání liberálnější než v dobách Stalinova teroru, roku 1958 se odehraje událost, která Galičem otřese natolik, že se z šoku, kterému ani léta neuberou na intenzitě, bude muset vypsat v autobiografické novele *Generální zkouška* (1973). O co šlo? Po Chruščovově památném projevu předneseném v únoru 1956 na XX. sjezdu KSSS, dávajícím naději, že po létech teroru bude možné zase volně dýchat, zakládá skupina herců vedená právě debutujícím režisérem Olegem Jefremovem[25] divadelní studio Sovremennik – první svobodné divadlo v Sovětském svazu.

Programem raného Sovremenniku byla sovětská varianta neorealismu – syrové podání reality, jež není nikterak přibarvená. Základ byl společný s poválečným neorealismem italským: druhá světová válka a všechny druhy fašismů. Při takto vymezeném programu měli zakladatelé Sovremenniku potíže s repertoárem. Vypravili se tedy za Galičem, jelikož se proslýchalo, že píše novou hru. Její název *Matrosskaja tišina* budil sice rozpaky – tak se podle ulice jmenovalo nechvalně proslulé moskevské vězení (v překladu: Námořní ticho) –, režisér Jefremov i ostatní členové souboru však byli textem nadšeni.

Děj hry, příběh Davida Schwarze, talentovaného houslisty z malého židovského městečka, začíná v roce 1929 a končí v roce 1945. Z dvanáctiletého židovského chlapce vyroste muž, který za Velké vlastenecké války bojuje na frontě za ruskou vlast. Je raněn, ale přežije. Jeho osud a osud jeho blízkých stěhujících se z malého židovského městečka do Moskvy představoval úděl několika židovských generací, drama doby. I když nová adresa „Námořní ticho“ je zvláštní – Moskva přece nemá moře –, balí kufry a odjíždějí. Matrosskaja tišina, dům deset, byt číslo pět. Těší se. Vždyť v jejich zemi nic není jenom tak. Nakonec přístav může být i na řece. „…A tam, rozumíš, stojí všelijaké škunery, plachetnice a na břehu v malinkých domečcích žijí staří námořníci. Ti, co už se neplaví po moři, ale jenom vzpomínají…,“[26] říká v jedné z replik hlavní hrdina David. Značná část dialogů postav se odehrává na pozadí z dálky doléhajícího houkání vlaku, rytmického dunění železničních souprav, evokujících nejen židovské transporty, ale i cestu do gulagu.

Bez ohledu na to, že název hry evokoval vězení a zároveň symbolizoval celou sovětskou skutečnost, dostala *Matrosskaja tišina* povolovací číslo Glavlitu, což znamenalo, že ji kterékoli divadlo smělo inscenovat. (Glavlit byl „orgán na ochranu kulturních zájmů sovětské země“.) V Sovremenniku se dali nadšeně do zkoušení. A nejen v Sovremenniku. Aktuální text, úsporně a mistrně napsaný tak, že při některých replikách se hercům svíralo hrdlo, doslova obletěl celou zemi. Galič, který se chystal brzy oslavit čtyřicáté narozeniny, se mohl cítit šťastný. Měl všechno, co si jako autor i jako člověk, neřkuli sovětský občan, mohl přát. Měl status sovětského spisovatele. Luxus privilegovaného tvůrce, zahraniční cesty i nákladně zařízený nádherný velký byt, o němž si sovětský občan ve své „komunalce“ mohl nechat jenom zdát.

A jako studená sprcha přišel zákaz! Zákaz hry. Těsně před premiérou, na generální zkoušce, byla *Matrosskaja tišina* zakázána. Nikdo z tvůrčího týmu, ani autor, ani členové studia, nedokázal pochopit, za co a z jakých důvodů byl na tuto téměř naivně vlasteneckou hru uvalen zákaz. Nikoho neodhalovala, netepala žádné nešvary, spíše naopak. Je pravda, že neopěvovala stranu a vládu, nýbrž lid, který zvítězil nad fašismem a dokázal si sám sebe uvědomit jako jednotný celek. A je pravda, že některé epizody působící dnes jako parodie vystihovaly morální profil většiny členů strany. Jako třeba když z úst jedné z postav, tajemníka stranické skupiny konzervatoře, zazněla v druhém dějství hry, odehrávajícím se v době moskevských procesů,

replika: „…Sedmnáct let jsem ve straně. A zvykl jsem si věřit: všechno, co dělala strana, všechno, co dělá, všechno, co bude dělat – jedině to je moudré a spravedlivé. A jestli bych o tom někdy začal pochybovat, prostřelím si asi hlavu!“[27] Dále následovala scéna, v níž se naděje a víra ve spravedlnost staříka Schwarze – hrdinova židovského otce, ocitnuvšího se v ghettu – naivně upínají k jednomu z vedoucích ideologů rudého teroru Dzeržinskému…

Galič později vyjádřil své pocity po stažení hry z repertoáru sovětských divadel následovně: „…Už jsem říkal a rád zopakuji, že se prostě snažím vyznat ve vlastním životě a pochopit, proč zákaz – pardon nedoporučení – hry *Matrosskaja tišina*[28] pro mě tolik znamenalo a sehrálo tak důležitou roli v mém osudu. Snad proto, to si myslím teď, že to byla poslední iluze (a loučit se s posledními iluzemi je zvlášť obtížné), poslední naděje, poslední pokus uvěřit, že se všechno ještě nějak uspořádá…“[29]

Matrosskaja tišina, hra, jejíž stažení členové repertoárové komise mimo jiné zdůvodňovali tím, že během představení by mohlo docházet k „nacionalistickým, sionistickým i antisemitským excesům“,[30] se poprvé mohla objevit na jevišti až za perestrojky, roku 1988.[31]

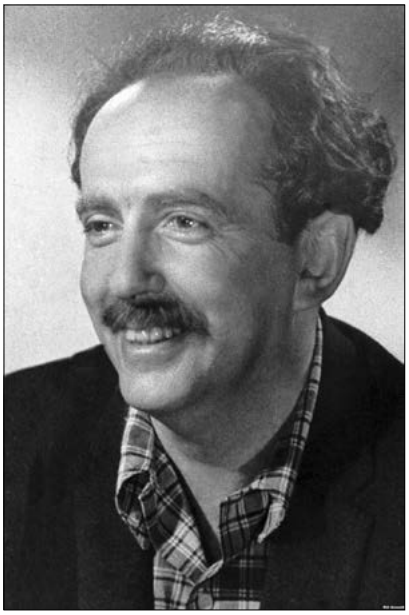

Alexandr Galič na snímku Alexandra Bojcova, 1957.

Závěr padesátých let

Krátce po rozruchu kolem zákazu hry *Matrosskaja tišina*, v červnu 1958, se na scéně Vachtangovova divadla konala nově nastudovaná premiéra mládežnické hry *Město na úsvitu,* kterou napsal Galič ve spoluautorství s kolegou Alexejem Arbuzovem. Jako jeden z tvůrců textu se Galič vypravil na premiéru. Tentokrát však bez nadšení. Na přebalu vydání hry i na plakátě oznamujícím premiéru bylo vytištěno pouze jméno Alexeje Arbuzova. Po zákazu hry *Matrosskaja tišina* Všesvazová správa na ochranu práv autorů dramatických děl rozhodla Galičovo jméno neuvádět.

Je s podivem, že přes závažné ideologické střety s těmi, kteří dohlíželi na prosazování kulturních a mravních ideálů strany, Galič nadále dostával státní zakázky. A je s podivem – a to je na této části Galičova příběhu zvláštní –, že je přijímal. Anebo na tom nic udivujícího není, když byly královsky placeny? Jak jinak by si mohl udržet standard, na který byl odmalička zvyklý? Jak jinak měl žít v zemi, kde si občané před obchodem měnili mezi sebou právě zakoupené páry bot, aby měli správnou velikost?

Ve stejné době, kdy byla zakázána *Matrosskaja tišina*, roku 1958, píše Galič ke čtyřicátému výročí založení komsomolské organizace na státní objednávku divadelní hru *Parník se jmenuje Orljonok* (1958). Syžet zachycoval historii parníku Orljonok, na němž za občanské a poté Velké vlastenecké války bojovali chlapci a děvčata, mladí komsomolci. Na popud třetí generace komsomolců byl parník poničený kulkami nepřátel po válce zrestaurován a znovu vyplul, aby na své palubě odvezl dárky budovatelům komsomolské hydroelektrárny. Snad netřeba dodávat, že hra, která beze zbytku plnila ideologické zadání, byla velmi slabá. V podobném duchu píše Galič, rovněž na zakázku strany a vlády, další hru: *Pochod.* (Původní titul zněl *Komunisti vpřed!*)

Čím více přesvědčoval Galič sám sebe o spravedlnosti komunistických ideálů, tím více se jeho vnitřní já, cítící se dotčené zákazy inscenování dramatických textů, bránilo. Na jaře roku 1960 přišel po čtyřech

reprízách zákaz Galičovy divadelní hry *Srpen*. Tentokrát bylo stažení hry z repertoáru provázeno několika stranickými dokumenty. V jednom z nich mimo jiné stálo, že v poslední době se objevila „řada chybujících her“[32] (jejich výčet obsahoval i Galičův *Srpen*), jejichž autoři jsou ovlivněni západním neorealismem a „místo patosu komunistické výstavby zachycují pouze stinné stránky života“.[33]

Bez ohledu na opakované konflikty s repertoárovým výborem Galič stále požíval statusu privilegovaného tvůrce. Svaz pracovníků kinematografie jej nadále vysílal na služební cesty do zemí, které sovětský občan znal jen podle názvů: Švédsko, Norsko a sen každého ruského intelektuála – Francie.

Zrození barda

Jak se tedy stalo, že jeden z nejlépe zajištěných spisovatelů země začal na počátku šedesátých let z ničeho nic psát ostré politické písně proti stávajícímu režimu? Čeho se mu takříkajíc nedostávalo? Tutéž otázku jednou Galičovi položil emigrovavší ruský filosof Valerij Lebeděv.[34] Galič se pousmál a odpověděl: „Sám nevím. Nemohl jsem tak dál žít. To je všechno…“[35] Toto náhlé rozhodnutí vnímali Galičovi staří přátelé, včetně jeho ženy Angeliny, jako pózu. Nečekaný obrat v tvorbě přičítali jeho touze stát se ještě více slavným. Jen někteří ho varovali. Na námitky obou táborů dramatik odpovídal, že už má po krk života „úspěšného sovětského patolízala“, jak sám sebe nazýval, že jednoduše „odhodil zábrany a začal konečně psát tak, jak chtěl“.[36] Materiálu měl víc než dost, a to nejen díky skutečnosti, že po čtyřiadvaceti letech, ve vlně chruščovovského propouštění vězňů gulagu, se vrátil domů Galičův starší bratr Viktor.

Styl, jímž Galič za doprovodu kytary interpretoval své písně, bychom mohli oprávněně nazvat „antipěveckým“.[37] Jeden z organizátorů prvního a posledního sletu sovětských bardů, o němž bude ještě řeč, Sergej Česnokov,[38] uvedl tenkrát Galičovo vystoupení výrokem černošské zpěvačky Malviny Reynolds: „Příliš dlouho nám lhali krásnými hlasy…“[39] Později, když už žil na Západě, jej Galič na svých koncertech s oblibou citoval.

Co se týče nezaměnitelného účinku Galičova nepěveckého projevu na posluchače, nezapomínejme, že byl herec. Nepotřeboval dokonalý hlas k tomu, aby zaujal publikum. A navíc – měl obrovské osobní charisma. Ze záznamů Galičových vystoupení, které jsou dnes volně přístupné, sálá velmi silná energie a neústupnost. Při poslechu bardova syrového hlasu, odříkávajícího za doprovodu kytary pravdivé příběhy, se tají dech.

Galič skládal a zpíval písně, stylizované do válečných či lágrových, od počátku padesátých let. Jejich texty však nikdy v žádném ze sborníků nepublikoval. První písní, která obíhala své posluchače na magnetofonové pásce a dávala tušit, že existuje někdo, kdo lidovým jazykem a jednoduchou melodií umí vyprávět o tom, co všichni vědí, ale mluvit o tom nesmějí, byla *Lenočka.* Píseň napsaná pravděpodobně roku 1958[40] v nočním vlaku Rudá střela byla příběhem půvabné seržantky-milicionářky, členky automobilové hlídky, okouzlené etiopským princem. Galič byl ve svých písních úžasný vypravěč. Styl jeho písní, které téměř zlidověly, byl nezaměnitelný. Dodnes budí úsměv na tváři sloky, kde Galič zpívá o tom, jak automobil v doprovodu konvoje KGB náhle přibrzdí a v něm „krasavec, krasavec etiopský“, tak aby Lenočku neminul, hází jí z okénka auta chryzantému. A překrásná Lenočka je pozvaná do nejvyšších kruhů, možná přímo na ÚV, kde ji Achmet „zpitý jako zvíře“ žádá o ruku. A když princ Achmet odstraní svého otce a stane se šáhem, šáhovu ženu Lenočku Lopatovou bude znát celý bílý svět… Podobnou píseň napsal Galič ještě jednou. Jmenovala se *Toněčka* (1961), a i když to autor popíral, každý rozpoznal příběh Chruščovovy dcery a Chruščovova zetě, který se sňatkem vyšplhal mezi uctívané sovětské osobnosti.

Státní zakázky

I když se nůžky mezi Galičem a oficiální kulturou začaly rozvírat, první polovina šedesátých let mu přináší dvě lukrativní státní zakázky: práce na scénářích filmů *Třetí mladost* (premiéra 1965) a *Státní zločinec* (premiéra 1964). Díky prvnímu z nich, vyrobenému v sovětsko-francouzské koprodukci, prožil půl roku

Alexandr Galič, počátek 70. let.

v Paříži,[41] za druhý, válečné detektivní drama *Státní zločinec*, dostal cenu KGB. Prací na tomto filmu se také stal jedním z nejlépe honorovaných sovětských tvůrců. Ke scénáři filmu *Státní zločinec* dodejme, že profesionalita, řemeslná dokonalost a schopnost napínavým způsobem zpracovat příběh způsobily, že i dnes film diváci sledují na YouTube a mladá generace jej „lajkuje". O co ve zmíněném, stále populárním filmovém snímku tedy jde?

Děj filmového dramatu *Státní zločinec* je zasazen do Leningradu 60. let a začíná v soudní síni, kde probíhá proces s nacistickým zločincem. Hlavní svědek postrádá mezi obviněnými jednoho z ruských pomocníků SS, jenž se na vraždění a zvěrstvech páchaných Němci podílel. Po usilovném pátrání jej orgány tajné policie objeví, zadrží a předají spravedlnosti. S mistrovstvím sobě vlastním vytvořil Galič detektivní zápletku, která ani po letech nepřestává diváky bavit.

Nabízí se samozřejmě otázka, proč právě takový scénář Galič napsal. Fascinovala ho práce orgánů, jež byly nástrojem teroru v zemi, ale profesionalitou si v ničem nezadaly se západními zpravodajskými službami? Podle slov chirurga Eduarda Kanděla, Galič „byl k těmto scénářům velmi kritický a neskrýval, že je píše pro peníze".[42] Dodejme, že doktor Kanděl měl ke Galičovi velmi blízko a byl něco jako Galičův anděl strážný – léčil jeho nemocné srdce, a když se stal bardem a středem pozornosti KGB, opakovaně jej na své klinice chránil hospitalizací. Mnohé z písní napsal Galič právě tady a návštěvy, jež měly za úkol přicházet s kytarou, je v nemocničním pokoji slyšely poprvé. To však bylo až koncem šedesátých let. Dopovězme nejdříve události provázející film *Státní zločinec.*

Když v říjnu 1964 přebíral Alexandr Galič z rukou místopředsedy KGB[43] cenu, či spíše speciální čestný diplom, předávající mu během blahopřejného stisku ruky položil otázku: „‚Nejste vy ten autor antisovětských písní?' Galič odpověděl: ‚Jsem autor písní, ale nepovažuji je za antisovětské.' – ‚My zatím také ne,' ukončil konverzaci kágébák."[44]

Povšimněme si slova „zatím". Místopředseda KGB jím dal Galičovi najevo, že se nachází v „hledáčku" pozornosti a že jen co přijde pokyn z ÚV, stanou se jeho písně antisovětskými. Zatím si začínající bard pověsil diplom KGB v předsíni a s veselou hrdostí jej ukazoval hostům. Galiče jednoduše bavilo hrát si s ostřím nože…

Co se týče Galiče jako tvůrce příběhů sledovaných diváky na plátnech kin, téma by si zasloužilo samostatnou pozornost. Uzavřeme jej krátkou poznámkou, že autorův dramatický talent učinil z filmů natočených podle jeho scénářů fenomén. Ne náhodou přitahovaly prvotřídní režiséry, kameramany, soustřeďovala se kolem nich celá souhvězdí nejlepších herců Moskvy a Leningradu. Dodnes jsou součástí zlatého fondu kinematografie.

Všesvazový slet bardů

Druhá polovina šedesátých let je obdobím vzestupu Galičovy bardovské hvězdy. Mezníkem vztahu mezi mocí a Galičem se stává, nejen z důvodu československých událostí, rok 1968. V březnu se v Novosibirsku na teritoriu Akademického městečka odehraje nejdůležitější událost v historii sovětské autorské písně – první a poslední všesvazový slet bardů, festival *Píseň 1968*.

Tato akce, v kulturních dějinách sovětského období výjimečná, se musela odehrát právě tady, neboť svého času bylo Akademické městečko jedním z mála „ostrůvků svobody" Sovětského svazu. Čím si tuto

výsadu vysloužilo? Pracovalo pro zbrojní průmysl. Proto zde byly dlouho dovoleny věci, které by v Moskvě ani v Leningradu neprošly. Například se tu promítaly zahraniční filmy, konaly jazzové festivaly, v galerii Domu vědců probíhaly výstavy zakázaných nebo polozakázaných umělců, mimo jiné třeba Marca Chagalla.

Bohatou svobodnou kulturní činnost Akademického městečka koordinoval kavárenský klub Integrál. Ten také Galiče, kterého v Novosibirsku dobře znali, na bardovský slet pozval. Galič později s úsměvem rád vzpomínal, jak vystoupil z letadla a: „…V Novosibirsku na letišti ještě ležel hluboký sníh a na něm stáli a vítali nás pořadatelé festivalu a v rukách drželi obrovské plachty s velmi dvojsmyslným nápisem: ‚Bardi! Čeká vás Sibiř!'…"[45]

Festival *Píseň 1968* byl slavnostně zahájen v podvečer 8. března. Účastnilo se ho dvacet sedm bardů. Do očí bijící byla absence známých interpretů autorské písně, především Bulata Okudžavy, Vladimira Vysockého, Julie Kima a dalších, jejichž jména českému čtenáři mnoho neřeknou. Některým z nich KGB otevřeně pohrozila ztrátou práce, sednou-li do vlaku Moskva–Novosibirsk, další nechtěli zhoršovat své již tak špatné vztahy s mocí (Vysockij).

Navzdory úředníkům Glavlitu, snažícím se zabránit Galičově vystoupení a dožadujícím se, aby organizátoři předložili k textům písní, jež měl zpívat, schvalovací bumážky, Galič druhého dne vystoupil. Hlavní událostí koncertu se stala píseň *Na smrt Pasternaka*.[46] Mnozí posluchači v sále samozřejmě věděli o štvanici na spisovatele po vydání románu *Doktor Živago* na Západě, ale tak, jak o tom vypověděl Galič – to ještě nikdy neslyšeli. Sál povstal. Zpočátku zavládlo mrtvolné ticho a potom – hromový potlesk a výkřiky: „Děkujeme! Bravo!…"[47]

Přestože bylo oficiálně zakázáno pořizovat jakékoli zvukové záznamy, byly na scénách umístěny desítky nahrávacích mikrofonů vedoucích k soukromým magnetofonům. Ve změti nahrávacích kabelů si těch, které pořizovaly záznam pro „partkom", stranický výbor, nikdo nevšiml. Poté, co si na ÚV poslechli záznam z Galičova festivalového koncertu, události probíhaly podle zavedené sovětské šablony: schůze ÚV strany – usnesení – odsouzení v tisku – dopisy redakci. Když koncem března 1968 dva vyslanci Akademického městečka přiletěli do Moskvy, aby Galičovi předali diplom za „svrchovaně vlastenecké a vysoce občanské umění"[48] a literární cenu, Lermontovovo stříbrné husí brko,[49] netušili, jak těžkého politického zločinu se dopustili. Ředitel galerie Akademického městečka Michail Makarenko, který obojí Galičovi osobně předal, za toto gesto zaplatil osmi lety v pracovním táboře se zostřeným režimem.

Shrneme-li události provázející všesvazový slet bardů, závěr je neradostný: Galičovi je zakázáno veřejně vystupovat, řečeno sovětským jazykem: „nedoporučuje se". „Nedoporučujeme vám to. Máte nemocné srdce. Nepřepínejte se. Nestojí to za to…,"[50] tak popsal později Galič moskevskému korespondentovi *The New York Times* závěr diskuse na květnovém zasedání Svazu spisovatelů, kde se rozhodovalo o jeho dalším osudu. Dodejme, že Galič, předjímaje kritiku, napsal dopředu na Svaz spisovatelů omluvný dopis, v němž byl maximálně loajální. Zakončil ho slovy: „…Prosím, abyste mi uvěřili, že ve své literární práci – filmové, divadelní i v písni – jsem se snažil o jediné – být užitečný naší sovětské literatuře, naší sovětské společnosti."[51]

Petěrburská romance

Po novosibirském festivalu nastala v Galičově tvorbě nová etapa. Texty jeho písní byly ještě tvrdší a nekompromisnější, ale v reálném životě se přímému střetu s mocí stále snažil vyhnout. Ve snaze zmírnit represe namířené proti své osobě dokonce podnikl pokus o smír s předsedou KGB.[52] Chtěl ho kontaktovat, aby mu připomněl, že z rukou jeho zástupce obdržel před pár lety cenu KGB. Příhoda, plná úsměvných detailů, skončila Galičovým odvedením na stanici KGB, kde byl jeho čin shledán pubertálním výstřelkem a bylo mu doporučeno chovat se dospěle.

Zatímco Svaz spisovatelů řešil, zda Galičovi dovolí či nedovolí dál vystupovat, nad Československem se stahovaly mraky. Když 21. srpna 1968 vojska Varšavské smlouvy vstoupila na naše území, aby udusila plaché pokusy o demokratizaci socialistické společnosti,

Galič se nacházel v Dubně, asi sto kilometrů od Moskvy. S režisérem Donským zde pracoval na scénáři k filmu o Fjodoru Šaljapinovi,[53] legendárním ruském operním pěvci počátku dvacátého století. Poté, co se ráno v hotelovém pokoji dozvěděl zprávu o okupaci Československa, zprávu, jíž se všichni zdráhali uvěřit, cítil intenzivní potřebu proti takové hanebnosti protestovat. A tak narychlo, doslova jedním dechem, za dvě hodiny, napsal text s názvem *Petěrburská romance*. „Jak by se mohlo zdát," vzpomínal později, „přímý vztah k událostem, které se odehrály, neměla, ale kdesi vskrytu ano."[54] Formálně se v *Petěrburské romanci* hovoří o povstání děkabristů v prosinci 1925, ale fakticky o současnosti, o srpnu 1968. „…A dál se odehrálo něco velmi zvláštního," popisoval Galič následující události posluchačům na jednom z koncertů v emigraci. „Přesně dvaadvacátého jsem napsal píseň (*Petěrburskou romanci*). Tou dobou byl se mnou Lev Kopelev,[55] který odjížděl do Moskvy. Tu píseň jsem mu daroval a on ji odvezl s sebou. A dvacátého čtvrtého večer ji přečetl svým početným příbuzným, dětem… Všem těm, co se u něho v kuchyni, jak bývalo tehdy zvykem, sešli. A když došlo na slova ‚osud má stejné cesty, zkouší nás vždycky zas: svedeš jít na náměstí, troufneš si na náměstí v den, kdy nastane čas?'[56], jeden z nich, Pavlík Litvinov, se smutně pousmál a řekl: ‚Aktuální píseň.' Nikdo nepochopil, co tím myslel…"[57]

A den nato, 25. srpna 1968, vyšlo osm statečných[58] na Rudé náměstí a přesně v pravé poledne rozvinulo transparenty Svobodu Československu, Za vaši a naši svobodu…

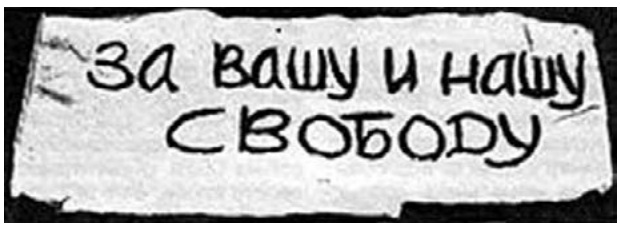

Jeden z transparentů, jež nesli účastníci demonstrace proti okupaci Československa.

Během několika minut byli všichni zatčeni a potom si odpykali příslušně vysoké tresty ve věženích, lágrech, ve vyhnanství. „…Píseň nebyla impulzem k demonstraci, ale doprovodem…,"[59] vzpomínal později účastník protestu na Rudém náměstí Pavel Litvinov. V těch okamžicích již bylo o demonstraci rozhodnuto. Bohužel melodii k textu si mohl Pavel Litvinov poslechnout až o několik let později, roku 1972. Ten den, co se Litvinov vrátil z vyhnanství, k němu Galič přijel a jemu i někdejším demonstrantům, kteří se sešli v jeho bytě, *Petěrburskou romanci* zazpíval.

Československými událostmi byl Galič, vnímající situaci jako předzvěst nového teroru v zemi, otřesen. Srpen 1968 zachytil také v básni *Balada o čistých rukou*. Na rozdíl od *Petěrburské romance* text není jinotajný. Reálie jsou nazvány pravými jmény: „…A přes Václavák zatím rachotí tanky, / náš vlak obrněný chce do Hradčan vjet…"[60]

Následky šíření *Petěrburské romance* „magizdatem" (magnetofonová obdoba samizdatu) na sebe nenechaly dlouho čekat. Galič byl předvolán na sekretariát Svazu spisovatelů a velmi vážně varován. Jako obvykle, jako mnohokrát předtím, šlo o „doporučení". Tentokrát mu bylo doporučeno, aby věnoval větší pozornost svému repertoáru. Žena Angelina ho prosila, ať neriskuje a přestane na nějaký čas vystupovat, ať nedovolí, aby lidé rozšiřovali jeho nahrávky. Galič slíbil, ale slovo nedodržel. Tou dobou už se nedal na cestě, kterou se vydal, nikým zastavit.

Mezi odpůrci režimu

Konec 60. let byl dobou loučení se s iluzemi. Mimo jiné i kvůli vpádu sovětských vojsk do Československa ztratila ruská inteligence poslední naději na dialog s mocí. Nutno zdůraznit, že Galič zpočátku projevoval vzdor vůči režimu jako solitér. Zpíval to, co cítil, ale s nikým z disidentské komunity se nestýkal. Nesnášel slovo disidenti a později, když se stal jedním z nich, dával přednost francouzskému termínu „résistance".[61] V lednu 1969 se v této společnosti seznamuje s Petrem Grigorenkem,[62] bývalým generálem Rudé armády, známým a neústupným odpůrcem režimu, nazývaným Rádiem Svoboda „svědomí Ruska". Po jeho zatčení a internaci na psychiatrické klinice složí Galič píseň. Nazve ji *Hořká óda šťastnému člověku*

(1970) a pod ni napíše věnování: *Petru Grigorjeviči Grigorenkovi*. Přestože nepatří mezi nejčastěji citované Galičovy písně a nebývá ani často interpretována, je velmi silnou esencí všeho, co lze v Galičovi-bardovi nalézt. Je v ní příběh, sarkasmus, metafora. „Šťastný člověk" je sovětský člověk. Nenarodil se nahý, ale rovnou – v kazajce. Pil vodku s kolínskou a lhal, že dobýval Berlín. A když ostatní stáli frontu na cigarety, on vytáhl z kapsy tabák, aby si ubalil a prsty rozemnul papirosku. Píseň končí zvoláním, v němž se z vypravěče příběhu stává ten, o němž celou dobu vyprávěl: šťastný člověk, co se narodil – ve svěrací kazajce![63]

Čím více Galič zpíval po bytech a kuchyních, tím více se mnozí podivovali, že je stále na svobodě. Vysvětlení je jednoduché: KGB dlouho nemělo jednotný názor, jak s Galičem naložit. Je zjevné, že politika KGB vůči Galičovi měla dvě fáze: za předsedy KGB Semičastného a za Andropova, který jej v červenci 1967 nahradil. O první fázi podrobně ve svých vzpomínkách vypráví moskevský undergroundový básník, zakladatel pařížského exilového nakladatelství *Tretʹja volna,* Alexandr Glezer.[64] Popisuje, jak si jej předvolali k výslechu na KGB, aby jim půjčil magnetofonovou pásku s písněmi Alexandra Galiče. Že si ji přehrají a potom ho znovu předvolají a záznam mu vrátí. Protože Glezerovi se pochopitelně nechtělo na KGB podruhé – každá návštěva představovala riziko zatčení –, službu konající pracovníky KGB požádal, ať si záznam přehrají hned, že počká. Když po druhé písni beznadějně selhal magnetofon a Glezerovi hrozilo, že bude muset na KGB znovu, navrhl, že jim všechny písně přezpívá. „…Usedli s vážnými ksichty a mně přišlo komické zpívat Galiče na stanici KGB: ‚…Vy si nedávejte šít fraky, Židi. Beztak jeho výsost vás neuvidí. […] Butyrky a Solovky, to jsou místa, kde vám bachař úhlednou celu chystá…'[65] […] Zpívám píseň za písní a posluchači jsou čím dál tím víc zachmuřenější. Gersamij (vyšetřovatel) začíná srdceryvnou debatu: ‚Proč píše tak zle o naší organizaci? Lidé nás mají rádi, váží si nás…'"[66]

Tato úsměvná příhoda se odehrála za předsedy KGB Semičastného, kdy instrukce byly vlídné: nikoho nezatýkat, pouze odebírat magnetofonové pásky. Mělo to své opodstatnění: duch chruščovovského tání ještě zcela nevymizel a na ÚV chápali, že nelze najednou vrátit represe v plném rozsahu, že je nutno postupovat po krůčkách. Poté, co se na nejvyšším postu KGB objevil Jurij Andropov, jenž se v roce 1956 osvědčil při potlačení maďarského povstání, se situace radikálně změnila. Od konce šedesátých let bylo možné za šíření, dokonce i za pouhé přechovávání nahrávek Galičových bytových koncertů dostat lágr. Podle svědectví režisérky a dokumentaristky Naděždy Krupp, vdovy po bardu Ariku Kruppovi (účastnil se s Galičem novosibiřského festivalu), v sedmdesátých letech dávali bez soudu a vyšetřování za přechovávání záznamů pět let, za rozšiřování – deset.[67]

Galič byl považován za nejnebezpečnějšího, příliš se k domácímu poslechu nepůjčoval. Obvinění z kopírování a rozšiřování nahrávek jeho koncertů se každý bál.[68] Když odvážlivci Galiče přehrávali a vytvářeli další magizdatové kopie, odpojovali telefony – báli se odposlouchávání. Během domovních prohlídek byly neustále zabavovány magnetofonové kotouče a kazety s Galičovými písněmi. Každý takový nález vyvolával u příslušníků KGB dětskou radost: „…Nezapomenu na sladký úsměv kata na tváři jednoho z operativců republikového UKGB, který prováděl mé zadržení a plenění mého obydlí, vítězně držícího v ruce velký kotouč s magnetofonovou páskou, kterou si ještě ani neposlechl, a s rozkoší radostně téměř zazpíval: ‚Ga-alič!'"[69] vzpomínal petrohradský novinář Nikolaj Andrušenko, jeden z Galičových příznivců.

Galič věděl, že v bytech, kde zpíval, bývali často udavači, proto v závislosti na situaci vybíral repertoár. Atmosféra nepřetržitého sledování se neobešla bez následků – na jaře 1969 stihl Galiče další infarkt, těžko říci, kolikátý v pořadí.

Zajímavé téma je vztah představitelů moci ke Galičově písňové tvorbě. Děti sovětských úředníků nosily z privilegovaných škol domů nahrávky Okudžavy, Galiče a Vysockého. Ideologové komunismu sami přiznávali Galičovi, že mají jeho tvorbu rádi. Spisovatel Daniil Granin zaznamenal příhodu, kdy Galič vystupoval v nějakém soukromém domě přímo před spolupracovníky KGB. Kágébáci byli vyslechnutými písněmi mimořádně rozrušeni. Jeden z nich potom Galičovi řekl: „Vždyť všichni žijeme v těchto pod-

mínkách, v tomhle socialistickém vězení.“[70] Existují svědectví, že mnozí řadoví pracovníci KGB, jejichž služební povinností bylo předvolávat sběratele Galičových písní k výslechu, a někdy je i posílali do lágrů, si doma, o samotě Galičovy písně s potěšením pouštěli.[71]

Před emigrací

Poslední Galičova moskevská léta jsou naplněna velkým napětím, ale i absurditami. Hon na Galiče byl s každou novou písní, s každým domácím koncertem či projevem občanského postoje intenzivnější. Pamětníci uvádějí, že Galič nechápal, jak je možné, že ho KGB nechává naživu a nezinscenovalo pro něj žádnou „dopravní nehodu“.[72] Zpíval tedy dál po bytech závadné písně a paralelně s tím mu přicházely honoráře za státní zakázky. Toho si však soudruzi na nejvyšších místech brzy povšimnou a Galičovi postupně zastaví finanční toky. Koncem roku 1968 je zamítnut již hotový scénář k filmu o Fjodoru Šaljapinovi a v roce následujícím zrušeno natáčení všech filmů, kde figuruje jako autor či spoluautor. U již hotových kinematografických děl je odstraňováno Galičovo jméno z titulků.

Nebudeme klást sovětské moci otázku, kolikrát podobných metod použila. A nebudeme se ptát ani členů předsednictva Svazu sovětských spisovatelů, kolikrát za svoji existenci se sešli v dubovém sále moskevského oddělení, aby toho, kdo byl nežádoucí, vyloučili ze svých řad. V případě dramatika Alexandra Galiče to bylo 29. prosince 1971. O necelé dva měsíce později, 17. února 1972, se celá situace odehrála znovu, jen místem děje byl Svaz filmových pracovníků.

Protože neexistovala možnost, jak by mohl Galič, vyloučený z obou profesních svazů, legálně pracovat, rozhodne se k činu, který si nikdy nepřál – 25. června 1974 opouští Sovětský svaz: „…Odjíždím ze Sovětského svazu, ale ne z Ruska. Ať si ta slova znějí jakkoli nabubřele, a dokonce ať si je už přede mnou mnozí opakovali, ale moje Rusko zůstává se mnou. […] Žádná síla mě nemůže donutit se od něho odloučit, protože pro mě vlast není zeměpisný pojem. Pro mě je vlast stará kozácká ukolébavka, kterou mě uspávala moje židovská maminka…“[73] Když Galič odlétal, okolí letiště i letištní hala byly plné siluet pracovníků KGB, kteří pečlivě monitorovali všechny osoby,[74] příbuzné i odpůrce režimu, kteří se s ním přišli rozloučit. Mnozí z nich za to zaplatili ztrátou zaměstnání. Atmosféra byla napjatá. Akademik Sacharov nabral do kapesníku kus země a před odletem ji podal Galičovi…

Na Západě

Galičův život ve svobodném světě bude krátký. Šestapadesátiletý bard, ještě nedávno první sovětský dramatik a filmový scenárista, měl před sebou poslední tři a půl léta. I když o sobě vždycky hovořil jako o ruském básníkovi a cítil se Rusem[75] (dva roky před emigrací přijal pravoslaví), z Moskvy odlétal díky izraelskému vízu v kapse. V polovině sedmdesátých let jiná možnost, jak opustit sovětské území, neexistovala. Galič však neměl namířeno do Izraele. Přistává ve Frankfurtu, aby mohl navštívit exilové nakladatelství Posev. Právě zde mu totiž vyšla roku 1969 knížka *Alexandr Galič. Písně*, po níž KGB definitivně došla trpělivost a začala vystříhávat jeho jméno z titulků. A krátce před bardovou emigrací vydalo nakladatelství Posev jeho autobiografickou prózu *Generální zkouška* (1974), o níž již byla zmínka.

Zleva doprava na snímku L. Lubjanského emigrovavší ruští umělci: A. Galič, operní pěvkyně G. Višněvskaja, tanečník a choreograf M. Baryšnikov, violoncellista a dirigent M. Rostropovič, spisovatel a budoucí nositel Nobelovy ceny za literaturu J. Brodskij, 1975, USA.

Z Frankfurtu pokračuje Galič cíleně do Norska, které již znal a jako země se mu líbilo. Nabídku na přijetí norského občanství (respektive stát se poddaným královského dvora) však uctivě odmítá s odůvodněním, že zůstane navždy apatridou, člověkem bez vlasti. Přestože má v Norsku vynikající podmínky – záhy po příjezdu nahrává v Oslu ve studiu Arne Bendiksena první gramofonovou LP desku –, opouští je. Na čas se usazuje v Mnichově, kde se s vlastním pořadem *U mikrofonu Galič*,[76] stává součástí redakce Rádia Svoboda.

Kolegy i nadřízené udivoval tím, že vysílal bez přípravy. „Když přicházel do studia, ptal se jen, kolik času má k dispozici,“[77] vzpomínal žurnalista a hlasatel Rádia Svoboda Julian Panič. „…Potom vzal kytaru, sedl si k mikrofonu, zapálil cigaretu, aniž by věnoval pozornost přísnému zákazu kouření ve studiu. Za minutu zněl jeho klidný hlas, zdravící posluchače, éterem. A řídil program tak, aby zbyly přesně odměřené sekundy a hlasatel stihl říci: ‚Slyšeli jste pořad U mikrofonu Galič.‘ … Po skončení vysílání bral Galič mlčky kytaru a opíraje se o hůl odcházel ze studia, rázem jako by zestárnul o deset let. Odcházel, aby druhý den přišel znovu a jako vždycky začal svůj rozhovor s posluchači…“[78]

Jednou z důležitých věcí, které Galič ještě stihl uskutečnit, je koncertní turné po Izraeli roku 1975. Země zaslíbená přijala barda s otevřenou náručí. Ačkoliv vždycky dával najevo, že náleží zemi, ve které se narodil, a jak řekl v interview pro americká média, „Židem se nikdy necítil“,[79] své židovské kořeny nikdy neignoroval. Židovská struna zněla v jeho poezii, dramatech i v písních.[80] Židovské téma neopustil ani v sedmdesátých letech, kdy začal masový exodus sovětských Židů do Izraele a mnozí Galiče varovali: „…Jsi přece ruský básník, rozumíš, ruský. Tak proč se, zvlášť v poslední době – slyšel jsem tvoje poslední verše –, zabýváš židovským tématem?“[81] Zmíněné verše byly z Galičovy poemy *Kadiš*.[82] Tento písňový a veršový cyklus věnoval polskému židovskému lékaři a spisovateli Januszi Korczakovi, který vedl sirotčinec ve varšavském ghettu; jako známá osobnost mohl být zachráněn, ale odmítl a šel se svými dětmi dobrovolně do plynové komory.

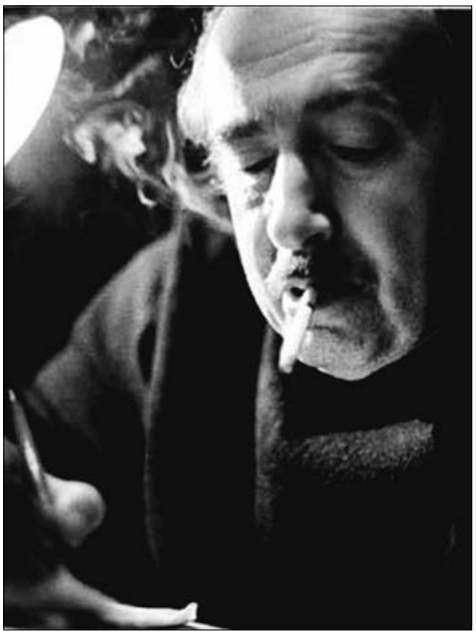

A. Galič na snímku známého fotografa a žurnalisty Anatolije Jasenika, 1972.

Divný konec

Poslední dva roky Galičova života jsou velmi hektické. Koncertuje, natáčí desky. V březnu 1975 odlétá na pozvání ředitele newyorské redakce Svobodné Evropy do USA, kde je sovětskými emigranty přijat stejně bouřlivě jako v Izraeli. O jeho koncertech psala média, včetně prestižních *The New York Times*.[83]

V té době již Galič bydlel ve své milované Paříži a v porovnání s léty před emigrací měl všechny důvody cítit se šťastným. Zpíval v sálech i do éteru (dál měl svůj pořad *U mikrofonu Galič* na Rádiu Svoboda, jen vysílal z pařížské redakce), chodil do nahrávacích studií. Ale místo toho, aby plnými doušky užíval úspěchů a všeho, co mu svobodný svět přinášel, stýskalo se mu po Moskvě.

Roku 1977 vychází v nakladatelství Posev sbírka Galičových veršů a textů písní s příznačným názvem *Až se vrátím…* Bohužel se už nevrátil. 15. prosince 1977 devětapadesátiletý Galič, zasažen při zapojování nahrávací aparatury elektrickým proudem, nečekaně umírá. Galičova smrt otřásla nejen Paříží, ale i Moskvou, kde navzdory absolutnímu zákazu spontánně

proběhly následujícího dne v Divadle na Tagance a v divadle Sovremennik během přestávek mítinky a po představení vzpomínkový večer. Místem Galičova posledního odpočinku se stal pařížský hřbitov Père Lachaise.

Kolem Galičovy smrti vzniklo, ostatně jak tomu bývá u většiny z těch, kteří odešli nečekaně a předčasně, mnoho legend. Michail Aronov, autor nejrozsáhlejší bardovy biografie, věnuje Galičovým posledním okamžikům, v nichž jako smrtící nástroj defiluje nejrůznější elektrotechnika, osmdesát stran. Ostatně není podstatné, jaký spotřebič Galič zapojoval, zda šlo o nahrávací soupravu, kterou si objednal až z Itálie, televizní anténu nebo rozhlasový přijímač. Na skutečnosti, že smrt přišla dříve, než se stačil na svobodě pořádně nadechnout, to nic nezmění. Pro úplnost dodejme, že mýtotvorná lidová fantazie vytvořila i varianty, v nichž se na Galičově smrti podílela KGB. Tyto nepodložené verze jsou však v rozporu s reálnými událostmi a odborné prameny je nezohledňují.

Závěr Odyssey

Galič byl nesmírně talentovaný všestranný umělec, brilantní filmový scenárista a neméně úspěšný dramatik. Hlavní dramata, která psal, však byla pro kytaru. A Galičovy písně, to jsou skutečná dramata, dramata vysoce profesionální: expozice, kolize, kulminace děje a jeho rozuzlení se zřetelnou logikou charakterů postav. Občas je dokonce slyšet něco jako antický chór. V písních tohoto barda je sovětská doba zachycena s větší hloubkou a talentem než v mnohých samizdatových románech a sbornících dokumentů. Jak řekl spisovatel a odpůrce sovětského režimu Vladimir Bukovskij: „…Pro nás není Galič o nic menší nežli Homér. Každá jeho píseň je Odyssea, putování po labyrintech duše sovětského člověka."

* * *

Poděkování autorky textu patří panu Milanu Dvořákovi za mimořádnou ochotu, s níž poskytl rukopis svého překladu výběru z tvorby Alexandra Galiče, uvedeného v následující Příloze.

PŘÍLOHA

Petěrburská romance

Chtěl bych klid, ale pravý,
ne ten můj strojený.
Na zadní most se staví
jako kůň cvičený,
s jitrem pluk nástup má tu,
do čtverců sevře šik
k Sinodu od Senátu
pevně jak čtyřverší.

Co se tu všechno stalo
nad ránem, nad vínem,
co se tu navzývalo,
co se tu nažvatlalo
– můžeš-li, vzpomínej.
Samé rány a ztráty
pod touhle oblohou.
Mlčením vždycky platí
ten, kdo byl u toho.

Korneti, praporčíci,
neochmýřené mládí,
blouzní ve světle svící,
marně by člověk radil.
Vy máte mít své lásky,
já se zas léčit v lázních…
„Tyrani! Blaho vlasti!
Svoboda!" řvou ti blázni.

I já vyšel z praporčíků
a zažil jsem tuhé boje
a v tom nerozvážném křiku
jsem slyšel i mládí svoje.
I já soptil na tyrany
a horoval pro svobodu
a šly mi ty řeči samy,
když víno jsem pil jak vodu.
Jak sluší se a patří,
v to ráno jsem nikam nešel.
Já nechal se moudře zapřít

a myslel, že čest to snese.
A potom jsem musel zažít,
jak vadne a oprýskává
před sluneční jejich září
má zvetšelá, zašlá sláva.
Když ozvou se staré rány,
já cítím, jak čas je v chodu.
A já soptil na tyrany
a horoval pro svobodu…

Navěky v duši zebou
ozvěny, ohlasy.
Zkušenost sama sebou
nikoho nespasí.
Přeříkej všechna slova
na všechny způsoby
– Klodtovi koně znova
uzdě se podrobí.
Osud má stejné cesty,
zkouší nás vždycky zas:
Svedeš jít na náměstí,
troufneš si na náměstí
v den, kdy nastane čas?

Neboť pluk nástup má tu,
do čtverců sevře šik
k Sinodu od Senátu
pevně jak čtyřverší.

Balada o čistých rukou

Už zmok střelný prach a vítr vzal touhy
a my si už zvykli jak otec i děd
se o ničem přít v zimních večerech dlouhých
a neškodné bajky si dát vyprávět.
Jen úctu už chcem a výročí slavná.
My bouřili dřív, ale teď spadla klec.
A jestli se zas v Putivlu Jaroslavna
na parkáně souží, to je její věc.
My nebudem vězňům cpát skývu skrz mříže
a kajalskou vodou neomyjem z ran krev.
Jen horlivý chám bude dál stloukat kříže
a dopředu cvičit ten svůj svatý hněv.

My nespali při výuce
a umíme správně říct:
Já umývám si ruce,
ty umýváš si ruce,
on umývá si ruce –
a dál nechcem vědět nic.
Tak jednoduché počty,
kdopak by chtěl víc.

Ať žije a vzkvétá duch, ve kterém voli
se učili bučet a čelistmi mlít
a říkat, že lid potrestá kohokoli,
kdo by jeho zájmy snad chtěl poškodit.
Čas je věčný hrnčíř, z kola od tačanky
si udělal kruh, na něm otáčí svět.
A přes Václavák zatím rachotí tanky,
náš vlak obrněný chce do Hradčan vjet.
Ať modravé noci se plápolem žhaví,
ať vrší se popel, kde rodil se chléb,
a ten plápol ať noci v Ostravě stráví,
i mordvinské lesy, i kazašskou step.

Kamkoli v světě hnu se,
dým hranic mě nemine.
A já umývám si ruce,
a ty umýváš si ruce,
a on umývá si ruce
a plazí se před Římem.
A přetvářka nemá cenu –
my víme, co činíme.

Přeložil Milan Dvořák.

Alexandr Galič, polovina 70. let.

Poznámky:

[1] Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*. Novoje Litěraturnoje obozrenije, Moskva 2012, s. 20.

[2] Tamtéž, s. 21.

[3] Prut, I. L. (1900–1996), jeden ze dvou sovětských spisovatelů, kteří vystoupili před zatčením O. Mandelštama na jeho obranu.

[4] Prut, I. L.: *Něpoddajuščijsja (O mnogich drugich i koje-čto o sebje…)*. Vargius, Moskva 2000, s. 178–179.

[5] Podrobněji viz Ryčlová, I.: *Ruské dilema*. CDK, Brno 2006, s. 31–52.

[6] S Alexejem Arbuzovem později napíše ve spoluautorství několik her.

[7] Galič hrál například v inscenaci *Povídka o Kuzněcké stavbě a lidech Kuzněcka.* Herci studia netušili, že ve skutečnosti byli hlavní pracovní silou při budování města Kuzněck, o němž hra vyprávěla, věznì Dallagu. V tomto pracovním táboře zahynul v roce 1938 básník Osip Mandelštam.

[8] Nimvickaja, L.: Sašu dvaždy isključali iz studii. In: *Podmoskovskije izvestija.* 1993, 4. 11. Cit. podle Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 32.

[9] Galič, A.: *Generální zkouška*. Rukopis překladu M. Dvořáka.

[10] Tamtéž.

[11] V únoru 1942 se rozhodli, že se vezmou. Jeli autobusem na místní matriku. A protože cesta byla dlouhá, kufřík, v němž měli mimo jiné i doklady, si položili k nohám a… začali se líbat. Když přišel čas vystupovat, zjistili, že kufřík mezitím někdo ukradl. Doklady jim vystavili nové, ale vzít se pak mohli až na podzim v Moskvě.

[12] Saša byl Angelinin druhý muž. První zmizel ve válce, ona zůstala sama s dcerkou. Děti spolu již neměli.

[13] Svetlova, E.: Aleksandr Galič sryval uroki v škole dočeri. Beseda s A. Archangelskoj-Galič. In: *Moskovskij komsomolec*, 2007, 6. prosince.

[14] Angelina napsala jednu hru (text se nedochoval). Z cenzurních důvodů byla neinscenovatelná. Když se jí ptali, proč napsala právě takovou hru, jakou žádná sovětská scéna nikdy neuvede, neodpověděla. Pouze v ústraní sdělila své nejlepší kamarádce: „Musela jsem dokázat Sašovi, že mohu." In: Šergova, G.: …*Ob izvestnych vsem.* Astrel, Moskva 2004, s. 64.

[15] Galič, A.: *Generální zkouška*, c. d.

[16] Tamtéž.

[17] Isajev, K. (1907–1977), dramatik. Hra *Volá vás Tajmyr* byla pro mimořádný divácký ohlas roku 1970 zfilmována – v době, kdy byl Galič již nežádoucím kulturním elementem.

[18] Nagibin, Ju. (1920–1994), prozaik, novinář. Cit. podle Galič, A.: *Ja věrnus*. Sbornik. Iskusstvo, Moskva 1993, s. 7.

[19] Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 101.

[20] Tamtéž.

[21] Ocenění získal společně s americkým filmem *Sůl země*. Film *Věrní přátelé* režíroval M. Kalatozov, z jehož dílny je i legendární sovětský film *Jeřábi táhnou*.

[22] Celkem napsal Galič šest velmi úspěšných scénářů. Filmu *Věrní přátelé* předcházela stejnojmenná próza.

[23] Veselaja, Je.: *Zapiski iz getto: Aeroport i jego obitatěli*, http://www.rulife.ru/mode/article/560.

[24] Dragunskaja, A.: Moj Aleksandr Galič. In: *Nakanuně*, 1995, č. 4, s. 13.

[25] Jefremov, Oleg (1927–2000), režisér. Herci byli absolventy školy MCHAT.

[26] Galič, A.: *Ja věrnus*, c. d., s. 264.

[27] Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 59.

[28] Hra nebyla povolena ani poté, co Galič provedl druhou redakci hry a text na základě připomínek repertoárové komise upravil.

[29] Galič, A.: *Generální zkouška*, c. d.

[30] Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 114.

[31] Po celou dobu měl u sebe text hry *Matrosskaja tišina* O. Tabakov, který v zakázané inscenaci z roku 1958 hrál roli Davida, hlavního hrdiny. Když se stal roku 1970 O. Tabakov ředitelem divadla Sovremennik, učinil ještě několik neúspěšných pokusů o její inscenaci. Teprve v roce 1988 již jako uznávaný režisér hru na scéně svého divadla uvedl.

[32] Apparat CK KPSS i kultura. 1958–1964: Dokumenty. Rosspen, Moskva 2005, s. 365.

[33] Tamtéž.

[34] Lebeděv, V. (*1937), v USA vedl vysílání na Rádiu Svoboda (1991–1992) a v řadě ruskojazyčných rozhlasových stanic.

[35] Viz http://www.lebed.com/gbarch/gb20050203.htm (záznam z 16. 2. 2005).

[36] Tamtéž.

[37] Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 186.

[38] Česnokov, S. (*1943), sovětský matematik, zakladatel determinační logiky; akademik a aktivní účastník sovětského hudebního a kulturního undergroundu.

[39] *Vagant*, 1996, č. 5–6, s. 31.

[40] Prameny uvádějí různá data.

[41] Galič si vydělal na sovětské poměry obrovské množství peněz. Na Champs-Élysées si nakoupil hromady luxusního oblečení, které tolik miloval. Později jeho známí žertovali, že i když půjde do vězení, bude mít na sobě pár luxusní kožené francouzské obuvi s pečlivě zavázanými tkaničkami…

[42] *Vyšij titul: Vospominanija o doktore E. Kandel*e. Ellis Lak, Moskva 1994, s. 148.

[43] Toho času byli tři místopředsedové KGB: S. Bannikov, A. Perepelicyn a L. Pankratov. Nevíme, který z nich předával Galičovi diplom. Post předsedy KGB zaujímal v té době V. Semičastnyj (1961–1967).

[44] Kaganov, M.: Iz vospominanij: ja byl znakom so Stanislavom Lemom. In: *Jevrejskaja starina*. 2006, č. 11–12, http:// berkovich-zametki.com/2006/Starina/Nomer11/Kaganov1.htm

[45] *U mikrofona Galič…",* 12. 6. 1976.

[46] Český překlad písně v podání M. Dvořáka viz http://dvoraksluneckova.wz.cz/mp3/na_smrt_borise_pasternaka.mp3.

[47] Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 258.

[48] Krejser, N. a kol.: *Zaklinanije dobra i zla.* Progress, Moskva 1992, s. 447.

[49] Ve své době byl zlatým „husím brkem" vyznamenán Puškin.

[50] Autorem těchto slov byl generál KGB, tajemník Svazu spisovatelů SSSR V. Iljin. Viz Smith, H.: *Russians*. Ballantine Books, New York 1984, s. 555. H. Smith byl korespondentem *The New York Times*.

[51] Personalnoje dělo, 1968. In: *Galič: Novyje statji i matěrialy*. Bulat, Moskva 2009, s. 331–333. Dalším ze smutných důsledků konání festivalu bylo uzavření klubu Integrál, jenž byl jedním ze symbolů chruščovovského tání. Ani nyní nešlo o zákaz, ale o „nedoporučení" předsedy KGB Andropova. A stejně tak nebyli aktivní moskevští účastníci festivalu a organizátoři postupně předváláni k výslechům, nýbrž k pohovorům na příslušná oddělení KGB.

[52] Pravděpodobně šlo o Semičastného, kterého od 19. května 1967 nahradil Andropov. Podrobněji viz Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 258.

[53] Šaljapin, Fjodor (1873–1938 Paříž), ze zahraničního pěveckého turné v roce 1921 se již do Ruska nevrátil. V letech 1930 a 1934 vystupoval v Praze v Národním divadle.

[54] Viz http://www.svoboda.org/a/25219692.html.

[55] Kopelev, L. (*1940), literární vědec, germanista, disident.

[56] Překlad M. Dvořák, rukopis.

[57] Viz http://www.svoboda.org/a/25219692.html.

[58] Účastníky demonstrace byli: Konstantin Babickij, básník Vadim Delone, dělník Vladimir Dremljuga, anglista Viktor Fajnberg, básnířka a překladatelka Natalja Gorbaněvská, fyzik Pavel Litvinov, lingvistka Larisa Bogorazová a Taťjana Bajevová.

[59] Litvinov, P.: V naši gody protěst odnogo značil bolše. In: *The New York Times*, 2008, č. 33 (18. srpna). Cit. Podle Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 311.

[60] Překlad textu písně Galič, A.: *Generální zkouška*, c. d.

[61] Pesnja, žizň, borba. Interview A. Galiča. In: *Posev*, 1974, č. 8, s. 15. Cit. podle Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 418.

[62] Grigorenko, P. (1907–1987 USA), za Velké vlastenecké války kritizoval z pozice generála Stalinovu taktiku vedení boje.

[63] Text dostupný na http://www.bards.ru/archives/part.php?id=4149.

[64] Glezer, A. (1934–2016 Paříž), významný představitel sovětského disentu.

[65] Překlad textu písně Galič, A.: *Generální zkouška*, c. d.

[66] Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, s. 440.

[67] Krupp, N.: *Plata za vdoch*. Moskva 2003, s. 399. Cit. podle Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, c. d., s. 440.

[68] Nikolaj Andrušenko, petrohradský novinář, byl ještě v roce 1982 zatčen doma při kopírování sborníku Galičových veršů a strávil ve vězení dva roky. Rogačevskij, A.: *Novosibirskij samizdat glazami podrastka*, http://www.lenizdat.ru/a0/ru/pm1/c-1058623-0.html.

[69] „Dorogoj moj drug…" In: *Meždunarodnaja jevrejskaja gazeta*. 2008, 31. října.

[70] Andrejeva, D.: „Rossii serdce ne zabudět…" In: *Grani*, 1978, č. 109, s. 228. Cit. podle Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, s. 451.

[71] Podrobněji viz Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Polnaja biografija*, s. 451.

[72] Lebeděv, V.: Vospominanija o Galiče čelověka „so storony". In: *Novyj žurnal*, 1998, č. 211, s. 140.

[73] Galič, A.: *Generální zkouška*, c. d.

[74] Mimo jiné to byli známí odpůrci režimu N. Gorbaněvská, Ju. Ajchenvald, L. Kopelev, Ju. Nagibin a další, celkem přibližně 20 osob.

[75] Krejser, N. a kol.: *Zaklinanije dobra i zla*, c. d., s. 409.

[76] Podrobněji viz *U mikrofona Galič.* Hermitage/RFE/RL. Sestavili Ju. Panič, S. Jurněn, A. Nikolajeva.

[77] Krejser, N. a kol.: *Zaklinanije dobra i zla*, c. d., s. 133.

[78] Tamtéž.

[79] Tamtéž, s. 410.

[80] Jako začínající literát měl úzké kontakty s Isaakem Babelem, básníkem Eduardem Bagrickým a dalšími ruskými spisovateli, kteří se hlásili k židovské kultuře.

[81] Galič, A.: *Generální zkouška*, c. d.

[82] Modlitbě kadiš se často říká modlitba za mrtvé, neboť se recituje na pohřbech a též jako vzpomínka na zesnulé. Jde však vlastně o součást každé synagogální liturgie, kde tato modlitba zvláštním způsobem velebí, posvěcuje a oslavuje Boží jméno.

[83] Rebel Russian poet sings for a dinner. In: *New York Times*. March 15, 1975.

Seznam literatury:

Arkanov a kol.: *Antologija jumora i satiry Rossii XX veka.* Eksmo, Moskva 2003.

Aronov, M.: *Aleksandr Galič. Novoje litěraturnoje obozrenije*, Moskva 2012.

Batšev, V.: *Aleksandr Galič i jego žestokoje vremja.* Posev, Frankfurt am Main 2012.

Galič, A.: *Generalnaja repeticija*. Posev, Frankfurt am Main 1974.

Galič, A.: *Generální zkouška.* Rukopis překladu M. Dvořáka.

Galič, A.: *Ja vernus.* Iskusstvo, Moskva 1993.

Galič, A.: *Kogda ja vernus*. Stichi 1972–1977. Posev, Frankfurt am Main 1977.

Galič, A.: *Oblaka plyvut v Abakan*. Penaty, Sankt Petěrburg 1996.

Galič, A.*: Stichi. Poemy*… U-Faktorija, Jekatěrinburg 1998.

Galič, A.: *Vot stoju ja pered vami, slovno goleňkij*. Penaty, Sankt Petěrburg 1996.

Hrala, M.: *Ruská moderní literatura*. Karolinum, Praha 2007.

Kasack, W.: *Slovník ruské literatury 20. století*. Votobia, Praha 2000.

Koryn, A. a kol.: *Aleksandr Galič. K 85-letiju so dnja rožděnija A. Galiča*. Eksmo, Moskva 2003.

Krejser, N. a kol.: *Zaklinanije dobra i zla.* Progress, Moskva 1992.

Krylov, A.: *Ně kvasom zemlja polit*a… Promdizajn, Uglič 2001.

Skatova, N.: *Russkije pisatěli. Bibliografičeskij slovar v dvuch častjach*. Časť pervaja. Prosveščenije, Moskva 1998.

Pospíšil, I. a kol.: *Slovník ruských, ukrajinských a běloruských spisovatelů*. Libri, Praha 2001.

Vdovin, S.: *Okudžava, Vysockij, Galič*. Grafika, Aleksandrov 2008.

Zajcev, V.: *Okudžava. Vysockij. Galič.* GKTCM V. S. Vysockogo, Moskva 2003.

http://www.lenizdat.ru/a0/ru/pm1/c-1058623-0.html

http://www.bards.ru/archives/part.php?id=4149

http://www.svoboda.org/a/25219692.html

Ivana Ryčlová, literární historička, překladatelka, zabývá se dějinami ruské literatury a dramatu 20.–21. století a literárněhistorickými aspekty vztahu tvůrčí osobnosti a totalitního systému.

Salingarosova sjednocená teorie architektury

Martin Horáček

V roce 2017 vyjde péčí nakladatelství Vysokého učení technického v Brně a ve spolupráci s vydavatelstvím Barrister & Principal český překlad knihy *Sjednocená teorie architektury*, editované a z velké části napsané matematikem a teoretikem architektury Nikosem Salingarosem. Originál pochází z roku 2013; české vydání, doplněné o rozsáhlou obrazovou přílohu, připravil brněnský historik a teoretik architektury Martin Horáček společně se svými studenty. V následujícím bloku se pokoušíme čtenáři přiblížit některé základní myšlenky této originální a objevné, ale pro mnohé jistě i kontroverzní práce. Úvodní studie Martina Horáčka, jeho rozhovor s Nikosem Salingarosem a dva krátké odborné texty jsou v podstatě pokračováním v hledání odpovědí na otázky, které jsme si položili již v jednom z předchozích čísel *Kontextů* (M. Horáček, „Za krásnější svět", 5/2013): Proč se nám líbí stará města a stavby v tradičních slozích a proč se v těchto budovách a městech cítíme tak dobře a vyhledáváme je, ale zároveň dogmaticky zůstáváme v zajetí uniformní krabicové, minimalistické a industriální produkce? Neměli bychom přehodnotit některé vžité modernistické stereotypy, jež tradiční architektonické styly a postupy pokládají za překonané? Existuje něco jako přirozená lidská touha po kráse? Do jaké míry prostředí, v němž vyrůstáme a žijeme, ovlivňuje nejen naši schopnost pozorně vnímat, ale i učit se a celkovou inteligenci? A konečně: Jaké by z toho mělo být poučení pro designéry lidského životního prostředí?

Salingarosova silně interdisciplinární práce, kladoucí řadu znepokojivých otázek a snažící se na ně najít přiměřenou (ne vždy hotovou) odpověď, pravděpodobně vyvolá bouřlivou debatu nejen mezi historiky a teoretiky architektury, praktikujícími architekty či estetiky, ale i odborníky z jiných vědních oblastí, například neurobiologie. Velmi zajímavá a inspirativní je však pro každého vnímavého a přemýšlivého člověka, jemuž není lhostejná vizuální podoba světa, který obýváme. *(fm)*

„Je nezbytné … vysvětlit vědecky, proč lidi některé formy těší a uspokojují a jiné nikoli."

Nikos Angelos Salingaros, 2006

Kdo je Nikos Salingaros, kterého v tomto čísle *Kontextů* představujeme čtenářům? (obr. 1)

„Nejsem historik architektury; mým cílem je poskytnout teoretické základy nové, humánní architektury pro nové tisíciletí," napsal v roce 2003 Nikos Salingaros. Narodil se v roce 1952 v australském Perthu rodičům řeckého původu. Vyrůstal v historickém středu Athén: „Tato místa formovala můj charakter." V USA vystudoval teoretickou fyziku, od roku 1983 působí jako profesor matematiky na University of Texas v San Antoniu. V osmdesátých letech začal spolupracovat s matematikem a architektem Christopherem Alexanderem (nar. 1936). Osvojil si jeho metodu propojení estetiky architektury s fyzikou, matematikou, informatikou a environmentální psychologií a prohloubil ji o poznatky neurobiologie. Od počátku devadesátých let samostatně publikuje v oboru teorie architektury a urbanismu, s rostoucí intenzitou a komplexním tematickým rozpětím: od estetiky historických a současných budov a analýzy fungování sídel přes polemiky zacílené proti devastaci urbánního životního prostředí po návrhy reformy architektonické pedagogiky a reformy projekční praxe ve prospěch komunitních, trvale udržitelných a finančně nenáročných řešení.

Mnozí, včetně autora těchto řádků, pokládají Nikose Salingarose za nejvýznamnějšího soudobého teoretika architektury. Zkusme nyní jeho pojetí a jeho přínos krátce shrnout. Salingaros vychází z přesvědčení, že architektura se může stát disciplínou založenou na experimentálně verifikovatelných principech. Návody, které nejsou testovatelné, nemohou být pokládány za teorii v pravém slova smyslu – nelze z nich totiž pro navrhování vyvozovat jiná pravidla než libovolná. Stavba má vyvolávat potěšení, což znamená, že má být maximálně „emocionálně a fyziologicky výživná". Proto je třeba zjistit, co přesně mají společného objekty z různých epoch a kultur, pokládané shodně za krásné, a proč na druhou stranu vznikají budovy nepříjemné.

Odpověď poskytuje „strukturální řád", klíčový pojem Salingarosovy teorie architektury. Strukturální řád je „výsledkem řady rozličných mechanismů, díky kterým vnímáme strukturu jako vnitřně soudržnou". Představuje vlastnost přírodních jevů, elementárními částicemi počínaje a vzhledem a fungováním organismů, krajiny, planet a vesmíru konče; v artefaktech se objeví díky adaptivnímu navrhování.

Salingaros vymezuje tři zákony strukturálního řádu:

1) Řád nejmenšího měřítka sestává z páru kontrastních elementů (bar. I).
2) Řád velkého měřítka se vyskytne tehdy, když se každý element podílí na redukci nahodilosti (bar. II).
3) Malé měřítko je propojené s velkým pomocí hierarchie prostředkujících měřítek, v posloupnosti dané násobkem okolo 2,7 (bar. III).

Tradiční stavby všech stylů obvykle respektují všechny tři zákony: „Architekti v minulosti, včetně prvních modernistů, patrně vnímali popsané tři zákony intuitivně." Pro puristicky orientovaný modernismus to neplatí: redukce kontrastu prvků nebo redukce měřítek vede totiž k redukci strukturálního řádu (když se například stavba stane hladkým jednoduchým geometrickým tělesem). Hodnocení (kritika) vyplývá z emocionální odezvy: oceňujeme komplexitu a intenzitu strukturálního řádu, jeho propojení s námi a s přírodou. Za „krásnou" nebo přirozenou se pokládá budova s vysokým stupněm strukturálního řádu, tedy s vysokým stupněm důslednosti plnění všech tří zákonů. Na slohu (gotický, barokní, secesní atd.) přitom nesejde.

Obr. 1. Nikos A. Salingaros, belgický kulturní antropolog Damien François a Martin Horáček v Cáchách, 10. června 2014. Foto: Alexia Salingarosová.

Strukturální řád může být popřen trojím způsobem: zrušením malého měřítka (odstraněním ornamentu), velkým skokem mezi měřítky nebo zrušením přehledného rozlišení měřítek. S pojmem řád rádi operují i modernisté: jejich pojetí řádu jako aplikované geometrické abstrakce nicméně není dostatečně komplexní a neodpovídá ani fyzikální realitě, ani způsobu, jakým lidský mozek uspořádává informace pomocí neurálních spojení. Zato členění pomocí odstupňovaných měřítek je univerzální (přenos energie v dávkách – kvantech, členění těl živých organismů), platí a účinkuje v prostoru i čase (rostoucí výhonky rostlin, krakeláž materiálů, stárnutí a kladně vnímaná schopnost „dobře" stárnout) (bar. IV). Ideálně má mít budova osm až deset úrovní měřítek, s nejmenším detailem, který člověk zaznamená při pohledu zblízka, o rozměru přibližně šest milimetrů. Paralely architektury s přírodou spočívají v uplatnění geometrických zákonitostí, na celkovém tvaru budovy nezáleží. Všechny stabilní komplexní systémy včetně budov lze popsat jako geometrické objekty s vlastnostmi fraktálů – o tom podrobněji v ukázkách na následujících stránkách *Kontextů*.

K největším prohřeškům modernistů podle Salingarose patří odstranění ornamentu, tedy řádu nejmenšího měřítka ze staveb. Architektura potřebuje

ornament, jinak jako celek z psychologického hlediska kolabuje. Je to podobné jako v ekosystémech, kde si stejně velká zvířata konkurují, kdežto různě veliké druhy na sobě závisejí a doplňují se. Likvidace malých vede k vymírání velkých, stejně jako napadení buněk virem oslabuje celý organismus nebo poškození malé součásti počítače komplikuje fungování celku.

Co se děje s lidmi obklopenými architekturou s oslabeným řádem? V nesoudržném prostředí se lidé (jak všichni víme z vlastní zkušenosti) sice mohou naučit žít, ale za cenu změny kognitivního aparátu. V homogenním prostředí mozek zahálí; je doloženo, že určité shluky neuronů žhaví jen při zaznamenání konkrétních barev či úhlů. Organizace pomáhá zvyšovat schopnost mysli zpracovávat podněty. Zdravé vnímání má odpor jak k nedostatku podnětů, tak k jejich neorganizovanosti. Environmentální psychologie potvrzuje, že lidé jsou produktivnější v prostředí organizovaném fraktálně. Harmonické prostředí, tedy takové, které je sjednoceno strukturálním řádem, napodobuje strukturu inteligentní mysli – v případě umělého prostředí Salingaros hovoří o „intelligence-based architecture".

Salingaros také navrhl metodu, jak exaktně měřit kvalitu v architektuře. Zavádí čtyři veličiny jako v termodynamických systémech a v živé přírodě:

– T, „temperature" – teplota, kterou se zde popisuje struktura malého měřítka;
– H, „harmony" – harmonie pro popis nenáhodnosti ve velkém měřítku, negativní entropie;
– L, „life" – život, jímž se rozumí emocionální vazba uživatelů k budově;
– C, „complexity" – komplexita, náhodnost jako opak nudnosti.

Výpočet použil na dvacet pět slavných budov: nejvyššího hodnocení se dostalo Alhambře (bar. V) a Tádž Mahalu, nejnižšího budovám od Le Corbusiera a Louise Kahna.

Autor nicméně nezpochybňuje přitažlivost řady budov, které nejsou harmonické a ani o to neusilují. Vyvolávají ovšem jiný druh reakce, z hlediska mozkové aktivity jednodušší, nesrovnatelné s komplexitou zážitku poskytovaného harmonickými stavbami. Přesněji než o uspokojení lze mluvit o intelektuálním vzrušení, jež není doprovázeno pozitivní tělesnou odezvou, nýbrž spíš symptomy frustrace (zvýšení míry krevního tlaku, hladiny adrenalinu v krvi a podobně) (bar. VI).

Pomůckou pro projektování má být rozlišení dvou jazyků architektury, které společně utvářejí „adaptivní design":

1) „Jazyk vzorců" („pattern language") – sada adaptivních vzorců kombinujících geometrické předpisy se sociální praxí; jazyk vzorců objevujeme, při jejich spojování se používá kombinatorika (jde o osvědčené způsoby tvarování budov a životního prostředí vůbec, vnímané jako bezpečné a „příjemné", například osvětlený sedací kout s výhledem a krytými zády nebo podloubí);
2) „Jazyk forem" („form language") – sada forem a způsobů jejich spojení, sloh; jazyk forem vynalézáme, při jejich spojování se používá hierarchie (například klasicismus).

Jazyk vzorců a jazyk forem musí mít navzájem kompatibilní vnitřní strukturu, jako text a melodie v písni. Správně aplikované vzorce jsou základem úspěšného řešení.

Co se týče preference konkrétní budovy, Salingaros navrhuje přeformulovat otázku záliby na otázku vitality: „Cítím se díky této budově více, nebo méně živým? […] Neptejme se: ‚Líbí se ti tato budova?' Nebo: ‚Vzrušuje tě tato budova?' Odpovědi vedou k nejednoznačným závěrům. […] Namísto toho se otázka [vitality] noří hluboko do podvědomých sítí, konstituujících lidskou inteligenci, a usiluje o ztotožnění budovy s naší vlastní živou strukturou."

Důraz na „život" Salingaros převzal ze studií Christophera Alexandera, které tvoří základní pilíř veškerého současného racionálního přemýšlení o architektonickém tvoření. Životní příběhy obou mužů se podobají. Alexander je rovněž kosmopolitou: narodil se ve Vídni, vystudoval matematiku v Anglii a architekturu v USA, kde se také, po epizodách prožitých na různých místech světa, usadil. Založil vlastní projekční kancelář a od roku 1963 působil jako profesor architektury na univerzitě v Berkeley. Na hlavní otázku, „jak vytvářet krásné budovy", se snažil odpovědět od konce padesátých let. Výsledkem je třináctisvazková

řada knih s dvěma vrcholy – příručkou *Jazyk vzorců* (*A Pattern Language*, 1977) a tetralogií *Povaha řádu* (*The Nature of Order*, 2002–2005). Prvně jmenovaný titul pojednává o kombinačních vzorcích pro města, budovy a konstrukce (celkem 253 položek, mj. „děti ve městě" – vzorec č. 57, „osvětlení místnosti ze dvou stran" – č. 159, „kompost" – č. 178), druhý o „životě", „centrech" a o „transformacích zachovávajících strukturu".

Podle Alexandera není subjektivní soud o živosti nebo neživosti jevů (tekoucí voda, pomalovaný džbán, žilnatina listu stromu atd.) pouhou metaforou, nýbrž představuje jeden z důkazů o životě jako přirozené vlastnosti časoprostoru, jež není vyhrazena pouze biologickým útvarům schopným reprodukce. Život se projevuje v procesu postupného dělení a slučování, jehož výsledkem jsou pole organizované síly – „centra". S rostoucí hustotou center a jejich vzájemnou kooperací („celistvost") roste intenzita života a současně, u vnímajícího, pocit „krásy". Přirozený řád světa je dynamický a konzervativní zároveň: centra mají tendenci se množit a navzájem posilovat v účinku, systém se zbavuje chyb a uchovává maximum pozitivního.

Lidskou bytost lze rovněž pojmout jako geometrické centrum. Jako taková je posilována propojením s dalšími centry. Odtud se vysvětlují klady lidské existence, a to z pohledu objektivního a subjektivního, jakož i estetického a etického. Šťastným, zdravým, respektive „živějším" člověk je (a cítí se), když je integrován do sítě center. Z komplikovanosti lidské mentality však vyplývá problém, který jiná stvoření netrápí: člověk nemusí snadno (přirozeně) poznat, čím by se měl obklopovat a jaké artefakty by měl vytvářet (pro dobro své i dalších, kteří s nimi přijdou do styku). Lidské výrobky včetně budov nebo měst tak nemusejí být živé. Takové potom jednak nepovzbuzují pocit života v konkrétním vnímateli, jednak oslabují život celku a narušují (umrtvují) řád. Naopak za živé nebo zdravé se pokládají artefakty, jejichž tvůrce napodobil „proces vytváření života" v přírodě a vytvořil (pomocí jazyka vzorců, jazyka forem a metodou „transformace uchovávající strukturu") silná centra.

* * *

Salingarosova kniha kniha *Sjednocená teorie architektury* je rozdělena do čtyřiceti čtyř kapitol a lze ji v zásadě číst dvojím způsobem: (1) jako odbornou monografii, respektive antologii, reprezentující vyhraněné a významné soudobé pojetí teorie architektury, jež bychom mohli nazvat holistické a ekologické, a představující ho uceleným a srozumitelným způsobem, a (2) jako učebnici a čítanku jednosemestrálního kurzu pro studenty architektury a vodítko pro jeho lektora. Toto šikovné uspořádání reaguje na potřeby různých čtenářských skupin, od akademických teoretiků architektury a teoretiků vědy přes ochránce životního prostředí, architekty, projektanty či památkáře po studenty architektury, průmyslového designu anebo dějin umění, a bylo jedním z důvodů, proč byl k překladu do češtiny zvolen právě tento titul, a ne třeba některá z dalších knih Nikose Salingarose nebo jeho spoluautorů.

Z přispěvatelů do *Sjednocené teorie architektury* je domácímu publiku nejlépe znám původem lucemburský, mezinárodně působící architekt Léon Krier, jehož klíčová kniha *Architektura – volba nebo osud* vyšla česky zásluhou Jaroslava Huti už v roce 2001. Další osobnost, stěžejní pro základ myšlenkového obzoru knihy, představuje Christopher Alexander. K nejslavnějším vědeckým autoritám současnosti patří americký entomolog, sociobiolog a environmentalista Edward O. Wilson, v knize zastoupený esejí o potřebě sjednoceného poznání a šetrného zacházení s planetou. V češtině máme k dispozici výborné překlady několika jeho zásadních knih. K Alexanderovu okruhu patří rovněž častý Salingarosův spoluautor, americký urbanista Michael Mehaffy. Další spoluautor, americký architekt Kenneth G. Masden II, ve své kariéře zajímavě propojuje aktuální zaměření s dřívějším vztahem k reprezentantu oponentního postoje, architektu Peteru Eisenmanovi, jehož radikálně modernistická kritika holistického názoru se odhaluje v přetištěném slavném rozhovoru s Alexanderem, uskutečněném na Harvardské univerzitě v roce 1982.

Třebaže odkazy k ekologii nebo neurobiologii indikují, že probíraný teoretický rámec je důsledně zasa-

I. Řád nejmenšího měřítka definuje střídání tmavých čtverců a protilehlých dvojic světlých trojúhelníků v nejužším pásu vzoru: podlahová mozaika s Theseem a Minotaurem, 3. až 4. století po Kristu, tzv. Theseova vila, Paphos, Kypr. Foto: 2014.

II. Řád velkého měřítka. Strukturované článkování hmot umožňuje připojit i gigantický objekt, aniž by se oslabila soudržnost celku: město s klášterem (Jakob Prandtauer a další, 1702–1746), Melk. Foto: 2014.

III. Hierarchie měřítek. Vertikály opěrných pilířů propojují drobný detail portálů s celkovým objemem stavby: katedrála Notre-Dame, Chartres, jižní průčelí, 13. století. Foto: 2015.

IV. Strukturální řád v čase – přirozené stárnutí prvků: dům v Cerne Abbas, Dorset. Foto: 2008.

V. Zlatá komnata, Alhambra, Granada, 13.–15. století, okenní výklenek. Foto: 2009.

VI. Vzrušení, nikoli krása: Daniel Libeskind, Vojenské historické muzeum, Drážďany, přestavba 2001–2011. Foto: 2013.

VII. Krásná struktura fraktálů, vzorů, které se opakují, někdy pootočené nebo jinak transformované v různých úrovních měřítek: ledové krystaly. Foto: Wikipedia, 2010.

VIII. Vysoce fraktální urbanistická struktura města Bruggy v Belgii. Foto: 2012.

IX. Perforované ohraničení: villa urbana, Carnuntum, 4. století, vědecká rekonstrukce 2006–2011. Foto: 2011.

X. Mnohem méně zahuštěné prostředí čtvrti La Défense v Paříži, postrádající fraktály. Foto: 2015.

XI. Placa (Stradun), Dubrovník. Foto: 2007.

XII. Dvě strany ulice přímo naproti sobě prezentují chodcům velmi odlišné druhy a stupně informací: levá strana poskytuje informace o čase a stárnutí, individuálních podnikatelských aktivitách, vstupech, různých objemech místností uvnitř a řadu dalších, zatímco pravá fronta nic takového nenabízí. Únavně se opakující rastr představuje vrchol úsilí architektů o „umění". Můžeme dát přednost pohledu na pravou budovu před více „staromódně" vypadající levou stranou; záleží na našem uměleckém vkusu, preferenci „čistoty" atd. Pokud ale náš mozek zatouží po stimulujících informacích o světě, pohled doprava nabídne jen efemérní a málo výživné zprávy. Prostějov, vpravo bývalý obchodní dům Prior (Ivana Vašáková – Stanislav Kubík, 1967–1975). Snímek z roku 2008. Během „modernizace" obchodního domu v roce 2013 bylo žluté obložení fasády nahrazeno šedým a zazděno podloubí.

XIII. Dělo v galerii vystřeluje barvu; děla v ulicích by si ale většina z nás nepřála:
Anish Kapoor, instalace v muzeu Guggenheim, Bilbao, 2010.

XIV. Umělecké dílo posiluje „ducha místa“, „duch místa“ posiluje umělecké dílo: Křížový vrch, Ruda (Tvrdkov), 1760. Foto: 2006.

XV. Může nás Louis Sullivan učinit chytřejšími? Rohový vstup do obchodního domu Carson, Pirie, Scott & Company, Chicago, 1899. Foto: 2014.

XVI. Spojení komplexních informací trojího druhu: rytmus tradiční hudby, tanec a pestré lidové umění poskytuje bohaté vzdělávací prostředí pro mladé lidi. Vystoupení folklórní skupiny, Uherské Hradiště. Foto: 2015.

zován do kontextu nejnovějších poznatků vědeckých disciplín, neměli bychom zapomenout na jeho dlouhou „prehistorii“, jen zdánlivě zasunutou v druhém plánu turbulentní rozpravy o architektuře v posledním století. To, o čem Nikos Salingaros se svými kolegy píše, představuje logickou kontinuální inovaci přirozeného chápání architektury, jak je zachyceno v antické teorii mimesis a sloupových řádů nebo v navazujících humanistických traktátech o antropomorfismu, antropometrii či geometrickém řádu organizujícím jevy. Bezprostřední předchůdce aktuální syntézy představují dva myšlenkové proudy druhé poloviny 19. století: tzv. teorie vcítění a vývojová biologie. První začala uvažovat o propojení mysli s okolím a využila přitom poznatky moderní psychologie a lékařství (není bez zajímavosti, že k průkopníkům patřili estetik Robert Vischer a historik architektury Heinrich Wölfflin). Z druhé, konkrétně z jedné její větve, vyšel proud zkoumající podmínky a okolnosti „zrodu tvarů“ – morfogeneze, jež vykazuje v živých i neživých útvarech významné, nenáhodné a opakující se rysy a konsekventně ponouká k jejich hledání a dokumentaci v lidské tvorbě, tedy i v budovách. Salingaros odkazuje na výzkum britského přírodovědce D’Arcyho Wentwortha Thompsona.

Ani v českých zemích nejde o neznámou záležitost: na přelomu 19. a 20. století šlo dokonce o mainstream ve vědecké rozpravě, který se zcela samozřejmě promítl i do aplikované sféry, konkrétně do architektonického a designérského školství. Zrod – vynález – secesního stylu, a dokonce i zrod geometrické abstrakce v této době se odehrál v důsledku toho, že si talentovaní umělci a studenti osvojili příslušný pohled na svět a odpovídající metody navrhování. Jejich součást představovalo ovládnutí morfogeneze architektonických forem na základě studia památek, doprovázeného porozuměním morfogenezi přírodních útvarů (rostlin, krystalů, „ornamentů“ zvířecí kůže apod.). Některé z objevovaných architektonických forem vykazovaly neobyčejnou setrvačnost a zároveň elasticitu – začalo se uvažovat o architektonických nebo sídelních „vzorcích“. Mimořádně produktivním se zájem o vzorce stal v urbanismu – vyústil v klasické publikace oboru, jako byly ve střední Evropě *Stavba měst podle uměleckých zásad* Camilla Sitteho nebo v anglicky hovořícím světě *Cities in Evolution* Patricka Geddese. Zkoumalo se, díky čemu přesně jsou takové vzorce prospěšné, jak to, že odolaly různým vnějším tlakům na změny, včetně stylových mód, a – v neposlední řadě – proč většinové populaci připadají nejen „užitečné“, ale i „krásné“.

Tento způsob nahlížení na svět reflektoval v první řadě okouzlení jeho rozmanitostí a krásou a touhu po jeho poznání; rozvíjel se nejvíce – možná ne až tak paradoxně – v době kulminující druhé průmyslové revoluce v tradičních politických, ekonomických a kulturních centrech, především v Evropě. Není zcela jasné, proč byl v průběhu dvacátých až čtyřicátých let 20. století téměř vytěsněn mechanistickým a utilitaristickým světonázorem; snad bychom tento posun pochopili v případě exploatace tehdy zdánlivě neomezených přírodních zdrojů za účelem zisku, avšak v umění a architektuře se komplementární nástup tzv. modernismu srozumitelnému vysvětlení vzpírá. Z našeho pohledu není ani tak důležité, že se objevil nový architektonický styl založený na reprodukci jednoduchých geometrických těles s absencí vnitřního strukturálního členění, nýbrž fakt, že převládající architektonické školství odvrhlo jak nashromážděné poučení z historie architektury, tak zájem o morfogenezi coby obecný fenomén, a začalo se soustředit na multiplikaci jediného vybraného tvarosloví bez potřeby tento proces racionalizovat a obhájit. Programy, které lze z čistě historiografického hlediska za obhajobu považovat, působí diletantsky a odtrženě dokonce i od dobového „vývoje“, za jehož pravdivý odraz se vydávaly.

Buď jak buď, dnes, v druhé dekádě třetího tisíciletí po Kristu, se nacházíme v podstatně odlišné situaci než takřečení průkopníci modernismu o sto let dříve. Předně, lidská populace na planetě Zemi je více než čtyřnásobně početnější a značné procento veškeré výstavby pochází z posledního století – je tedy provedeno způsobem, který badatelé kolem Nikose Salingarose pokládají z velké části za problematický, neudržitelný a nebezpečný. Nárůst kvantity doprovází úpadek kvality, což se paralelně odehrává ve sféře biodiverzity, kdy rozmanitost ekosystémů nahrazují monokultury několika málo druhů hospodářských plodin a zvířat.

Příčinou je v obou případech kořistnický anebo lhostejný vztah ke světu: je vnímán jako překážka, surovina anebo obchodní komodita. Architektonickou profesi sešněrovaly desítky norem, až se pod tlakem tabulek vytratil skutečný důvod jejich zavedení, totiž zvýšení komfortu lidského života. Nepočítaje „rezervace" architektonického dědictví, sídla po celém světě vypadají stále více unifikovaně – a nesympaticky. Únik z této vyprojektované a draze zaplacené pustiny poskytuje virtuální realita, zaplněná fantastickými, krásnými světy, zpravidla nápadně připomínajícími ty, které lidé na zemském povrchu zničili.

Možná bylo třeba, aby profesi, jež začala likvidovat sama sebe, pomohl hlas zvenčí. Architektura koneckonců téměř nikdy nebyla profesionalizována v tom smyslu, že by její kompetentní provádění bylo vázáno na uzavřený soubor znalostí a dovedností, nepřístupných bez náročného speciálního zaškolení. Christopher Alexander se na architekturu podíval očima matematika a zároveň člověka fascinovaného životem a krásou geometrických struktur. Z tohoto trojího zaujetí vyrostly jeho přelomové studie o „jazyku vzorců" a „povaze řádu". Nikos Salingaros, muž s podobnou intelektuální výbavou, pochopil, že Alexanderovy teze podporují rovněž výsledky výzkumů v dalších progresivních oborech typu teoretické fyziky a neurovědy a že je zapotřebí pracovat rovněž opačným směrem: nejen sbírat argumenty pro reformu architektury, ale i rekonstruovat slovní rozpravu o architektuře tak, aby byla v souladu s pravidly civilizované vědecké diskuse – jinými slovy: vrátit teorii architektury její skutečnou roli. Ekologický pohled knihy *Sjednocená teorie architektury* zahrnuje též sféru ochrany architektonického a uměleckého dědictví, jejíž poslání je mezi řádky radikálně přeformulováno. Dnes nalezneme po celém světě desítky badatelů, často mezioborově založených, rozvíjejících různé aspekty fundamentu poznání položeného Christopherem Alexanderem a Nikosem Salingarosem. Registrujeme rovněž, že se analogické hloubkové analýzy objevují nezávisle v jiných oborových rozpravách (například v dějepise umění, umělecké kritice nebo památkové péči), iniciovány pokaždé znepokojeným zjištěním, že to, co se odehrává, přestává být bez ohledu na důsledky kriticky reflektováno.

Za jednu z nejsilnějších stránek Salingarosových tezí pokládám rehabilitaci úlohy dějin a teorie architektury ve vzdělávání architektů. Vlastně nejde o nic jiného než o návrat ke stavu obvyklému na přelomu 19. a 20. století, kdy školy architektury představovaly skutečná ohniska tvořivosti a vynalézání estetického i technického. Pojem „dějiny" podle Nikose Salingarose a jeho kolegů vlastně do rozpravy o architektonickém navrhování nepatří; jsou jen dobrá a špatná designová řešení, buď životaschopná, anebo určená k transformaci. Neexistují „historické styly" versus „sloh naší doby"; jsou jen živé a mrtvé jazyky forem, jejich více nebo méně vitální lokální dialekty, variace či kombinace. Teorie architektury není dodatečně splácaným slovním ornamentem, nahrazujícím absentující ornament realizované budovy a vkládajícím její mrtvé hmotě arbitrární symbolický význam, nýbrž vědecky podloženým systémem navrhování s esteticky a eticky obhajitelným výstupem.

Součástí přeložené knihy je pozoruhodné cvičení, v němž studenti dokumentují, měří a srovnávají navzájem komplexitu a přizpůsobivost architektonických jazyků. V dnešní době drobící se profesní specializace by mohlo aktivní ovládání architektonických jazyků – jazyků vzorců a jazyků forem – představovat výlučnou kompetenci architekta, kterou nemá a ve své profesní škole nezíská nikdo další, kdo se na stavbě podílí. Namítnou-li technokraté, že by architekt měl hlavně znát, jak izolovat zdivo od vlhkosti nebo jak ukotvit zateplení fasády, můžeme odpovědět společně s Vitruviem: jistě, o tom všem by měl mít architekt značné povědomí – primárně se však od něj žádá ideové usměrnění, rozvržení, eurytmie, symetrie, ladnost a hospodářská rozvaha. Všechno ostatní ošetří specialisté, pokud bude architekt vědět, na koho se obrátit. Jeho úkol však za něj nikdo jiný neodvede: buď bude výstavba srozumitelně promlouvat architektonickými jazyky, nebo bude nesmyslně mumlat či hýkat, i když bude uvnitř teplo a podlahy se nepropadnou. Jazykem se myslí geometrie architektonického článkování. Srovnávací analýza fungujících jazyků pomůže studentům architektury této geometrii porozumět (jako když teprve během studia cizího jazyka lépe pochopíme univerzální gramatická pravidla, platná též v jazyce mateřském). Kdo

jiný by měl architektům v této snaze asistovat než historik architektury, školený v pasivní znalosti „historických" jazyků – tvarosloví? Porozumění následně umožní tyto jazyky hodnotit a vybírat mezi nimi na základě jejich životaschopnosti. Správná volba se stane základem vlastního tvořivého přínosu, metodicky opřeného o zvládnutou morfologii a syntax.

Hlavní význam sjednocené teorie architektury (s malým „s" i velkým „S" na začátku) Nikose Salingarose ovšem spočívá v tom, že neřeší jen problémy architektů a jiných profesionálů v oboru stavění, nýbrž otázky, které si bezesporu (a nikoli jen občas) pokládá každý dospělý člověk, když se rozhlíží kolem sebe nebo když přemýšlí, jak si zařídit svůj životní prostor. Jako v případě každého poctivého vědeckého výzkumu ani zde nemůžeme čekat hotové „správné" odpovědi; vedeni Nikosem Salingarosem se k nim však můžeme přibližovat, aniž bychom zbytečně bloudili.

Literatura:

Christopher Alexander (2002–2005), *The Nature of Order* I–IV, Berkeley: The Center for Environmental Structure.

Christopher Alexander – Sara Ishikawa – Murray Silverstein – Max Jacobson – Ingrid Fiksdahl-King – Shlomo Angel (1977), *A Pattern Language*, New York: Oxford University Press.

Yuval Noah Harari (2013), *Sapiens: Od zvířete k božskému jedinci*, Voznice – Praha: Leda – Rozmluvy [*Sapiens: A Brief History of Humankind* (2011), překlad Anna Pilátová].

Martin Horáček (2013), *Za krásnější svět: Tradicionalismus v architektuře 20. a 21. století / Toward a More Beautiful World: Traditionalism in Architecture of the 20th and 21st Centuries*, Brno: Barrister & Principal – VUTIUM.

Lada Hubatová-Vacková (2011), *Tiché revoluce uvnitř ornamentu: Studie z dějin uměleckého průmyslu a dekorativního umění v letech 1880–1930*, Praha: VŠUP.

Léon Krier (2001), *Architektura – volba nebo osud*, Praha: Academia [*Architecture – Choice or Fate*, London: Andreas Papadakis Publisher (1997), překlad Jaroslav Huťa].

Harry Francis Mallgrave (2010), *The Architect's Brain: Neuroscience, Creativity, and Architecture*, Chichester: Wiley-Blackwell.

Harry Francis Mallgrave (2013), *Architecture and Embodiment: The Implications of the New Sciences and Humanities to Design*, New York: Routledge.

Michael W. Mehaffy – Nikos A. Salingaros (2015), *Design for a Living Planet*, Portland: Sustasis Press.

Jan Michl (2012), *Funkcionalismus, design, škola, trh: Čtrnáct textů o problémech teorie a praxe moderního designu*, Brno: Barrister & Principal.

Nikos A. Salingaros (2004), *Anti-architecture and Deconstruction*, Solingen: Umbau-Verlag [několik dalších vydání].

Nikos A. Salingaros (2005), *Principles of Urban Structure*, Amsterdam: Techne Press.

Nikos A. Salingaros (2006), *A Theory of Architecture*, Solingen: Umbau-Verlag.

Nikos A. Salingaros (2010), *Twelve Lectures on Architecture: Algorithmic Sustainable Design*, Solingen: Umbau-Verlag.

Camillo Sitte (1995), *Stavba měst podle uměleckých zásad*, Praha: ABF-ARCH [*Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen*, 3. vyd., Wien: Carl Graeser & Co. (1901), překlad Vladimír Buriánek – Jiří Hrůza, 1. vyd. 1889].

Geoffrey Scott (1974), *The Architecture of Humanism: A Study in the History of Taste*, New York: W.W. Norton & Company [1. vyd. 1914].

D'Arcy Wentworth Thompson (1945), *On Growth and Form*, Cambridge: The University Press [1. vyd. 1917].

Edward O. Wilson (1999), *Konsilience: Jednota vědění*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny [*Consilience: The Unity of Knowledge*, New York: Alfred A. Knopf (1998), překlad Pavla Sadílková – Jana Spurná].

Poznámka: Autorem všech snímků v textech bloku „Téma: Nikos Salingaros a sjednocená teorie architektury" včetně obrazové přílohy je Martin Horáček, není-li uvedeno jinak. Autory popisků jsou Martin Horáček a Nikos Salingaros.

Martin Horáček (1977) studoval dějiny umění na Univerzitě Palackého v Olomouci, působí na Fakultě architektury Vysokého učení technického v Brně a na Katedře výtvarné výchovy Pedagogické fakulty Univerzity Palackého v Olomouci. Zabývá se architekturou 18. až 21. století, památkovou péčí, historiografií a teorií umění. Autor knihy *Za krásnější svět* (2013).

Rozhovor Martina Horáčka s Nikosem Salingarosem

MH: Nikosi, mohl bys českým čtenářům popsat svou cestu od fyziky a matematiky k architektuře? Jaké podněty tě vlastně přivedly k zájmu o architekturu?
NS: Fyzik hledá řád ve vesmíru. Odtud vyplývá rovněž potřeba porozumět řádu, který vytváří člověk a který je zakódován v našich stavbách. Zatímco však řád v přírodě většinou vykazuje silné matematické charakteristiky, pouze malá část uměle vytvořeného řádu tyto vlastnosti sdílí. Jde o to, abychom pochopili principy zmíněného geometrického řádu a naučili se, jak je použít ve výstavbě. Vycházím z předpokladu, že přirozený řád působí blahodárně, kdežto odchylky od něj nám mohou způsobovat potíže a nemoci. Omezují naši tělesnou zkušenost a redukují život v nás. Naše zkoumání se tím pádem neobejde bez biologie: matematika + fyzika → biologie → přirozený řád → dobrá architektura.

Kdy jsi potkal Christophera Alexandera a jak se vyvíjela vaše spolupráce?
Četl jsem jeho knihy *Notes on the Synthesis of Form* a *A Pattern Language* a hluboké myšlenky v nich zachycené mě neobyčejně zasáhly. Když jsem potom v roce 1983 jel navštívit jednoho bývalého studenta do Berkeley, zavolal jsem Alexanderovi domů a potkali jsme se. Šťastnou shodou okolností zrovna pracoval na svém spisu *The Nature of Order* a hned mě požádal, abych mu pomohl s editací. Zdůvodnil to tím, že se spolu můžeme bavit jako matematici a fyzici, zatímco s architekty se mu rozmlouvat nedaří: „Jako byste hučeli do zdi!" Strávil jsem následujících pětadvacet let tím, že jsem pomáhal dát dohromady čtyři svazky *The Nature of Order*.

MH: Kniha Sjednocená teorie architektury *popisuje výjimečný kurz určený studentům architektury, který jsi vedl na Texaské univerzitě v San Antoniu v roce 2012. Jaké máš další zkušenosti se studenty architektury? A jak tvé „vpády" do výuky architektů vnímali kolegové z řad architektů?*
Byla to skvělá příležitost, jak uspořádat příslušný materiál a otestovat ho ve skutečné třídě, dříve než bude předložen studentům kdekoli ve světě. Můj kurz se ovšem nikdy neopakoval! Nevím, proč to tak dopadlo, ale možná k tomu neúmyslně přispěl jeden z mých nejlepších studentů. Šlo o studenta, který byl tehdy v posledním ročníku; z kurzu byl nadšený a tvrdil, že „to, co se tu dozvěděl, bylo důležitější než téměř všechny informace z ostatních předmětů dohromady". Následně se dotázal členů katedry, proč se v dalších předmětech nic z mého kurzu nezmiňuje. Měl pocit, že rozsáhlá a zásadní část vědomostí, jež by měl designér mít, ve vzdělávacím programu prostě chybí. Jsem přesvědčen, že to kolegy architekty nepotěšilo, ačkoli se nikdy přímo nevyjádřili.

Tím se dostáváme k otázce, jak komunita architektů a komunita vědců přijaly tvé a Christopherovy závěry. Ponechme stranou vřelá přijetí, anebo ideologicky motivovaná odmítnutí, kterých se vám dostalo. Zajímalo by mě, zda jsi v recenzích nebo polemikách narazil na námitky, jež ti přišly oprávněné a přiměly tě vlastní pohled poněkud korigovat?
Jsem stále připraven poučit se z konstruktivní kritiky a vítám komentáře ke svým studiím, jež mi pomáhají při korekturách před zveřejněním. Připadá mi nicméně, že častokrát brutální útoky na mé a Alexanderovy práce prozrazují mnoho o kultovní povaze soudobé architektonické kultury, aniž by se dotýkaly faktického základu oboru. Je to škoda a ničemu to nepomáhá. Slyšívám spoustu výmluv, že určité proudy a směry v navrhování se zakládaly na „dobrých úmyslech", ale

nepokládám to za přesvědčivý argument pro omluvu škod, které napáchaly.

Každopádně jednu z tvých hlavních výzev představuje požadavek reformy architektonického vzdělávání. Na co by se podle tebe mělo vzdělávání architektů zaměřit? Co bys poradil těm, kdo chtějí reformovat studijní program na školách architektury?
Jednoduchá odpověď by mohla vyvolat dojem, že protežuji své přátele. Takovému závěru se ovšem asi nedá zabránit. Nashromáždili jsme již významné množství studijního materiálu, který by mohl zásadně proměnit studijní programy architektury a urbanismu v našich školách. Stačilo by osvojit si Alexanderovy knihy, moje knihy a některé další vynikající knihy od jiných autorů. Potřebujete ale též podporu ze strany vyučujících. Obávám se, že dnes je většina architektů na univerzitách fanaticky zaujatá proti tomu, oč se snažíme, takže se našim idejím buď vůbec nevěnují, anebo – pokud to po nich někdo žádá – se při jejich interpretaci nevyhnou nezdravým předsudkům. Z toho vyplývá, že klíčový aspekt, kterým se musí každá reforma zabývat a který musí rozseknout, představuje polonáboženský charakter současného architektonického vzdělávání. Pokud budeme tento kontroverzní moment opomíjet a místo toho si budeme malovat, že se všechno „vyřeší" samo od sebe, nejspíš neuspějeme. Zaznamenal jsem případy, že si naše ideje přivlastnili mainstreamoví akademici a následně je v souladu se svým vyznáním deformovali tak, aby podporovaly nehumánní prostředí – pravý opak našeho úsilí!

Žiješ už dlouho ve Spojených státech, nicméně část každého roku trávíš v západní Evropě a pořád hodně cestuješ. Domníváš se, že „problémy" architektury jsou v současném globalizovaném světě více méně všude stejné? Pokud ne, dovedl bys vypíchnout podstatné rozdíly mezi, řekněme, situací v USA, v Evropě a třeba na Blízkém a Středním východě?
Problémy, kterým architektura a urbanismus v současnosti čelí, způsobila nezměrná a totalitní moc globálního kapitálu. Tato síla se spojila s určitou industriálně-modernistickou vizí světa a ideologií podporující tuto vizi někdy od dvacátých let 20. století. Jde o perfektní obchodní alianci ve prospěch výroby, prodeje a konzumu: využít průmyslové materiály jako ocel, sklo a beton na stavbu velkých budov. Dá se takhle vydělat spousta peněz. Peníze jsou zárukou toho, že se bude přírodní a kulturní prostředí vykořisťovat, což je v celém světě všude stejné. Jedinou naději představují projekty mimo záběr: lokální stavby, provedené z místních materiálů a tradičními technikami, bez politického dozoru a příliš malé na to, aby přitáhly zájem finančních spekulantů. O podobné stavby se však nezajímají média a nedočítáme se o nich v časopisech o architektuře. Tolik k tomu, kde se v současnosti objevuje živá architektura. Tyto čiperné aktivity skromného měřítka můžeme nicméně najít po celém světě.

Tvá kritika často míří proti „hvězdným" architektům a jejich spektakulárním, výstředně tvarovaným budovám. V České republice však máme jediný příklad toho druhu, Tančící dům od Franka Gehryho a Vlada Miluniće v Praze z devadesátých let 20. století, který, ve srovnání s jinými budovami od Gehryho, působí docela adaptivně a elegantně zapadá do řady secesních bytových domů na pražském nábřeží. Oproti tomu český architektonický mainstream posledních dvaceti let tvoří holé krabicovité budovy, postrádající jak tradiční artikulaci, tak avantgardní nápady. Tato architektura nedokáže uspokojit ani přátele tradičních stylů, ani modernistické nadšence. Neznamená taková masová výstavba bez jakýchkoli estetických ambicí větší hrozbu pro prostředí než „hvězdná" architektura, z povahy věci exkluzivní a poměrně vzácná?
Spousta lidí, nejen já, tvrdí, že průmyslové modernistické betonové a skleněné krabice jsou pro prostředí smrtelné. Jak popsal Christopher Alexander, jejich geometrie je zbavena veškerých známek života. Souhlasím s tebou v tom, že průmyslové modernistické nehumánní typologie a materiály představují obrovskou hrozbu pro prostředí. Co se týče hvězdných architektů, nechci zde probírat jednotlivé budovy. Tyto velmi sledované projekty však podle mě nezdravě odpoutávají pozornost od studia toho, jak vytvářet živou městskou strukturu. Jde jim o povrchní show, bez ohledu na základní lidské potřeby. Analýza geometrické typologie velebených novostaveb prozradí, že

nejsou humánnější než paneláky sovětské éry, akorát vyvolávají více vzrušení. Kritizuji tudíž to, že se nevracíme k humánnímu prostředí, nýbrž zavádíme do výstavby nezdravý druh komplexity. Lidé jsou oklamáni podívanou, a v důsledku toho polevují v úsilí o řešení skutečných problémů adaptace.

Předpokládejme na chvíli, že by se myšlení architektů změnilo a většina z nich by chtěla projektovat v souladu s geometrickým řádem přírody a šetrně vůči životnímu prostředí. Jak ale realizovat takové plány v situaci, kdy každým rokem vzroste světová populace o zhruba osmdesát milionů a úměrně tomu potřeba rychlé nové výstavby? Existují nějaké současné příklady, kdy lidé zvládli spojit v architektuře kvalitu s kvantitou?
Na celém světě staví lidé nenáročné budovy, jež jsou živé, protože v sobě zahrnují geometrický řád přírody. Tito lidé nečetli ani Alexanderovy spisy, ani moje spisy, zato staví v souladu se svými přirozenými instinkty. Takové intuitivní stavění představuje rychlý a účinný proces. Příslušné části města mohou postrádat služby, avšak to je chyba vlády, která nechce pomáhat stavitelům svépomocí. Místo toho pokračuje v podpoře systému výstavby betonových krabic pro masy, poněvadž centralizované projekty umožňují korumpovat politiky provizemi. Navíc, výstavba svépomocí se odehrává mimo vládní dozor, což politickému režimu vadí. Množství této výstavby zatím nedoprovází potřebná kvalita. Problémy s bydlením ve světě můžeme vyřešit, jestliže architekti pomohou spontánnímu stavění; ne tím, že budou aplikovat standardní nehumánní průmyslová modernistická pravidla, nýbrž správná pravidla podporující život.

Co mohou pro zlepšení úrovně architektury udělat laikové?
Obyčejní lidé na celém světě se mohou vzdělávat v tom, která architektura je živá a která mrtvá. Takoví občané budou rozhodovat, stanou se z nich politici nebo podnikatelé. V případě, že se naučí rozlišovat živou a mrtvou architekturu, nebude tak snadné je oklamat jako doposud triky na podporu nehumánních stavebních projektů. Místo toho by mohli od profesionálů vyžadovat, aby všude budovali adaptivní lidské prostředí.

Jakým způsobem by se podle tvého názoru mohli do diskuse o soudobé architektuře a architektonickém vzdělávání přínosně zapojit historikové architektury?
Historikové architektury vědí, která prostředí jsou zdravá. Zatím se ale o těchto příkladech přednáší jako o něčem, co je odděleno od reálného života, co existuje kdesi v minulosti, jako by to nesouviselo s aktuálním stavěním. Tento postoj by se měl otočit: historické budovy lze prezentovat jako příklady, díky kterým se soudobý design naučí lépe přizpůsobit lidské vnímavosti. V tradičních strukturách jsou zakódovány mimořádně užitečné lekce, snadno pochopitelné a použitelné v praxi.

Jakými klíčovými problémy by se měl zabývat výzkum v architektuře v nejbližších letech? Mohl bys prozradit své vlastní badatelské plány na následující období?
Naléhal bych na badatele, aby se zapojili do výzkumu témat otevřených Christopherem Alexanderem a souvisejícím vědeckým okruhem. Doposud tyto snahy zůstávaly stranou profesionálního mainstreamu mezi architekty a akademiky. Ti z nás, kdo sledují příslušný směr, stojí mimo hlavní proud. Co se mě týče, budu pokračovat v tom, co jsem započal, totiž v odvozování pravidel pro vytváření zdravého prostředí pro lidské bytosti.

Dovol mi ještě jednu otázku, možná nejvíc osobně laděnou. Sestavil jsi tabulku srovnávající stupeň „života" vybraných slavných světových budov. Existuje nějaká budova (nebo lokalita), v níž ty sám vnímáš život nejintenzivněji a jež by v podobném srovnání obdržela nejvíce bodů?
To není dobrá otázka. Dokážu vnímat mimořádně vysoký stupeň života v nanejvýš jednoduchém prostředí: na nároží kavárny z 19. století v Krakově, stejně jako uvnitř císařské kaple v Cáchách z 9. století. Totéž u nás v San Antoniu, ať už na verandě domu z počátku 20. století, nebo třeba v některém z kostelů španělských misionářů ze 17. století. Živá struktura se nachází všude, i když ji musíte vyhledávat.

Nikosi, děkuji za rozhovor.

Listopad 2016

Odstupňování měřítek a fraktály

Michael W. Mehaffy – Nikos A. Salingaros

Realitní makléři nechť nám prominou: dovolujeme si tvrdit, že tři nejdůležitější faktory v designu jsou měřítko, měřítko a měřítko. Řada z nejhorších pochybení v architektuře 20. století spočívala v nezvládnutí měřítka – především v neschopnosti hierarchicky propojit malá měřítka s velkými. Následkem toho jsou měřítka zastavěného prostředí velmi roztříštěná, což je problém, kterým se tu zabýváme. Můžeme ho napravit?

Většina designérů ví něco o „fraktálech", krásných vzorcích, jež detailně popsali matematici jako Benoît Mandelbrot. Fraktály jsou fakticky vzorce prvků, které vypadají stejně (jsou „soběpodobné") v různých měřítkách. Opakují podobné geometrické vzory v mnoha rozdílných velikostech (bar. VII). Téměř všude v přírodě vidíme fraktální vzory: ladné opakování na vějířovitých listech kapradiny, rozvětvené struktury žilkování nebo nahodileji působící (přesto repetitivní v různých úrovních měřítka) vzorce oblaků či linie pobřeží.

Můžeme také napodobit fraktální vzorce v počítači, často s překvapivě krásnými výsledky. Někteří grafičtí designéři používají fraktální metody k reprodukcím realisticky působících krajin a dalších přírodních fenoménů. Tyto napodobeniny zřejmě také spouštějí cosi v našem vnímání. Jsme schopni je rozpoznat a vyhodnotit jako „přirozené" a spojit se s nimi emocionálně.

Zdá se, že jsme vyladěni na „čtení" fraktálů v našem prostředí pravděpodobně ze dvou klíčových důvodů. Zaprvé, biologické struktury mají převážně fraktální povahu a my se přirozeně zajímáme o ostatní biologické struktury, protože mohou představovat jídlo, predátory, jiné lidi, nebo obecně klíčovou složku biologicky podpůrného životního prostředí.

Další důvod zasahuje hlouběji do geometrie. Když se podíváme do dálky, struktury, jež se opakují (například stromy), se opakují v menších viditelných měřítkách, čím jsou vzdálenější. Tato fraktální informace nám usnadňuje vnímat vzdálenosti a hloubku v prostředí. Díky tomu snadno porozumíme geometrickému řádu svého prostředí. V našem vědomí se to projeví příjemným pocitem, aniž by nám došlo, že jde z evolučního pohledu o skutečnost důležitou pro přežití.

Fraktální struktury nám také poskytují další užitečné informace, jako třeba o komplexu vzájemných vztahů mezi články životního prostředí. Lépe porozumíme řádu zásadních, ale neuchopitelných struktur, jako je ekosystém – dokážeme totiž detekovat symetrické vzorce fraktálů u rostlin a zvířat, což je další důležitá evoluční výhoda. V moderní době se chceme umět orientovat v městském prostředí, a je dokázáno, že nám k tomu slouží čtení fraktálních vztahů v budovách a detailech (koneckonců jsme se vyvinuli s tímto smyslem).

Z evolučního pohledu je evidentní, že tyto vztahy vnímáme, protože jsou pro nás nanejvýš užitečné. Pomáhají nám porozumět struktuře možností nabízených naším životním prostředím a potenciálním benefitům jednotlivých alternativ. Jde o vrozenou dovednost.

Co víc, fraktální městské struktury obvykle nabízejí mnohočetné kombinace benefitů, účinkujících synergicky. S tím pravděpodobně souvisí i naše uspokojení z vnímání fraktálu. Například fraktálně rozvětvené a rozvrstvené cesty ve městě nám pomáhají zvládnout mnoho různých úkonů najednou. Lidé pohybující se po těchto cestách za účelem výměny informace vyšší úrovně (míří například na pracovní schůzku) tak mohou provést výměnu informace na nižší úrovni (neformální „přelévání" informací s jinými lidmi nebo vnímání příjemných scén). Čas určený pro výměnu vyšší úrovně se proto využívá mnohem

efektivněji. Čistý zisk představuje synergie aktivit, které se často přenesou do ekonomických, sociálních a jiných výhod.

Toto „fraktální narůstání" znamená, že každá výměna vyšší úrovně přináší zároveň výměny na mnoha nižších úrovních. Soubor výměn různých úrovní je podporován fyzickou infrastrukturou, která umožňuje smíšené výměny informací, ale nedovolí silnějším vytlačit ty slabé (v nižší úrovni měřítka).

Fraktální narůstání je důležité pro všechna měřítka, zejména však pro měřítko lidských bytostí. Například v měřítku regionu se nenabízí moc strukturálních možností zajímavých pro jednotlivce a jeho každodenní aktivity. Jak se ovšem přibližujeme k měřítku člověka (ve skutečnosti ke škále měřítek v rozsahu od jednoho milimetru do deseti metrů), objevuje se před námi stále více strukturálních možností. Tak se časem dostaneme k měřítku, kde prostředí nabízí bohatý soubor strukturálních výběrů, z nichž lze volit v řádu dní, hodin nebo také okamžitě.

V tomto měřítku fraktální narůstání našeho prostředí široce rozšiřuje strukturální možnosti a vytváří mezi nimi synergie. V dobře propojeném, fraktálně zaplněném místě s lidským měřítkem mohu číst noviny, mluvit s přáteli, pozdravit kolemjdoucího nebo něco vyřídit a podobně. Mohu všechny tyto aktivity snadno spojit do sítě možností.

Toto je nejspíš klíčový důvod, proč jsou v rámci urbanismu dobře strukturované pěší sítě tak důležité. Jak jsme ukázali, existuje důvod domnívat se, že existují důležité synergie v ekonomice, ochraně životního prostředí, psychologickém zdraví a v dalších výhodných aspektech, jež vzniknou jen díky pěší síti obdařené nejdůležitější vlastností – fraktálním narůstáním (obr. 2 a 3).

Fraktální narůstání je příkladem „fenoménu stupňování měřítek" v komplexních strukturovaných sítích, jako jsou města. Momentálně jde o produktivní oblast městského výzkumu. Související fenomén představuje skutečnost, že často neexistuje přímá úměrnost mezi růstem měřítka struktury a přibýváním událostí v malém měřítku. Tempo růstu obvykle bývá buď „superlineární" (rychlejší), nebo „sublineární" (pomalejší).

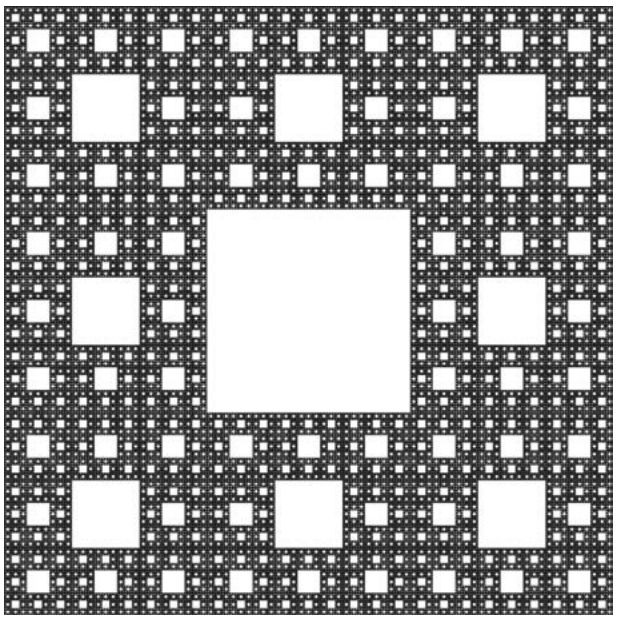

Obr 2. Jednoduchý fraktální vzorec zvaný Sierpińského koberec. Foto: Wikipedia, 2010.

Lze tak popsat i velmi důležité jevy jako ekonomický růst a využití přírodních zdrojů na osobu. Zvýšíme-li průměrný ekonomický růst ve větším měřítku nebo snížíme-li využívání přírodních zdrojů, pak se kvalita našeho života může zlepšit. To může být jedním z významných důvodů, proč lidi přitahují velká města. Hustá osídlení opravdu nabízejí větší kvalitu života za srovnatelně nižší cenu než předměstí. Když porozumíme fungování hierarchie měřítek, můžeme se lépe vypořádat s výzvami, jako jsou vyčerpání přírodních zdrojů a klimatické změny.

Nepřehlédněme ovšem, že mluvíme o důsledku konkrétní struktury města a jejích „metabolických" interakcích a synergiích (jako je fraktální narůstání). Skupina zcela separovaných jedinců, zabývajících se „vlastními věcmi", by asi neměla co vytěžit z efektu stupňování měřítek. Synergické benefity vyplývají z interakce napříč měřítky.

Je zajímavé, že fraktální narůstání má tendenci projevit se spontánně uvnitř městských systémů, které se mohou samostatně organizovat v rámci přirozených procesů lidské kultury – tzn. v rámci tradičních městských struktur. Všichni si to intuitivně uvědomujeme

ve fraktálně bohatém prostředí oblíbených turistických destinací, jako jsou Bruggy (bar. VIII) nebo Edinburgh. (A zároveň si uvědomujeme absenci srovnatelných účinků v prefabrikovaných prostředích, která rozhodně nepatří k turistickým destinacím, jako třeba londýnské Docklands nebo čtvrť La Défense v Paříži) (bar. X).

O čem to vypovídá? Jsou fraktální městské struktury pouze nostalgickými pozůstatky zastaralé předmoderní éry? Nebo udělují zásadní lekce dnešním designérům?

Ideologické, dogmatické teorie stylu a historie podporující tezi o „nostalgických reziduích" nepochybně existují, postrádají však oporu v důkazech. Máme naopak důkazy o aktuálnosti a inspirativnosti poznatků o fraktálních strukturách pro dnešní design. Abychom si představili, jaké poučení si odtud lze vzít, všimneme si toho, jak se fraktální struktury utvářejí v přírodě (a, zřejmě analogicky, v lidské povaze) a proč bychom je měli pokládat za důležité atributy dobře fungujícího životního prostředí.

Fraktály mají dvě související charakteristiky. Ukazují komplexitu při každém zvětšení. Jejich hrany a styčné plochy nejsou hladké, nýbrž zahnuté nebo perforované (obr. 4–6). Fraktální vzorce inklinují k přirozenému tvarování z jednoho prostého důvodu: je jím „reprodukční proces", který vytváří geometrický vzor, a činí tak na více než jedné úrovni měřítka. Například genetický kód rozlišuje časové posloupnosti: květina nejprve rostla podle jednoho základního vzorce a v příslušném období navíc kvete podle navazujícího vzorce.

U fraktálů vytvořených počítačem se generativnímu procesu říká „algoritmus"; kousek kódu, generující vzorec pomocí komplexní interakce s tím, co bylo generováno předtím. Ve městě jsou reprodukční procesy zajištěny lidmi, kteří města plánují. Vyznačují prostory s hranicemi a různou mírou sdílení, od eminentně veřejných náměstí a promenád až po nejsoukromější ložnice a koupelny.

Ani okraje obytných prostor nepředstavují jednoduché struktury, nýbrž komplexní membrány nabízející

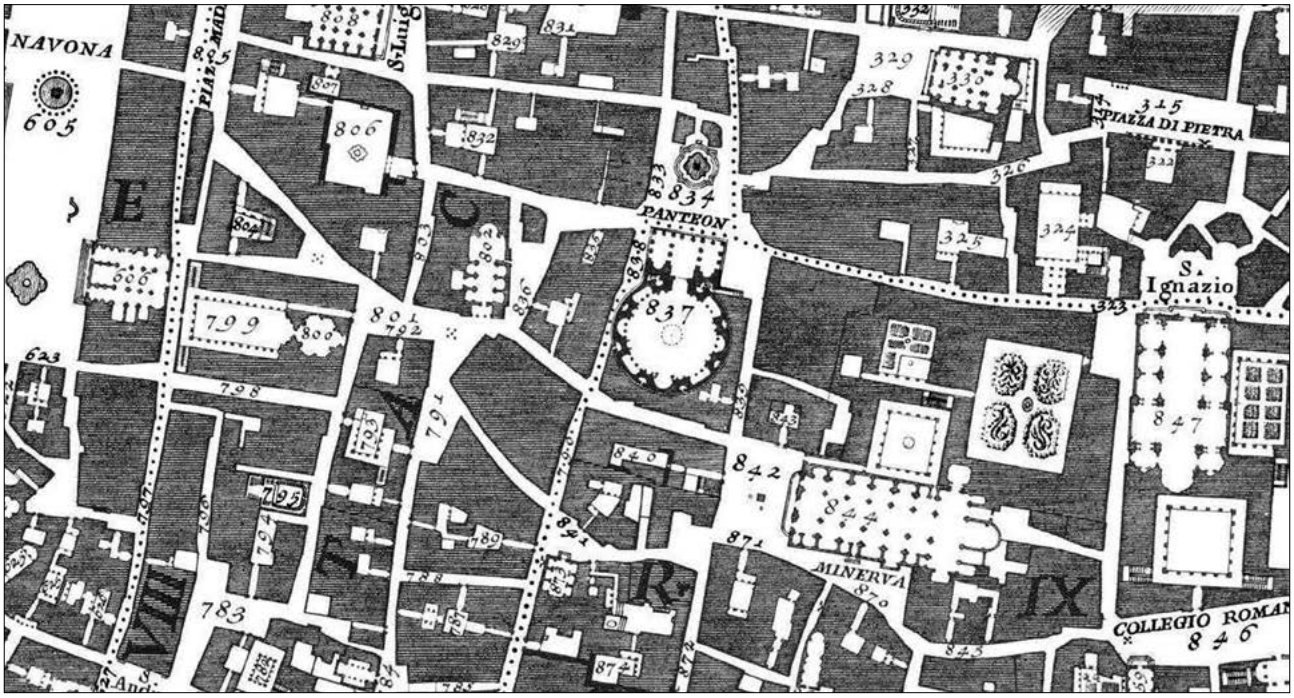

Obr. 3. Giambattista Nolli, plán Říma, 1748, výřez. Pěší sítě středověkého Říma mají fraktální strukturu, expandující do budov i do bohatých ornamentálních detailů těchto budov. Tyto „sítě v místě" poskytují chodcům hustou a překrývající se nabídku pohybů, pohledů a dalších obohacujících zážitků.

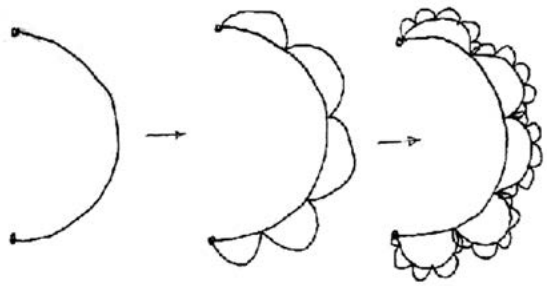

Obr. 4. Některé základní vlastnosti fraktálů: při fraktálním narůstání slouží základní měřítko jako přepravce pro ostatní sukcesivní menší mechanismy a struktury. Žádná struktura se nezjednodušuje vizuálně ani funkčně; naopak, stává se bohatým komplexem a nosičem informací v několika úrovních měřítek.

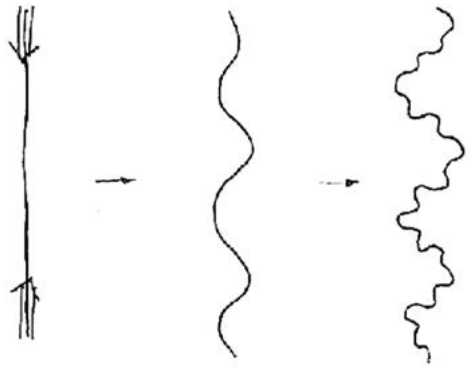

Obr. 5. Podélným stlačením vznikne „zprohýbaný" fraktál: na linii se vytvoří záhyby, na nich další záhyby atd. Takové styčné plochy mohou usnadnit městské interakce, podobně jako nehladký povrch chemického katalyzátoru.

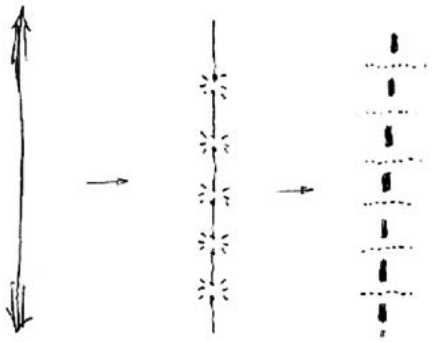

Obr. 6. Podélné napnutí a lámání po celé délce vede ke vzniku „perforovaného" fraktálu. Jde o přirozený mechanismus pro definování městské kolonády a jakékoli polopropustné městské hranice, třeba řady patníků chránících chodce před dopravou (kreslil Nikos Salingaros).

svůj vlastní soubor strukturálních voleb, od maximalizace soukromí (zatahování závěsů) po vpuštění veřejného živlu (otevírání dveří). Tyto hranice jsou samy o sobě úžasně komplexními strukturami a samy se organizují do větších vzorců (dveře a okna se v průběhu dějin staly nerozlučnou typologickou dvojicí, ve čtvrtích se vyvinuly charakteristické vzorce rozhraní – verandy a kolonády).

Jak jsou tato rozdílná měřítka propojena? Biologické struktury a počítačové algoritmy spontánně opakují své geometrické vzorce v různých úrovních měřítka. Lidé se chovají stejně, pokud se jim v tom nebrání právními předpisy nebo ideologickými zákazy. Jednotlivci mohou opakovat vzorec v malém měřítku (pokoj obdélníkového tvaru), zatímco skupiny mohou provést větší verzi stejného vzoru (dvůr) a větší skupiny mohou vytvořit ještě větší verzi (náměstí).

Ani u biologických, ani u počítačových nebo lidských struktur příběh nekončí s určitým měřítkem. Hranice pokoje je perforovaná menšími strukturami, jako jsou pravoúhlé dveře a okna (bar. IX). Hranice větších prostorů mohou být perforovány kolonádami (mluvíme tu o živých prostorech, ne o mrtvých prostorech charakteristických pro poválečnou architekturu a urbanismus).

Opakující se perforace v menších měřítkách – fraktální narůstání vyplývající z vlastností „reprodukčního algoritmu" fraktální struktury – budou často pokračovat až do úrovně detailu a ornamentu. Proč tomu tak je? Zdá se, že my uživatelé shledáváme komplexní prostředí (komplexní v přesném slova smyslu) snáze pochopitelnými, více srozumitelnými, užitečněji organizovanými a krásnějšími. Jsme schopni velmi dobře číst mnohonásobná měřítka těchto „sítí v místě".

Objevuje se tu však vážný problém. Pokud nejsme uživatelé, ale designéři trénovaní v naší průmyslové kultuře, mohli bychom mít jinou prioritu: zavedení jiného druhu řádu do zastavěného území. Tato agenda by mohla mít původ úplně jinde než v lidské zkušenosti s životním prostředím.

Skutečně tomu tak je. Jednoduše řečeno, naše současné metody tvorby měst zdůrazňují princip hospodárnosti, což sice přináší jisté výhody, z humanistického hlediska jde však o hrubý a nebezpečný re-

dukcionismus. Přírodní systémy nikdy nepoužívají vybrané strategie izolovaně, ale vždy kombinují hospodárnost s repeticí, měřítkem, diferenciací a adaptací. Zatím jsme nepřišli na to, jak tuto symbiózu obnovit v současných strategiích, i když se tím mnoho odborníků včetně nás vážně zabývá.

Podle modernistických designérů znamenala omezení, jež si zvolili, sofistikovanější přístup. Zároveň zdůrazňovali, že v podmínkách industriální produkce počátku 20. století je mnohem jednodušší a levnější vytvořit „minimalistické" budovy. Architekti jako Le Corbusier tvrdili, že elementární „platónská" tělesa jsou nejkrásnější, poněvadž jde o „čisté" výrazy formy. Jak víme, Le Corbusierovi přišly staré gotické katedrály s jejich fraktálními kružbami „nepříliš krásné" a stejně tak neměl rád rušné ulice. Autoři podobného smýšlení prosazovali ideologický názor (dodnes stále přesvědčivý), že starý ornamentální design je buržoazní, opovrženíhodný, nebo dokonce (podle slavného výroku Adolfa Loose) „zločinný".

V tomto ideologicky řízeném hnutí jsme se nechali přesvědčit, že fraktály jsou jaksi primitivní, zatímco hladké, nečleněné „platónské" formy jsou „moderní" a sofistikované. Ironií je, že opak je pravdou: nejpokročilejší teorie dnešní vědy se zabývají hlavně komplexitou, diferenciací, sítěmi a fraktály – jaký dramatický kontrast s rovnou, hladkou průmyslovou geometrií raného modernismu!

Mnozí architekti a urbanisté si tento rozpor ve skutečnosti uvědomují a používají ve svých zprávách termíny jako fraktály, zákony stupňování měřítek a „morfogenetický design". Ptejme se však: Dokážou tito jedinci opravdu používat zmíněné principy k navrhování struktury přizpůsobené lidem? Nebo jim slouží jen jako chytlavá estetická nálepka zakrývající stále stejný problematický průmyslový produkt? Tyto otázky tvoří jádro diskuse o budoucnosti naší výstavby.

Jaké si tedy odneseme poučení? Fraktální struktura není jen estetický trik. Jde o důležitou vlastnost udržitelných životních prostředí. Tuto strukturu nevytvoříme (staro)módním „uměleckým" navrhováním „shora dolů", nýbrž kvalifikovanou aplikací procesu sebeorganizace, která patří k novému způsobu uvažování o tom, co to znamená „navrhovat".

Navzdory všemu jsme my, designéři, nesmírně tvrdohlaví. Vedeni pomýlenou teorií environmentální struktury, jež si plete jednoduchost s řádem, jsme odstranili propojující měřítka a fraktální vztahy z našeho životního prostředí. Nahradili jsme svět bohatě propojené výstavby neuspořádanou geografií pěkně zabalených, ale katastrofálně selhávajících uměleckých výrobků.

Původně publikováno v *Metropolis*, 28. 5. 2012, online, http://www.metropolismag.com/Point-of-View/May-2012/Science-for-Designers-Scaling-and-Fractals/.

ZA KRÁSNĚJŠÍ SVĚT
Tradicionalismus v architektuře 20. a 21. století
Martin Horáček

Proč se nám líbí památky a stará města? Proč nás nicméně překvapují novostavby s klasickými sloupy a ornamenty? Jak se v uplynulém století sympatie ke starým – tradičním – architektonickým formám vyrovnávaly s novými potřebami?
Co všechny tyto formy spojuje a jak nám mohou nadále prospívat? Cestu k odpovědím na tyto a podobné otázky nabízí kniha Za krásnější svět. Předkládá dějiny tradicionalistické architektury 20. a 21. století – první takové dějiny v českém jazyce a dosud nejdůkladnější i ve světovém kontextu. Kniha stojí na průkopnické analýze úlohy vkusu v diskusi o architektuře a na rozboru současného zahraničního úsilí postavit teorii architektury na vědeckou bázi.

K dostání v knihkupectvích nebo na www.barrister.cz

21×29,7 cm, 460 stran, 795 Kč

Inteligence a informační prostředí

Michael W. Mehaffy – Nikos A. Salingaros

Z určitého pohledu představuje lidské prostředí druh obřího systému distribuce zásadně užitečných informací.

Poskytuje nám informace o centrálních záležitostech našeho zájmu, jako: kde jsme, kam potřebujeme jít, kde bychom mohli najít jídlo nebo kde si dávat pozor na nebezpečí (srážka autem, hrozba pádu). Decentnější, ale o to důležitější je sdělení, kde se budeme cítit dobře a v bezpečí.

Zdá se tedy, že pokud shledáme nějaké prostředí krásným, jde o formu integrované vysokoúrovňové informace o podstatném rysu struktury daného místa, účinkující v náš prospěch. Sad plný stromů s chutným zralým ovocem bude zřejmě mnohem krásnější než sad zarostlý nemocnými stromy se shnilým ovocem – to jistě není náhoda. Naše estetická soudnost se vyvinula jako důmyslná schopnost vyhodnotit to, co nám jako organismům prospěje.

Jednoduše řečeno, máme přirozenou touhu po kráse – protože máme přirozenou touhu po hlubších, biologicky relevantních vlastnostech míst a věcí, které shledáváme krásnými. Tento proces funguje prostřednictvím přísunu informací a našeho neurofyziologického systému, jenž se vyvinul k tomu, aby zpracovával a interpretoval informace a rozeznával jejich faktický význam, často skrytý pod povrchem.

Je také dokázáno, že výrazně preferujeme informace seskupené do vzorců, jež můžeme nejsnadněji mentálně zpracovat – jak ukázal psycholog George A. Miller, zdá se, že dáváme přednost „kusům" po dvou nebo po třech a jejich kombinacím až zhruba do sedmi. Také se zdá, že nás přirozeně přitahují komplexní vzorce, jež se vyskytují u rostlin a dalších přírodních struktur. To je jeden z aspektů biofilie – instinktivní náklonnosti k určitým biologickým vzorcům.

Výzkum v oblasti environmentální psychologie ukazuje, že dáváme přednost informačně bohatým prostředím, ačkoli zároveň chceme, aby se podněty odtud přenášely v dobře zvladatelných informačních „kusech". Takové jsou budovy a prostory, které mezi sebou mají logické vazby, jasně identifikované cesty a vstupy; jsou vrstveny do sekvencí tvořících komplexní okruhy a přitažlivé prostorové vztahy. Nejatraktivnější ulice pro pěší obsahují tyto složité, informačně bohaté struktury (bar. XI).

Také upřednostňujeme povrchy budov poskytující mnoho informací, které můžeme „rozložit" do zvladatelných jednotek, jež mezi sebou zůstávají propojeny do jednoho celku (definují „systém"). To mimo jiné znamená, že struktury rozdílných měřítek od sebe nejsou skokově oddělené, nýbrž mají soudržný, proporčně vyvážený vztah. Geometrická soudržnost prvků stejného měřítka i napříč měřítky zřejmě hraje klíčovou roli v tom, co vnímáme jako krásné a výživné (bar. XII).

Co takové environmentální umění? Není umění coby kulturní konstrukt daleko plastičtějším fenoménem, tvarovaným spíš kreativní expresí než biologickými potřebami? Odpovíme… ano i ne. Můžeme zajisté narušit normální evoluční vztahy mezi lidmi a jejich prostředím, abychom vytvořili vzrušující, zneklidňující a provokativní zážitky z umění, ale takové změny nezůstanou bez následků. Cenou za tyto krátkodobé přínosy mohou být dlouhodobé negativní dopady na lidské zdraví a duševní pohodu. Mluvíme-li o zkušenostech z galerie, riziko je pravděpodobně omezené (bar. XIII). Ale v měřítku obvyklého lidského prostředí, jež zakoušíme hodinu za hodinou a den za dnem, by efekt mohl být katastrofální, jak dokládá přibývající počet důkazů.

Jedním z nejvíce fascinujících a překvapivých dopadů se zdá být schopnost životního prostředí stimulovat schopnost učit se. Je to neuvěřitelné, ale vypadá

to, že prostředí nás může udělat chytřejšími – anebo hloupějšími!

Některé z důkazů pro toto překvapující zjištění přináší studium zvířat. Rebecca Kihslingerová se svým týmem (2006) provedla experiment se pstruhy: někteří byli chováni v minimalistické nádrži, zatímco jiní ve více naturalistickém prostředí – v nádrži se dnem z oblázků. Následně se změřila velikost mozků pstruhů (konkrétně mozkový region odpovědný za inteligenci), a to v obou skupinách a ve srovnání s volně žijícími pstruhy. Ukázalo se, že velikost mozků byla u každé z těchto tří skupin výrazně odlišná: u ryb z minimalistické kádě byla menší než u ryb vyrůstajících v přirozenějším prostředí. Největší mozek však měli pstruzi odchycení ve volné přírodě, která nabízí ještě více vizuálních a dalších stimulací a zkušeností než nádrž s oblázky.

Podobné experimenty prováděl Gerd Kempermann s kolegy (1997) na myších. Jedna skupina vyrůstala v architektonicky bohatším prostředí, kdežto druhá v prostých klecích. Hlodavci z první skupiny potom měli mnohem větší počet neuronů v části mozku odpovědné za inteligenci. Alessandro Sale v samostatné studii (2004) zjistil mnohem pokročilejší rozvoj vizuálního systému v mozku myší žijících v architektonicky obohaceném prostředí oproti myším z prostředí minimalistického. Všimněme si, že části mozku odpovědné za vizuální vnímání a inteligenci jsou úzce propojeny.

Tyto pokusy potvrzují nejdůležitější zjištění otce moderní neuropsychologie Donalda O. Hebba, který již na konci čtyřicátých let 20. století tvrdil, že prostředí vybavené uspořádanou komplexitou zvyšuje inteligenci trvalým způsobem. Hebb dospěl k závěru, že bohaté zkušenosti všeho typu (nejen vizuální uspořádaná komplexita) jsou nezbytné pro plný rozvoj zvířecí inteligence. Vědecký průlom přišel v šedesátých letech, kdy Mark Rosenzweig a jeho výzkumná skupina mimo vší pochybnost potvrdili, že obohacování prostředí vede ke strukturálním změnám v mozku zvířat.

To, co nyní nazýváme „inteligencí", se patrně u lidí a zvířat vyvinulo jako nástroj pro interpretaci komplexity – *příchozích informací* – přírodního životního prostředí. Nakonec jsme si začali vytvářet vlastní životní prostředí a projektovat do něj zpět podobnou komplexitu – *odchozí informace* – formou nástěnných maleb, barev, ornamentalizace a fraktálních tvarů. Od počátku svého vývoje, doprovázeného touhou budovat a tvořit umění, byl člověk zapojen do obousměrného vzájemného posilování environmentální komplexity velmi specifické povahy (bar. XIV).

Poškodí-li se nějaký kousek tohoto výměnného mechanismu, utrpí ztrátu celý systém. Ale co to znamená v lidských pojmech?

Bezpočet studií potvrdil, že prostředí výchovy má výrazný dopad na růst dětského mozku. V roce 1994 vydala Carnegie Task Force varovnou zprávu konstatující, že děti vyrůstající v prostředí chudém na podněty řeší úkoly s menším úspěchem v porovnání s dětmi, které vyrůstaly v bohatším a rozmanitějším prostředí. Toto zjištění odpovídalo programu Head Start, jenž byl v USA spuštěn o několik dekád dříve.

Filozofie a robotika nám nabízejí nové pohledy na to, co přesně se děje. V roce 1998 přišli Andy Clark a David Chalmers s konceptem „rozšířené mysli", podle kterého fungování naší mysli v podstatě překračuje hranice mozku a zasahuje do našeho okolí. Probíhá souhra našich myšlenek a vzpomínek se znalostmi a informacemi, jež jsou sice deponovány mimo vnitřní paměť, přesto však okamžitě nadosah. Mobilní roboti ve skutečnosti používají své prostředí jako paměť – postrádají interní paměť, čímž šetří výpočetní kapacitu. Mars Explorer pracuje přesně tímto způsobem. Jeho schopnost pohybovat se ve svém prostředí vychází z „inteligence" propojující interní procesor s externími informacemi.

Z toho vyplývá, že životní prostředí je zásadní pro rozvoj našeho mozku: naše mysl představuje integrovanou část našeho prostředí, a pokud chceme, aby se toto prostředí stalo součástí naší inteligence, mělo by vykazovat stejnou míru organizované komplexity jako naše neurální procesy. Co se týče propojení inteligence s prostředím, existují dva možné krajní scénáře. (1) V informačně chudém minimalistickém prostředí naše mysl nevystoupí z lebky. (2) V soudržném komplexním prostředí se naše mysl může rozšířit a přirozeně pracovat s externě uloženými daty. V druhém případě se nacházíme v poli, které je mnohem bohatší

na informace a které zdokonaluje schopnost našeho mozku tyto informace zpracovávat a interpretovat (bar. XV).

Naše mozková spojení se mění – jak u dospělých jedinců, tak zejména u rozvíjejícího se dětského mozku – v reakci na koherentní komplexní vstupy. Ačkoli nemáme zcela přesná data o tom, jak architektonické prostředí ovlivňuje člověka, je jisté, že aktivita mění mozková spojení. Aktivní hraní hudby nebo třeba sportování posiluje zapojení neuronů odpovědných za příslušnou fyzickou aktivitu. Rodiče po celém světě podporují své děti, aby se učily hrát na hudební nástroj, ne kvůli tomu, aby se z nich stali virtuózové, nýbrž proto, že věří, že komplexní řád klasické hudby dopomůže dětem k lepším výkonům ve škole (bar. XVI).

Bezpochyby jde o velký skok, když mluvíme na jedné straně o myších a pstruzích a na druhé straně naznačujeme, že každodenní prostředí pro člověka *vyžaduje* uspořádanou komplexitu a že to není – jak se obvykle předpokládá – prostá záležitost osobního vkusu. Pokud se v budoucnu prohloubí poznání vlivů prostředí na člověka, očekáváme rovněž potvrzení těchto vlivů na formování lidské inteligence. Nejdůležitější je přitom okolnost, že účinek environmentálních faktorů na rozvíjející se inteligenci dítěte bude nejspíš mnohem větší než účinek na dospělého jedince s plně vyvinutým mozkem.

Jaké je tedy poučení pro designéry lidského životního prostředí? Informace obsažené v našich výtvorech mají hluboký vliv na lidský život a na duševní pohodu člověka. Můžeme se rozhodnout vytvořit minimalistické prostředí, poněvadž někomu připadá vzrušující nebo ideologicky adekvátní. Takto postupovali první modernističtí architekti – a my si pomalu začínáme uvědomovat, jak neblahé jsou dopady tohoto osudného přístupu.

Nebo se můžeme rozhodnout pro dodávku jiných druhů informací – dramatických projevů nového avantgardního umění, chytlavých reklamních poutačů nebo vzrušujících technicistních obalů – nebo třeba pro fascinující kombinaci toho všeho dohromady. Takové informace však do určité míry narušují a nahrazují jiné druhy informací, na které jsme biologicky naladěni, což může zjevně napáchat velké škody.

Pokud se tedy pokládáme za profesionální designéry usilující o maximální blaho uživatelů staveb, jež navrhujeme, vypadá to, že musíme pracovat tak, abychom vyplňovali životní prostředí takovým druhem informací, jež lidské bytosti skutečně potřebují. Jde o pojetí designu možná nezvyklé, zřejmě však životně důležité.

Původně publikováno v *Metropolis*, 25. 2. 2012, online, http://www.metropolismag.com/Point-of-View/February-2012/Science-for-Designers-Intelligence-and-the-Information-Environment/.

„I na věčnosti, kdybych se jí dočkal, bych raději hledal co číst než o čem psát“

Antonín Přidal († 7. 2. 2017)

František Mikš

Vypůjčím si od zesnulého Antonína Přidala jednu větu a trochu si ji upravím: *Otevře se vedle vás propast, ve které nenávratně zmizí člověk.* Nejsilněji, hrozivě to zasáhne rodinu, jeho nejbližší, ale nějak i nás ostatní, kteří jsme ho znali a pro které něco znamenal. A začneme vzpomínat a přemýšlet, zda spolu s ním neodchází i kus světa, ke kterému jsme patřili a který jsme měli rádi. U Antonína Přidala to cítím silně. Důvodů je víc, jak se pokusím ukázat. Navíc odešel ve chvíli, kdy jsme spolu domluvili sérii rozhovorů pro *Kontexty* (a možná i knihu), přestože jsme se oba trochu obávali, že to nemusí vyjít. Zlověstně zněl už jeho mail, který mi poslal v listopadu minulého roku. „Mám připraveno několik básní, které jsem chtěl k rozhovoru připojit. Pro každý případ jsou na mém stole ve složce označené Čtyři básně pro Františka Mikše do Kontextů. To jediné je jisté.“ Přesto jsme se ještě sešli, počátkem prosince v kavárně poblíž naší redakce. Dlouze jsme rozmlouvali, naplánovali témata, měli chuť začít. Bohužel, zůstalo jen u těch básní. Namísto rozhovoru píši tento text. Korigovat mé závěry, domněnky a pocity, jak bylo plánováno, už Antonín Přidal nemůže.

Rok 1987, je mi jednadvacet let a právě jsem přišel do Brna. Pracuji jako topič a bydlím v bytě po emigrantech na Starém Brně, samozřejmě bez platného „dekretu“, úřady označovaném za „neoprávněně obsazený“. Plyn vypnuli již dávno, před pár dny i elektřinu, aby mě z bytu vypudili. Ležím zachumlaný v dekách na matraci a při svitu petrolejky fascinovaně čtu knihu Isaaca Bashevise Singera *Stará láska*, výbor dvaačtyřiceti povídek o židovské tradici, jejích proměnách, o dogmatismu, idealismu a především lásce v jejích nejrůznějších podobách. Vybral, přeložil a doslov napsal Antonín Přidal. Vzpomínka stále živá, nejen pro tu petrolejku. Ta kniha byla prostě zjevení, vyšla v nákladu pouhých dvou tisíc výtisků a byla prakticky nesehnatelná. Kdo neměl známého knihkupce (takzvanou podpultovku), byl bez šance. Já to štěstí měl. Předesílám tuto zdánlivě nedůležitou vzpomínku, abych ukázal, co pro nás v době komunismu překlady Antonína Přidala znamenaly, jak moc jsme si cenili zajímavých knih. Polistopadové generace, uvyklé na přeplněné knihkupecké regály, nemohou pochopit.

Nebyl to samozřejmě jen Singer, geniální židovský vypravěč narozený nedaleko Varšavy, jenž v důsledku rostoucího antisemitismu přesídlil v polovině třicátých let do Spojených států. Byli to také skvělí Angličané Gilbert Keith Chesterton a o půl století mladší David Lodge, kteří nám v jeho překladech s typicky britským humorem zprostředkovávali vhled do jiného světa, než jaký jsme znali za železnou oponou. Snad proto jsem si tehdy Antonína Přidala představoval jako britského gentlemana, jenž zná dobře Anglii a Londýn má prochozený jako své boty. Až později jsem zjistil, že vše bylo úplně jinak, v jaké beznaději a izolaci jeho překlady vznikaly. V Anglii nikdy nebyl, nemohl vycestovat, poprvé ji navštívil až po pádu komunismu. Napsal o tom silnou báseň, jmenuje se „1990“: Konečně v Anglii, / konečně jednou v Anglii, /

/ zpožděný, bezradný, / listuješ Londýnem jako knížkami, / které jsi četl nebo přeložil. // Některé uličky nemůžeš najít, / některé lidi nemůžeš najít, / rod Forsytů mrtev, / Chesterton mrtev, / Edward Lear mrtev, / David Lodge žije jinde, / Shakespeare nezvěstný. // Jsi celý nakřivo, rozčilením / vrážíš do chodců, omlouváš se / tak potichu, že tě neslyší, / promiňte, nemohu vám vysvětlit, / nejsem s to, nedokážu, nejsem schopen, / poprvé tady, v pětapadesáti, / ve městě, v domech, mezi lidmi, / ne mezi písmeny, slovy, souvětími, / ne v hledišti, kde ukazují filmy… // Nevíš, jak říct: / Až letos, až k stáru jsem uvěřil, / že to, v co jsem věřil, / má svou existenci.

* * *

V roce 1970 musel odejít z politických důvodů z Československého rozhlasu, kde působil předchozích deset let. Vydal se na dráhu překladatele, které věnoval dvacet let života, den za dnem, někdy po větší část roku. Jedenáct let nesměl překlady vydávat pod svým jménem, než sevření trochu polevilo. Musel si najít „pokrývače", člověka ochotného se pod jeho práci podepsat, jeho jménem jednat s redakcí, chodit na korektury a posléze i převzít honorář a předat mu ho. Za normalizace šlo o běžnou praxi, neboť na indexu byla celá řada básníků, prozaiků, dramatiků a nejrůznějších intelektuálů, pro které bylo překládání „na černo" mnohdy jediným možným způsobem obživy, aniž by museli „k lopatě". Po roce 1989 se podařilo dohledat, ve velké míře díky iniciativě Antonína Přidala, celkem 531 takových knižních titulů, desítky časopiseckých článků a skoro stovku divadelních a televizních překladů. 126 potřebných, tedy „pokrývaných", a 207 pomáhajících „pokrývačů". I jeho samotného to číslo překvapilo. Svědčí o obrovské lidské solidaritě, schopnosti riskovat a pomoci kolegům v nouzi.

Sám přeložil přes třicet knih, z toho jedenáct pod cizím jménem. Vedle již zmíněného Singera, Chestertona a Lodge díla autorů jako Federico García Lorca, John Updike, Joseph Heller, Patrick White, Robert Lowell, Galway Kinnell, a samozřejmě Edward Lear a skvostný Leo Rosten. Stěží si dnes představíme pocit ponížení a marnosti, který musel zažívat, když se nesměl podepsat pod práci, jíž dával vše. „Režim vám nejdřív vezme vaše plány, potom jméno a tím i tvář. Udělá z vás ‚nikoho'. Svůj majetek. Proškrtával lidem pracovní možnosti, vzdělání, cestování, oklešťoval jejich talent." Kdo chce pochopit absurditu, strach a zvůli, jež tehdy panovaly v československých nakladatelstvích, nechť si přečte rozhovor s Antonínem Přidalem v publikaci *Slovo za slovem (S překladateli o překládání)*, vydané v roce 2012 v nakladatelství Academia.

* * *

Literaturu miloval, byl jí věrný i v těžkých časech. Nikdy ji nebral jako profesi, spíše jako službu, poslání. Nelíbilo se mu, jak někteří literární vědci nezúčastněně pitvají díla jiných, jako by to byly mrtvoly na stole prosektora. Nechápal stesky literárních profesionálů, že toho už přečetli tolik, že se na některé věci nedovedou dívat běžnýma očima. Ztrácet schopnost „normálního pohledu", varoval, je podobně žalostné jako přicházet o kritický rozum nebo přirozený cit. „Co potom s takovou profesí? Předávat ji dál? Komu?" Smysl literatury a jejího zkoumání viděl v bystření rozumu a citu, ne v jejich rozostřování a zahlcování. „Nedokážu dočíst recenze nebo studie psané v takovém zamlžení. Úporně odtažité, ztracené samy v sobě, zamotané tak, že mají jistotu neprostupnosti, tedy toho, že s nimi nikdo nebude polemizovat. Na literárním profesionálovi by mělo být poznat, jestli všechno, co pročetl a promyslel, z něj udělalo rozvážnějšího a citlivějšího tvora, než jaký byl předtím. Jestli za něco stojí také jako člověk."

Jeho pohled na svět byl spíše konzervativní, což se mi líbilo. Myslím, že k tomu dospěl i v důsledku skvělých knih a autorů, kterými se obklopoval. Uvědomoval si slabost i omezenost lidské bytosti, s níž je třeba vytrvale bojovat, každý sám za sebe, a především nebezpečí všech sociálně inženýrských experimentů, snažících se přirozenost člověka znásilnit. „Konzervatismus bere lidi takové, jací jsou. Jako bytosti mající své meze, náchylné k omylu, schopné stát se s pomocí kázně něčím slušným, ale bez kázně čímsi nelidským. I když má vždycky na zřeteli zlepšení, nikdy nezapo-

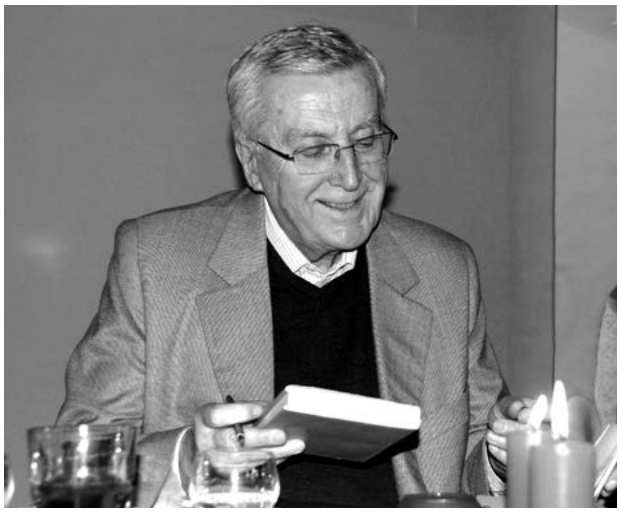

Antonín Přidal na křtu knihy *Potulky knihami a časem*. Brno, listopad 2011. Foto: Anna Pecková.

míná, že značná část lidské snahy a energie se musí vždycky vynakládat na to, aby se zabránilo změnám k horšímu." Tuto myšlenku si vypsal z Lea Rostena, který si ji zase vypsal od britského historika R. J. Whitea. O vypisování bude ještě později řeč.

* * *

Na jaře 1990 měl na vybranou mezi anglistikou na univerzitě a obnovující se Divadelní fakultou JAMU. Ta se zdála otevřená novým nápadům a lidem, „nebránila jim v rozletu, žádné klopýtání ve starých kolejích". Založil zde a dvacet let vedl Ateliér rozhlasové a televizní dramaturgie a scenáristiky. Usilovali s kolegy o co nejširší mezioborovou otevřenost, snažili se postavit studijní plány na co nejširší základ, vyučovat obor v kontextu kulturních a společenských dějin. Ale i to odnesla rychlá doba: „V devadesátých letech mohli všichni studenti společně poslouchat přednášky o hudbě a výtvarném umění, o historii k nim promlouval Josef Válka z Filozofické fakulty, o demokracii Vladimír Čermák z Ústavního soudu. Chtěli jsme, aby s novými vědomostmi dozrávali v sebevědomé občany. Později se záběr studijních plánů zužoval, myslím, že ke škodě posluchačů. Jsou teď možná specializovanější, ale uzavřenější do svého nevelkého obzoru. Ze středních škol přicházejí se stále menším povědomím o tom, co se dělo ve světě před jejich narozením nebo co se děje dnes, někdy dokonce udiveni, že by je to mělo zajímat. Že by si měli najít čas na to, aby víc četli, slyšeli a viděli už z obyčejné zvědavosti, když ne z pocitu, že to všechno patří k tomu, co z nich jednou bude a kvůli čemu tu jsou."

Nemohu samozřejmě z vlastní zkušenosti vědět, jaký byl pedagog. Nejspíše odměřený, přísný a náročný, jak odpovídalo jeho povaze. „Byl to vztyčený pedagogický ukazováček – a nebudu zastírat, že často i noční můra studentských let," vzpomíná jedna posluchačka. Když se ho ptali, co by podle něj dnešním dramaturgům a scenáristům nemělo chybět, důraz kladl právě na široký rozhled, na otevřenost a vnímavost vůči světu. Na schopnost vybrat si dobré spolupracovníky a na cit pro možnosti svého média. A také schopnost rozeznat, „kdy váš tým začíná ztrácet soudnost a žene se do trapné exhibice. Nebo podlézá publiku, ať to stojí, co to stojí. Nakonec to zvlášť potřebné: vědět, kde je hranice, za kterou nestojí za to jít. Nebát se připomenout i druhým, že jsou ‚jisté meze'. Ty, za kterými se slušný člověk mění v postavu bez charakteru, ke všemu svolnou, za nic se nestydící."

Ne, rozhodně nebyl člověkem pruderním, spíše jen distingovaným a uměřeným, což je něco úplně jiného. Z povrchu nelze usuzovat, lépe je nahlédnout do jeho textů, básní, ale i výpisků v jeho *Potulkách*. Hádal bych, že uvnitř byl člověk citlivý a do jisté míry i smyslný, ale nedával to najevo. Nepochybně měl velký smysl pro humor, který by z jeho vzezření a vystupování také nikdo neuhodl. Jak sám napsal: „Je stará pověra, že kdo má co do činění s humorem, měl by se tvářit jako komik. Já klamu obličejem. Ne že bych chtěl, prostě tak vypadám." Ostatně mohl by vážný člověk přeložit humoristické romány Davida Lodge, Rostenova *Pana Kaplana* či nonsensy Edwarda Leara?

* * *

Nejvíc lidí ho asi zná jako televizního moderátora, na obrazovkách jsme ho mohli od podzimu 1990 pravidelně vídat třináct let v diskusních pořadech Netopýr a Z očí do očí. Skončil ve chvíli, kdy začaly ve velkém

vznikat cykly takzvaných talkshow. „Objevila se snaha dostat je všechny do podobného designu, což mi příliš nevyhovovalo. Také se stále posouval vysílací čas. Jde o tlak, který už autora pořadu neinspiruje, nýbrž popuzuje." Vycítil, že do takového prostředí nepatří, a možná už ho tam ani nechtěli. „Mluvící hlavy", říkalo se v televizi posměšně. Ale ty „hlavy" tehdy něco skutečně souvisle sdělovaly, nebo se o to alespoň mohly pokusit, neboť je moderátor nechal mluvit, neokřikoval je, nedirigoval a nechoval se agresivně, jak má dnes v popisu práce. Myslím, že zdaleka nešlo pouze o „formát", jak se v televizním žargonu říká, ale spíše o celkový úpadek úrovně debaty na televizních obrazovkách, co ho tak popuzovalo: „Moderátorka často vede rozhovor, jako by šlo o policejní výslech třetího stupně, ačkoli před sebou nemá spoutanou osobu, ale pozvaného hosta. Útočí otázkami, jako by šlo o život, nezajímá ji, co vyslýchaný odpovídá, zajímá ji jen to, co od něj chce slyšet. Napomíná, okřikuje, nedovolí mu dopovědět, co začal. Vyslýchaný lapá po dechu, diváci polovině vět nerozumějí, ale moderátorka a režisér mají jásavý pocit: ‚Je to dynamické, je to asertivní, je to trendy.' ‚Je to hrubiánství,' dodávám, ale to slovo už se nepoužívá."

Až příliš rozvážný moderátor, říkali o něm. Příliš rozvážný? Zamysleme se! Nezní to divně?

* * *

Velká část života Antonína Přidala byla spojena s rozhlasem, byl to jeho svět. Kdesi napsal, že to jediné opravdové, co zůstane po člověku, je jeho hlas. „Přijde-li vniveč záznam dávného hlasu, teprve potom dodýchá ten, kdo hlasem vládl." Hlas nemůže znít bez dechu a lidský dech je poslední stopa toho, co dávalo tělu život. „Dech nenajdete ani na nejvěrnější fotografii, ta zachycuje jen zastavený čas, kdežto hlasy mohou znít jen a jen v čase – neexistují zvukové momentky. Ani filmový obraz, dvojrozměrný a ohraničený, nemůže vyvolat takový pocit jako zaznamenaný hlas, když mu naslouchá te ve tmě nebo se zavřenýma očima: pocit, že nablízku máte někoho živoucího. Proto je škoda, že doma nemáme taky alba hlasů. Těch, které pro nás hodně znamenaly, hlasy od rodinného stolu, hlasy dívek a žen, dávných kamarádů, učitelů, lidí kdysi blízkých, potom poztrácených."

Zlou ironií osudu bylo, že člověk sžitý s rozhlasem, který tak miloval mluvené slovo, začal ve stáří ztrácet sluch. Naráží na to v několika básních, hlubokých a smutných. Ale uměl se na to podívat i s nadhledem, například když jsme spolu mluvili o skvělém humoristickém románu Davida Lodge *Nejtišší trest*, který je o tomto postižení. „Slepota je tragická, hluchota komická," píše Lodge na úvod, což se odráží i v literatuře. „Vezměte třeba Oidipa: dejme tomu, že místo očí by si probodl bubínky. Mimochodem, bylo by to logičtější, protože právě skrze své uši se dozvěděl hroznou zprávu o své minulosti, ale nemělo by to tentýž katarzní účinek." Soupeření mezi těmito dvěma orgány je nerovné, kulturně a symbolicky jsou protikladné. Poetické proti prozaickému. Vznešené proti směšnému. Jenže na ztrácení sluchu není nic komického a směšného, je to skutečně „nejtišší trest", jak píše Lodge a jak Antonín Přidal dobře věděl. Zdá se mi, jako by se snažil některými svými básněmi toto nespravedlivé literární vnímání trochu narovnat.

* * *

Hodně jsme spolu mluvili (v souvislosti s chystanými rozhovory) o uměleckém výrazu, o jeho vlastním přístupu k psaní poezie a experimentech s epickými básněmi, o přeceňování role spontánnosti, emocí a autenticity v umění. O tom, co je to skutečná tvorba, co je umělecké dílo a proč je současná umělecká produkce (či spíše nadprodukce) často tak povrchní. Upozornil jsem ho na zajímavé svědectví o vztahu *emoce – inspirace – umělec*, pocházející od ruského hudebního skladatele Igora Stravinského, které jsem rozebral v jedné své studii. „Kde se ve mně bere touha tvořit a jak to dělám, abych jí dal reálnou podobu?" ptá se Stravinskij. Většina milovníků hudby si myslí, že tvůrčí představivost rozpoutá u skladatele nějaké citové vzrušení, označované obvykle termínem inspirace, které následně spouští tvůrčí proces. Ale takto to opravdu nefunguje. Ačkoli není možné upírat inspiraci v procesu tvorby význačnou roli, rozhodně sama o sobě není podmínkou předcházející tvůrčímu aktu

a z hlediska časového pořádku je pouze druhotným jevem. Tím prvním a nejdůležitějším je spekulativní vůle.

Překvapivé? Pro Antonína Přidala rozhodně ne. Stravinskij dále píše: „Inspirace, umění, umělec, tolik přinejmenším mlhavých slov, která nám brání vidět jasně v oblasti, kde je všechno rovnováha a propočet, kde vládne spekulativní duch. Až pak, ale opravdu až pak se dostavuje ono citové vzrušení, které je základem inspirace; načež se o něm bezostyšně hovoří a dává se mu smysl, který v nás budí rozpaky a věci samé škodí." V podstatě to znamená, že schopnost tvořit nám není nikdy dána úplně sama, že je vždy spojena s pozorovacím talentem a trpělivostí. Umělec improvizuje, zkouší, pátrá, jako když zvíře hrabe v zemi. Oba se podvolují potřebě hledat. Co k tomu vede umělce? Hledá požitek a uspokojení – a dobře ví, že ho nenajde bez předchozího úsilí.

Domnívám se, že zde najdeme klíč k pochopení bohaté a vrstevnaté tvorby Antonína Přidala, nejenom básnické, ale i dramatické a překladatelské. „Mám teorii i zkušenost, že osvícení se musí vykřesat. Mnoha nárazy, mnoha ťuknutími, trknutími – a ne z každého je plamen. Ani překladatelské oříšky jsem nerozbíjel jedinou múzickou ranou, víc pomáhalo pozorné proklepávání." To jsou jeho vlastní slova. Když se ho ptali, co je nejdůležitější k úspěšné dráze překladatele, odpověděl jedním slovem: *Sicflajš* – trpělivost, schopnost vydržet u práce, a samozřejmě chuť. „Nikdy jsem nepřekládal knihu, která by mě nechytila a nedržela až do konce svým tématem, způsobem vyprávění, jazykem. Vždycky jsem toužil vědět co nejvíc o jejím autorovi, o jeho osudech a názorech. Číst knihy o té knize napsané. Srovnávat je s vlastním míněním."

Překladatel však musí mít dostatek pokory a kázně, aby dokázal zachovat co největší věrnost originálu. Jinak by měl raději psát vlastní knihu. Za příliš autorsky originální překvapivě nepovažoval ani svůj výtečný překlad knihy Lea Rostena *Pan Kaplan má stále třídu rád*, o kterém se někdy tvrdí, že je lepší než originál. „Rosten si hraje s angličtinou, jeho hra má zvláštní, bizarní pravidla – a vy mu k ní poskytnete češtinu, aniž mu ta pravidla překroutíte nebo rozmetáte. Napohled se zdá, že se z vás najednou stal spolutvůrce. Ve skutečnosti jste jenom imitátor. Ostatně proč ‚jenom'. Také imitátor musí něco umět. A víme, že výstižně někoho napodobit je něco jiného než se po něm jen pitvořit."

O své poslední sbírce mi řekl, že jsou to vlastně takové experimenty, pokusy psát poezii jinak (věcně a intelektuálně, usoudili kritici), neboť emocionálnost díla je mnohem složitější než jen pocitová a dojmová. V rozhovorech o jeho díle nenajdete ani stopu po vzletných frázích o prvotním vzrušení či osvícení, o vnitřním nutkání vyjádřit se, dostat do díla vlastní osobnost, všechny ty moderní zmutované romantické teorie. „Potřebuji se vyjádřit, ale nevím co a nevím jak," říká v jedné komedii Woodyho Allena se sebou nespokojená pseudointelektuálka s uměleckými ambicemi. Problém je dnes v tom, že se kdekdo chce „vyjádřit", hlavně rychle, snadno a lacino, ale málokdo má vůli či dokonce chuť „hrabat", skutečně jako to zvíře, když hrabe v zemi. „Hrabat" hluboko v tradici, v tom nejlepším z vysoké kultury, co bylo vytvořeno. Ale opravdový umělec to dělat musí, jinak zůstává na povrchu. To cítil a věděl Antonín Přidal velmi dobře, proto kladl u studentů důraz zejména na důkladnou znalost Shakespeara. Varoval je, že myslitele, dramatiky, spisovatele ani malíře z nich žádná škola neudělá. Umožní jim však poznat, že nejsou první, kdo se danou činností zabývá. Že se tu cosi dělo a něco existovalo už předtím, než přišli na svět. Včetně nezdarů, pochyb i jistot. „Studium vás přivede k otázkám a lidem dosud vám vzdáleným, můžete se s nimi srovnávat, přít, učit se z jejich omylů. Mírnit svou sebestřednost. Nepropadat velikášství." Kdo z vyučujících na uměleckých školách dnes něco tak zdánlivě anachronického studentům říká?

* * *

Pročítám si znovu jeho *Potulky knihami a časem*, připomínám si některé pasáže. A vlastně tu knihu vidím nově, trochu jinak. Možná víc chápu, odkud se bralo naše vzájemné tiché porozumění. Ve své poslední knize *Obrana ženských tvarů* se odvolávám na inspirativního rakouského filosofa K. P. Liessmanna

a jeho myšlenku tzv. luxusu ve filosofii. Ten podle něj spočívá v tom, že se neřeší velké metafyzické problémy, ale zdánlivě malá a nepodstatná témata ze života. Nikoli sáhodlouhými rozbory, ale drobnými postřehy a znepokojivými úvahami. Soustředíme-li se na zdánlivě nepodstatné a nedůležité, mohou při tom občas problesknout některé „pravdy" zřetelněji než u sáhodlouhých pokusů o nové osvětlení záhady bytí. Domnívám se, že Antonín Přidal to cítil podobně, samozřejmě v literatuře, jíž se celý život věnoval. Ostatně již Leo Rosten si v mládí zapisoval aforismy, epigramy a bonmoty, protože zahořel láskou k jejich zhuštěné moudrosti a vtipnosti. V sedmdesáti z nich sestavil knihu, v níž shrnul to nejzajímavější, co v životě četl. Nazval ji *Nekonečné bohatství aneb Drahokamy z celoživotní četby*. Antonín Přidal rovněž celý život vášnivě shromažďoval nejrůznější písemné drahokamy či střípky, jak jsem si uvědomil při novém čtení *Potulek*. Jeden rozdíl tu však je a čtenář to plně pochopí až v závěru knihy, na konci poslední kapitoly nazvané „O sbírání drahých kamínků". Více než aforismy a zhuštěná myšlenková moudra ho zajímají klenoty vysloveně literární a jazykové, od těch vyloženě bizarních a archaických až po nanejvýše mistrovské a výsostně poetické, vystihující neopakovatelně nejrůznější nálady a situace.

Ve zmíněné kapitole hraje se čtenářem jakousi podivnou poťouchlou hru. Všichni známe otázky typu „vyjmenuj deset knih, které máš nejraději, deset aforismů či deset myšlenek". Ale to je příliš snadné. Zkus místo toho označit deset míst, pasáží z knih, které máš rád, které ti nějak utkvěly v paměti. „Ne deset myšlenek nebo aforismů, ale deset míst tak milých, jak bývá pocestnému slunečná paseka nebo stín pod stromy." Těžký úkol. Sám deset takových „prosvícených" míst z přečtených či přeložených knih nabízí, a možná to o jeho poetické a hravé povaze vypovídá víc než cokoli jiného. A co vybral jako první, to by asi nikdo neuhodl:

> „Bylo horké a parné léto. Nad vesnicí se vznášel zlatý opar. Slunce bylo malé jako měsíc a žluté jako mosaz… Na lukách ležely krávy a bylo jim tak horko, že ani neodháněly oháňkami mouchy. Dva koně, jeden s hlavou u zadku druhého, nehybně stáli, zabráni do koňských myšlenek."

Krajina z pohádky *Menášův sen* Isaaca Bashevise Singera. Někomu se to může připadat málo, třeba i trapně banální. Antonínu Přidalovi tato krajina s živými sochami, vsazená do několika řádků, uhranula. Je úžasně prostá, klidná a poetická. Kdo pochopí, pochopí. Rád bych věděl, zda bych si tohoto „obrazu" sám všiml, pozastavil se u něj, kdybych Singerovu pohádku četl, a nebyl na něj dopředu upozorněn. Nejspíš ano, neboť podobné vytržení občas zažívám, asi jako každý vnímavý čtenář.

* * *

Když jsme v roce 2011 vydali čtenářsky úspěšné *Potulky*, Antonín Přidal nezávazně přislíbil, že pro naše nakladatelství připraví své vzpomínky. Nechtěl psát o sobě, běžnou autobiografii, ale vzpomínky na setkání s knihami a jinými autory, které mu život „přival" do cesty. Když se dlouho nic nedělo, snažil jsem se ho popíchnout, aby konečně začal. Špatně jsem tehdy odhadl životní filosofii, k níž v pokročilém věku dospíval. Došlo mi to při našem posledním setkání. Nebudu pracně dolovat v paměti, jak to tehdy vysvětloval, formuloval to přesně v jednom časopiseckém rozhovoru. „Zaměstnává mě stáří, občasné neduhy a taky stále častější pomyšlení, že jsem přežil hodně svých přátel a kolegů a lidí, které jsem dřív potkával a najednou nepotkávám. Proto se do ničeho většího nepouštím – co jsem nestihl dřív, už nedohoním. Na jednu nenapsanou knížku ještě myslím. Ale nebudu patřit k těm, o kterých se říká ‚On až do posledního dne, do poslední chvíle něco dělal, něco psal…' Děkuji, nechci. Na to si příliš vážím všeho, co je čím dál blíž k posledku."

Těšil se z toho, že si mohl číst, co se mu zlíbí, jako za dávných časů, o kterých psal v úvodu k *Potulkám*. Jeho celoživotní vášeň. „I na věčnosti, kdybych se jí dočkal, bych raději hledal co číst než o čem psát," řekl kdesi. Vracel se ke svým starým oblíbeným autorům, ale četl i věci nové, nejspíš hodně. Když jsem dokončil a vydal nějakou svou knihu, poslal jsem mu ji. Vždy

mi k ní něco napsal, bylo vidět, že ji četl. I to je něco, co se v naší rychlé době vytrácí, setkávám se s tím už jen u starší generace.

* * *

Poslední knihou, která mu vyšla, je básnická sbírka *Zpovědi a odposlechy* (Druhé město, 2015), jedna z nejsilnějších věcí, jakou jsem poslední roky v poezii četl. Výrazově úsporné, dramatické básně berou dech, nejenom ty o stáří, nemocech, bolesti a obavách, ale i o prožívání různých dějinných předělů a zvratů, o svých i „odposlechnutých" příbězích. Když jsem jí dal svůj hlas v anketě Kniha roku *Lidových novin*, napsal mi: „Potěšilo mě Vaše hlasování a to, že jste upozornil i na jiné náměty než ty kolem stárnutí." Nejspíš měl pocit, že je výklad jeho sbírky příliš jednostranný, že jsou v ní přehlíženy jiné důležité věci. Přesto nemohu jinak a vybírám z ní na závěr obsáhlou báseň o stáří a smrti, o bilancování a hledání smyslu lidského života. Nikoli náhodou celou sbírku uzavírá. A vlastně stojí i na úplném konci knižně publikované tvorby Antonína Přidala.

* * *

DOHODA S TŘEMI NEZNÁMÝMI

Přeptat se na mě přišly tři.
Ani ne přeptat jako spíš…
Nemladé nestaré, nevelké nemalé,
nehnutě stály ve dveřích. „Půl hodiny zvoníme,
nebylo slyšet?" Bledé rty, černá obočí,
vlasy pod šátky, šedé kabáty
skoro po paty. „Nebylo slyšet?"

Přikývnu, dělám přihlouplého,
abych je odradil, bojím se, že nesou
jistotu, světlo, Spasitele,
zázračné přístroje, papuánské čaje,
levnější internet, volání, půjčky, plyn,
možná i kompakty, na které nahrály
trojhlasé zpěvy pro různé účely.

Jeden krok, druhý, a jsou v předsíni.
Mohou mě omámit? Ta nejvyšší
se rozhlédne a hlásí:
„Tady se nenarodil. Je to on?"
Prostřední kývne. „Jinak vypadá.
Byl hubený a neměl vlasy."

Bráním se: „Je to nedorozumění."
A všechny křiknou: „Není!"
„Nic u sebe nemám. Peníze ani šperky.
Koupit nic nechci, nic nepotřebuji.
Jsem starý člověk." „To každý vidí,"
řekne ta nejmenší. „Proto jsme tady."

„Ale já… Nikdy jsme se nepotkali."

„Mýlíš se," opraví mě. „My pamatujem
tvé narození. Ty ne, tys špatně viděl,
a špatně slyšel, jako dnes. V té mlze
ti ušlo, že jsme přišly, a nejen přišly,
něco ti i přály."

„Vy mně? A co?"

„Na tom už nezáleží," řekne první.
„Víš sám, jak jsi žil. Nebo nevíš?"

Vázne mi dech. Těžkne jazyk.
„To všechno tenkrát
a potom a dodnes…
To že jste pro mě
chtěly vy?"

„Byl to tvůj Osud," odpoví mi.

„Nebyl. Já v Osud nevěřím.
Byl to můj život…"

„Nebudem se přít," ozve se druhá.
„Nemáš času nazbyt."

Slábnou mi oči, těžknou uši.
„Tak proto jste přišly… Jdete mě zabít?"

„Jdeme se zeptat," dopoví třetí.
„Co by sis přál teď."

Vedou mě do pokoje, posadí na kanape, sebe do křesel.
První si zapálí. Druhá přetře rty. Třetí srovná šátek,
pestrý a moderní. Mění se barvy, mění se tvary,
jsem jako u vidění. „Kolik mi zbývá hodin,"
ptám se. „To není důležité," slyším,
„průzkum nemá limity." „Hlavně být upřímný,"
žádá první. A druhá: „Dát si s námi práci."
Třetí: „Vše v interakci. Přistoupíme k akci."
První: „Chtěl byste být bohatý a hloupý? Pokud ne, proč."
Druhá: „Neúspěšný a mladý? Pokud ano, kde."
Třetí: „Mít lepší sex než dřív? Pokud ne, lžete?"

Posbírám síly. „Rozumím, dámy.
Konečně chápu, proč jste přišly.
Zjistit, jak velký jsem blb. (Všechny se smějí,
jsou náhle mladší, oči jim září, pláště mají glanc.)
Ale když dovolíte, mám jiná přání. Také tři."
„Opravdu?" „Jaká?" „Nejsou tajná?"
„Ne, trapně obyčejná. Stydím se za ně."
„Prozraďte!" „Prosím!" „Proč nás napínáte!"

Naberu dech. V uších zní moře.
„Chtěl bych líp slyšet. Ne jako hlušec."

„A za druhé?"

Z moře jde mlha. Ale vzpomenu si:
„Mít lepší paměť než tu, kterou ztrácím."

„A do třetice?"

„Nemít strach z bolesti, která se nedá unést."

Dámy si prohlížejí prsty.
Jsou pohotové. První řekne:
„Nesnesitelná bolest neexistuje, jsou pouze
neschopní lékaři. Těm se vyhýbejte."
A druhá: „Paměť není všechno. Žijte přítomností."
A třetí: „Sluch klame. Buďte pokornější.
Víc naslouchejte své duši."

Vy nány, nány, napadá mě. A horší slova,
hodně horší… Nesnáším,
když někdo přijde a bere si mou duši
do huby, kam si nevidí.
A dělá si prsten z pokory,
a ví, že ho bolest nebolí…
Měl bych vás vyhnat! křičím aspoň mlčky.

Moře se stáhlo. I ony teď ztichly.

Čtou, co si myslím? Co se chystám říct?
Že Osud neexistuje? Jen špatné rady,
špatné léky, špatné sudičky? A naše tělo, které…

Čekám, co bude, a vidím, co se děje.
Jak blednou jim šátky, hasnou obličeje,
jak z nestarých jsou znovu staré,
ve zplihlých pláštích, smutně nahrbené.
S vráskami na nosech vypadají
moudře a zamyšleně. Skoro soucitně.
Jako by přiznávaly – od jisté chvíle
ti Osud nepomůže, ani kdyby chtěl.

Mlčíme ve čtyřech. Pak jedna řekne:
„Nechodíme už k malým dětem.
Nikdo by nevěřil, že jim nepřejeme
to, co je časem zničí.
Na to jsou jiní, ti, co nikdy
nechodí k narození. Chodí později…"

„Ale co já, co chcete u mě?"

„Se starým člověkem je to jiné.
Tomu se už nic neslibuje.
Jdeme se zeptat, co mu schází,
změnit to ale není v naší moci.
Jen vyslechnout. Jen pochopit."

„Chcete mě dojmout?"

„Potěšit. Je těžké být jako hlušec.
A ve dne v noci hledat paměť.
A bát se nejhorší bolesti."

Sedíme, čtyři staří lidé.
Hledíme na své kostrbaté ruce,
to jediné z těla, co nezakrývá oděv,
do vlastní tváře nevidíme.
„Co chtěl bys ještě?“ zeptají se.
Chviličku váhám. Potom řeknu:
„Někomu chybět. Tak mu chybět,
jak chybí mi pár mrtvých přátel,
s kterými jsem si rozuměl
jako syn s otcem a strom s lesem.
A jak má matka, pár let pochovaná,
chybí mé sestře a ženě a mně
a někdy dětem. Jak pořád slyšíme
její řeč, smích a průpovídky
a vzpomínky na ty, kteří chyběli jí.
Jak čekáme dál, že přijde. To bych chtěl.“

„Každý chce někomu chybět,“ mávne rukou druhá.
„Vy taky?“ „My? Nás nikdo nezná.“
„A ty,“ řekne třetí, „v nás ani nevěříš.“

„Nevěřím v to, co nejste. Samy víte,
co všechno nemůžete. Říkaly jste,
jdeme tě navštívit v tvých strastech.
A vyslechnout a pochopit.
Není to důkaz… že jste mi chyběly?
A možná,“ dodám, „i já vám?“

Všichni se smějeme, zčistajasna.
Jako by to byl vtip a my se chtěli,
prokřehlí celí, něčím zahřát.

Chci se jich dotknout. Ale vstávají.

Venku se stmívá. Stihnu říct:
„Tak aspoň na něčem se dohodněme,
než se dnes večer rozejdeme.
Že čtyři tak slabí jako my
nebudou k sobě nevlídní.
Já nebudu vám brát váš Osud
a vy mně moje osudy.“

Dvě zvolna kývnou. Třetí neví.
Prý ještě uvidí.

Kdy ještě? To zase přijdou?
Naposledy?

V předsíni, cestou ke dveřím,
se všechno zdá tak neskutečné,
že by i tady mohly ještě
vytáhnout z kapsy pytlík čaje
nebo kus smlouvy na internet
nebo pár listů z peruánské bible…

„Opravdu nevíte,“ pokouším se smlouvat,
„kolik mi ještě zbývá?“

Pomalu, dlouze vrtí hlavou.
Každá jako by zapomněla.

„A co ty niti, co jste předly?
A kterými se měřil život?“

„Niti se poztrácely,“ odpoví mi.
„A rozkradly.“

„Je mnoho nepořádku
a nikdo nic neví.“

„Musí se čekat.
Umíš Miserere mei?“

Zaklapnou dveře. Slábnou kroky.
Zavírám oči. Moře se vrací
na svoje místo, do mých uší.

František Mikš, šéfredaktor časopisu *Kontexty*, šéfredaktor nakladatelství Barrister & Principal.

Čtyři básně

Antonín Přidal

SMÍCH

Stařec si půjčuje sedm knih.
Osm. A devět.

Jedna nestačí?
smějí se jeho lačnosti.
Co přečteš, stejně zapomeneš.

Vím. Proto čtu tolik, odpovídá.
Abych víc zapomínal
a věděl co nejmíň.

Znovu se smějí.
Chceš zpitomět?

Ne. Jenom nemuset
vědět a týrat se
tím, co je k zbláznění.
Nevědět uleví.
Od všeho uleví.

Od smrti taky?

Ano, i od ní.
Mrtví nevědí,
že jsou mrtví.

A kdyby některý… Kdyby věděl?

Stařec se usměje.
– Zapomene.

FILMY

Nechtěli jsme věřit, vyprávějí dceři,
že je to jeho hlas. Že ještě před smrtí
se ptá jako děti: A budou tam stromy?
A ptáci? A hory? A řeky a psi?
A ráno a večer? A proměny roku?
Než jsme se nadechli,
a něco mohli…

Co by to bylo, ptá se dcera.
Co byste řekli, kdybyste to stihli!
Že nikdo neví?

Film zastavil se, zčernal.
Na stejném místě jako vždycky.
Pustila si jiný.

V něm náhle vstala
a když rozsvítila, otec sedí
po dlouhé době na pelesti
a probírá chvatně, co si uložil.
Ptáky a listí, lávku se psem,
polední světlo, řeku navečer,
první sníh v lese, teplé hlasy
ve zhaslém domě… Dítě,
když učí se chodit. Hříbě,
když vybíhá z vody. Děvče,
když vzpíná se ze tmy.
Střemhlavost veverek.
A doupě touhy.
Vlny hor.
Výtrysk.
Letíš…

Blažený chlapec nad sbírkou známek,
mohla by napsat pod ten výjev.
A zatím křikne:

Co když to neproneseš,
když ti to neproclí! Seberou, spálí!
Rozmetají!

Otec se zvedne. Ukáže dlaně.
Nemám nic k proclení.
Všechno v sobě.

A kdybys nebyl?
Nebyl už nikdo?
Nikdy! A nikde!

Všechno je ve mně, opakuje.
A mohu být ve všem.
Co bude, je ze mě.

Film nemá konec.
Rozední se.

Antonín Přidal.

PO ANGLICKU

Tisíce odcházejí, ani nevíš.
Ztratí se po anglicku. *They are gone.*
Někteří vylézají po kolenou z lůžka,
hledají potmě, po zásuvkách
co možná měli, možná ne.
Pak zase lehnou a lámou si hlavy
kam zmizet z domu, když není jejich.

Na dlouhé chodbě, po které se sunou,
potkají, koho nehledali.
„Mobil mých rodičů. Znáte? Nic o nich nevím.
Jejich mobil!“
S prázdnou pak zpátky, pod přikrývky.
Co chvíli jim zmizí telefon.
They will be gone.

Jeden se zvedl při obědě
a přes klapot lžící,
přes hlavy seniorů volal:
„Číslo mých rodičů si žádám!
Jejich číslo!“
„Nač by ti byli,“ okřikl ho druhý.
„Jedenkrát ses už narodil!“

Čtyři se smějí.
Tři nechápou.
Dva přikyvují.

Jen někteří, ti nejmenší,
co ani v zrcadle se nedokážou najít,
najednou tuší, že by mohli
prodrat se škvírou,
tak těsnou, tak horkou,
a uniknout znovu.
Hlavou do dlaní,
popadnout dech…

Neví se o nich.
Vědí jen oni.
They will be back.

FINIS TERRAE

1

Vždycky když stojím na konci Země
(jedenkrát dvakrát za život),
napínám oči přes všechny vlny
a ťukám na obzor. Je někdo za ním?
A jako já hledí do propasti vody?
Hloubka mě neděsí,
jen šířka. Běží dvěma směry.
Až tam, kde nic není, ani konec.
Ani sklenka vody.

2

Vždycky když odcházím od konce Země
(jedenkrát dvakrát za život),
potkávám ty, kdo tam jdou.
Bude to krásné? ptají se mě.
Bude to hrozné? chtějí vědět.
Jen voda a dálka, odpovídám.
V dálce hrana.
A za ní? Za ní?
Chci přiznat: Nevím.
Řeknu: Překvapení.

3

To vy jste stál na konci Země?
uslyším za sebou
(jedenkrát)
na zpáteční cestě.
Jak to víte? zastavím se.
Stál jsem na druhé straně
a vy jste na mě myslel.
Já na vás…? Není možná.
Sotva se známe.
A ta sklenka vody? připomene.
Ta, co nikde není?
……Pojďte blíž ke mně, řeknu zahanbeně.
Zakloňte hlavu. Chvíli ještě
a napijem se z nebe.
Jako ti, kteří
čekají vodorovně
ne pod kamenem, ale v hlíně,
co pro ně zbude z deště.

Antonín Přidal

POTULKY KNIHAMI A ČASEM

Kniha je souborem esejů, jejichž základem byly cykly autorových rozhlasových promluv. Podobnost s potulováním po krajině není náhodná. Potulky přinášejí nezvyklé pohledy do míst kdysi už viděných, výhledy do knih teprve objevovaných, ale i nové postřehy či záběry detailů stejně jako širších námětů. Náměty sahají od fiktivních situací, jako je třeba osud Romea a Julie, až k historickým událostem, jako byla zkáza Lisabonu v 18. století nebo dramata vysokohorské války v Dolomitech. Vedle starých čínských básníků potkáme současné čínské prozaiky, vedle Voltaira a Marka Twaina přichází ke slovu ironický komentátor Leo Rosten, známý u nás především z geniálního vlastního autorova překladu humoristického románu o panu Kaplanovi. Výklad provázejí ukázky z komentovaných knih, v češtině publikované mnohdy poprvé.

Barrister & Principal, o.p.s., Martinkova 7, 602 00 Brno.
Objednávky: tel: (+420) 545 211 015, (+420) 734 122 960, e-mail: obchod@barrister.cz

Kajícník hřbitovů

Elie Wiesel

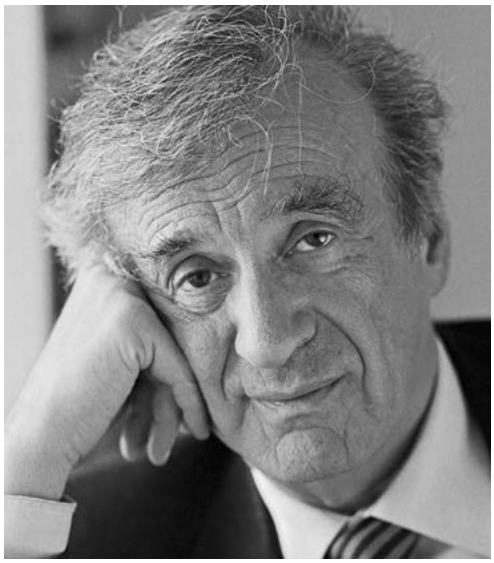

Elie Wiesel, francouzsky píšící americký židovský spisovatel a nositel Nobelovy ceny míru za rok 1986. Narodil se 30. září 1928 v pravověrné chasidské rodině v malém rumunském městě Sighetu Marmaţiei, blízko hranic s tehdejším Československem, jehož součástí byla Podkarpatská Rus. Jeho rodiče i sestry zahynuli při Šoa, z celé rodiny přežil pouze on. Po válce studoval v Paříži na Sorbonně, spolupracoval s francouzskými a izraelskými novinami, spisovatelské práci se soustavně věnoval od šedesátých let. Napsal několik románů a divadelních her, řadu povídek a esejů. Stal se přirozenou morální autoritou uznávanou v celém světě. Několikrát navštívil Prahu, kde se mimo jiné účastnil mezinárodních konferencí Fórum 2000. Prahy se také týká jeho delší próza *Golem* z roku 2001. Z desítky titulů přeložených do češtiny uveďme alespoň teologické úvahy a výklady *Bible – postavy a příběhy* a *Talmud – postavy a příběhy*, které vyšly v nakladatelství Sefer; výbor z jeho próz *Návrat do Sighetu*, knihy *Příběhy proti smutku*, *Zlo a exil* a dva díly jeho obsáhlých *Pamětí*. Hru *Šamhorodský proces* mělo od roku 2008 do ledna 2017 úspěšně na svém repertoáru brněnské Divadlo U stolu a odehrálo celkem sedmdesát repríz. Elie Wiesel zemřel 2. července 2016 a jeho prózou *Kajícník hřbitovů* si v *Kontextech* připomínáme jeho odkaz. *(jfm)*

Vidíte toho člověka tam dole? Ano, je to ten velký vousatec, který s odstupem následuje pohřební průvod. Prohlédněte si ho, dobře si ho prohlédněte, stojí to za to. Tady v Galileji potkáte i jiné bizarní, pitoreskní nebo prostě jen švihnuté postavy, ale on je všechny překonává, to vám říkám já, já, Šmuel, syn Josefův, nejstarší z věrných našeho Učitele rabiho Mendla blahé paměti. Kdyby se lidé dokázali v tom člověku vyznat, odvrátili by se od něj naplněni děsem a odporem. Něco o tom vím.

Chvíli ho sledujte. Nemluvný, nízké čelo, plouží se pozvolna, skoro přitrouble za rodinou a přáteli zesnulého, které neznal zblízka ani zdaleka; nezná dokonce ani nebožtíkovo jméno. Podívejte se na jeho pohybující se rty, jestli drmolí nějakou modlitbu, nikdo jí nerozumí. Možná to ani není modlitba, ale zlořečení. Proklíná sám sebe.

Vrtá vám to v hlavě, co? V černém kaftanu, na hlavě černý klobouk plný černých myšlenek, netvoří součást *Chevra kadiša*, a není ani šames nebo hrobař. Tak a teď se mě zeptáte, co vlastně tady na té cestě na hřbitov dělá. A já vám odpovím – protože je to pravda –, že je tady vždycky, pokaždé je na cestě k hřbitovu. Chcete vědět proč? Tak to je celá jedna historie. A jaká historie! Stačí jen pomyslet, a hned se mi žene do hlavy krev. Znovu se mě zmocňuje zuřivost a vztek, které mi připomínají moje mládí.

Prosím, posaďme se, příteli. Brzy se unavím, proti věku není léku. Můžeme dýchat čistý horský vzduch;

víte, že Elie měl svoji školu proroků nedaleko odsud? Tam, vpravo, vidíte Safed, velký kabalista rabi Jicchak Luria se tu procházel se svými mladými žáky. Když se v pátek odpoledne soustředíte, podaří se vám přes staletí zaslechnout jejich zpěvy.

Udělalo se horko, vzduch od moře nebo z pouště, zapomněl jsem, který. Co naděláme, zestárl jsem. Napijeme se, to je dobré pro posílení ducha. Pro uvolnění vzpomínek. A vzpomínek mám na rozdávání. Víte, když náš rabi propadal melancholii – to se mu občas stávalo, raději to nezkoušejte –, nechal si mě zavolat, abych mu vyprávěl nějaké příběhy. Poslouchal mě se zavřenýma očima, usmíval se nebo vzlykal, i když to byly stále stejné příběhy, které jsem mu vyprávěl na jeho přání.

Ale to všechno už patří minulosti. Napijme se, příteli. Na vaše zdraví, *le chajim*. Chasid nikdy nepije sám. A ta strašlivá osoba támhle není chasid, ale odpadlík – Bůh mi odpusť moji zlou vůli.

Vzpomínám si, jak se objevil v Bnej Braku. Znáte to tam? Říkalo se, že je to Kamenec přenesený do Svaté země. Akorát že tady mají domy více poschodí a v pokojích je více slunce. A že děti jedí, když mají hlad. A že jejich matky pracují v kuchyni méně tvrdě. A že naši lidé tu žijí mezi svými. Policajti jsou Židé, i zloději. I bezvěrci. Najít pohana, který by byl ochoten pracovat o šabatu nebo opravit výtah, tak to by se muselo jít až do Ramat Ganu. Ale tam jsou všichni pohané velvyslanci nebo konzulové. O šabatu nepracují ani oni.

No a jednoho dne k nám do Bnej Braku vtrhl nějaký blázen. Jeho vpád do přeplněné a vydýchané předsíně způsobil velký rozruch. Neohlížel se napravo nalevo a hrnul se přímo ke stolu, kde jsem seděl, a s tónem, který nesnese odpor, prohlásil, že chce vidět rabiho. Okamžitě, teď hned. Několikrát opakoval: teď hned.

Vůbec jsem se neodvážil říct mu ne. Zdviženým prstem jsem mu ukázal na židli v odlehlém koutu. Každopádně k rabimu nemůže přijít každý, komu se zachce, je třeba se napsat do mého seznamu, představit se správnou a vyžadovanou formou, chvíli si pak povídat, čekat, až přijde na dotyčného řada. Ale proč vlastně se tu tenhle cizinec objevil? Kde si myslí, že je? Na tržišti? Jednooký Mehel si nedá pokoj a dobírá si ho:

– Slyšeli jste ho? On *chce* jen tak vpadnout k rabimu. Teď hned, prosím. Přiznejte se, nejste vy náhodou prorok Eliáš?

Mehelova poznámka vyvolala jako vždycky smích. Měl správně prořízntutou pusu. Mluvil, jako když práská bičem.

Cizinec se nenechal vyvést z rovnováhy, vrhl na posměváčky zlý pohled, zasunul ruce do kapes svého kaftanu a řekl:

– Takže člověk musí být prorok, aby ho rabi přijal?

Že se nestydí, chudák. Hádavec, domýšlivec jeden. Takhle se s lidmi, které neznáme, nemluví. Je mou povinností odkázat jej do patřičných mezí. Nezáleží na tom, kdo si zaslouží spatřit rabiho. Ale jedině prorok Eliáš nemusí do řady.

Zapomněl jsem vás upozornit, že jsem v té době působil jako *gabaj* – představený synagogy a zvláštní tajemník, jak byste řekli vy – našeho Učitele. Žebráci a žadatelé museli jít přese mě, byl jsem Strážcem prahu.

– Počkám, řekl cizinec.

– Vypadá to nadlouho. Vidíte, kolik lidí tu bylo před vámi. Přijďte zítra, jiný den.

– Ne, odsekl.

Chce mě provokovat, to je jasné. Nepříjemný chlap. Snad najdu nějaký způsob, jak se ho zbavit. Bude-li dělat scény, jen stisknu knoflík na Žaltáři. Studenti z vedlejší místnosti se už postarají o zjednání respektu. Ale v zájmu spravedlnosti je nutné zjistit, nejde-li skutečně o naléhavý případ.

– Spěcháte: proč? Někdo z rodiny je nemocen? Vaše žena, dcera?

– Žiji sám.

– Tak blízký příbuzný? Možná vy sám?

– Cítím se výborně.

– Ale proč je to tak neodkladné?

To odmítá vysvětlit: věc se týká jen rabiho a jeho. Naznačuje, že se koneckonců znají. To mi přijde podivné. Člověk spjatý s rabim tak úzce jako já by si přece vybavil ty, kdo mu jsou blízcí. Četl jsem jeho dopisy, předával jsem jeho vzkazy. Ale každopádně je lepší mít jistotu.

– Odkud přicházíte? Ze které země, z jakého města? Kdo byl vaším učitelem, u koho jste učil?

– To není vůbec důležité, prohlásil a protáhl obličej. Moje minulost je vašemu Učiteli známa. Ať sám rozhodne, jestli vám ji odhalí, nebo ne.

Už mi začíná pěkně lézt na nervy. Navíc mám pocit, že se chová podivně familiárně. V jeho očích vidím potemnělý svit, zneklidňující a zlověstný. Jeho hlas je ostrý, urážlivý. Mám-li vám říct úplně všechno, milý příteli, probouzel ve mně nepřátelství, které nebylo ničím novým. Je to vyslanec Satana, pomyslel jsem si, chce se rabimu mstít za to, že ho dokáže velice účinně potírat. Jak jen mám zjistit, kdo to je? Záludný, potměšilý, ale na každý pád osobnost. Ptejme se dále, nakonec se nám prozradí.

– Nikdo od nás vás tu nikdy neviděl?

– Nikdy.

– Žijete nejspíš v nějakém jiném městě. V Jeruzalémě?

– Nikdy jsem tam nevkročil.

– Haifa?

– Neznám.

Netanja?

– Také neznám.

– Snad mi nechcete tvrdit, že bydlíte v Bnej Braku? To by vás někdo musel vidět o svátcích na bohoslužbách.

Rozčílil se:

– Dejte už pokoj. Já nebydlím nikde.

Uvědomil si svou chybu. Nezmění-li svůj tón a postoj, je to prosté, to uvidí dřív Mesiáše, než ho rabi přijme.

– Poslyšte, nasadil přívětivější tón. Právě jsem přijel. Přímo z Kamence. Ještě jsem si ani nestihl vybalit věci, mám dost času. Nejdřív ale musím vidět rabiho, naléhavě mu potřebuji něco říct.

Najednou všichni přistoupili blíž. Chtějí si ho líp prohlédnout, pozdravit ho. Na někoho, kdo přijíždí z takové dálky, tak zdaleka, je třeba brát ohledy. Kdo ví, co si vytrpěl. Díváme se na něj jinýma očima. Se soucitem, s láskou. Přijíždí přece přímo z Kamence! Jsou v Kamenci vůbec ještě chasidové? Ješiva tam pořád ještě stojí? Kdo si rozebral židovské domy? Místnost se zaplňuje. Studenti přerušili své talmudické prozpěvování, chlapci zanechali svého hraní na dvoře, kapitán odnaproti se zdvihl od stolu uprostřed jídla. Všichni přicházejí, aby se dozvěděli nové zprávy: cizinec už není cizinec, je jedním z nás, je to vracející se zpravodaj, který splnil svůj úkol.

– Teď už chápete? řekl. Potřebuji rabimu nutně něco sdělit.

– To my taky, to my taky, zamumlal jednooký Mehel zcela potichu. Právě proto za rabim Mendelem chodíme. Abychom mu naslouchali? Ne, ale abychom mu něco řekli. Tím, kdo naslouchá, je on, a nikdo nenaslouchá tak dobře jako on.

– V to doufám, řekl chasid z Kamence.

– Všichni mu potřebujeme sdělit nějaké věci, pokračoval jednooký Mehel, ale nejsou všechny stejně důležité.

Mehel si ke své řeči nevybral vhodnou chvíli. Přítomní mu to dali nepokrytě najevo. Nechtějí slyšet jeho, ale cizince. Zasypali jej otázkami, ale on na ně odmítl odpovědět. Chce mluvit především s rabim. Nedali se odbýt. Marně. Něco mě na něm zneklidňovalo, ale nevím co. No, ale to není důležité. Rabi v tu dobu pravidelně odpočívá a své dveře otevře jen v době odpolední modlitby *Mincha*. Cizinec ho uvidí nejdřív v podvečer. Vytahuji tužku a chci po něm jeho jméno.

– Avigdor, syn Rifky.

– Bydlíte v Kamenci?

– Ano, ale narodil jsem se v Chotynu. Říkali mi Avigdor z Chotynu.

Začal jsem si psát: Avigdor, syn Rifky z Kamence, Avigdor z Kamence, Avigdor z Chotynu. Zatmělo se mi před očima. V prsou jsem náhle cítil hadí uštknutí. A hněv vystupující z hloubi duše mě přímo nadzdvihl:

– Ty, ty jeden…!

Tužka, papír, knihy, všechno se rozlítlo po podlaze. Popadl jsem vetřelce za spodek kaftanu, zatřásl jsem jím, udeřil jsem ho a tlačil ven k východu:

– Ty odpadlíku, nepříteli Izraele! Ty zrádce!

Bleskově se seběhli sousedé a sousedé sousedů a tísnili se ve vedlejších místnostech. Zákazníci z hokynářství. Kluci a jejich kamarádi. Nikdo nechtěl přijít o divadlo. Je tu plno lidí, i na schodech.

Pokoušejí se mě zklidnit. Někdo mi podává sklenici vody, abych se co nejrychleji probral, myslí si,

že jsem přišel o rozum. Kapitán vytahuje svůj revolver, ale neodvažuje se vystřelit do vzduchu. Řvu, ječím s pěnou u úst. Ve své rozzuřenosti dokážu mlátit a zmlátit, mučit a zničit bezbožníka, který se odvážil objevit se ve svatém židovském společenství, navíc ve Svaté zemi. Mé výkřiky burcují celé město:

– Avigdore z Chotynu… Buď navždy proklet ty i tvoje jméno… svou přítomností poskvrňuješ toto místo… Tvůj dech je otráven jedem… Zmiz odtud…

Naštěstí jsem nebyl schopen mu skutečně ublížit. V prvé řadě proto, že byl větší a silnější než já. A také proto, že mě lidé drželi zpátky.

V tlačenici a zmatku nikdo nezpozoroval rabiho, nehybně stojícího na prahu svých dveří. Musel se mě dotknout rukou, abych se ztišil:

– Šmueli, Šmueli, můj nešťastný příteli… V tomhle věku se ti chce urážet mé příznivce?

To bylo všechno. Stačilo to, abych se vzpamatoval. Stačilo rabiho slovo, jeho pohled, a byl ze mě jiný člověk. Pokorně jsem sklonil hlavu:

– Rabi, to je Avigdor, Avigdor z Chotynu, přišel za námi.

– Skutečně? Rabi Mendel nasadil lehce posměšný tón. Jistě, potřeboval na to čas.

V přítomnosti našeho Učitele se proměňovaly lidské vztahy. Zapomínali jsme na vzájemné nevraživosti, na výčitky nebo hádky. Taková byla jeho moc. Ale je pravda, že vy jste ho neznal. Velká škoda. Dokonce i svým vzhledem by na vás udělal silný dojem. Síla vyzařující z jeho osobnosti bourala všechny překážky. Jako člověk uvyklý být poslušen nebi dokázal na zemi ovládat a ovládal i sebe. Při kontaktu s ním jste se cítil tak, jako byste znovu ožíval a stával se znovu sám sebou. Vaše duše se začala rozechvívat a zpívat, otvírat se a vznášela se do závratných výšek, a to i tehdy, jestliže se jen okamžik předtím nořila ve lži. Je mi vás líto, že jste ho nepoznal. Ale… v tuhle chvíli na mě podobný vliv neměl. Můj hněv vůči odpadlíkovi neochaboval. Jenom jsem mu zavřel ústa.

– Kdo je to? zeptal se rabi Mendel.

Odstrčil si mě z cesty a všichni lidé ustoupili instinktivně o krok zpět. Rabi a jeho proklínaný návštěvník se setkali tváří v tvář, my jsme zůstali mimo. Sledoval jsem Avigdora z Chotynu: zsinalý, napjatý, třesoucí se neklidem. Potom jsem pohlédl na rabiho, zamyšleného, velkodušného. Dlouho se pozorovali, a já bych byl moc rád, kdybych mohl číst v jejich myšlenkách nebo alespoň v myšlenkách našeho Učitele. Ale kdo jsem já, Šmuel, syn Josefův, prostý chasid, abych se mohl opovážit nahlížet tam, kam není třeba? Jednoho dne, říkám si, se Mesiáš a Satan právě takto střetnou, a svědkové budou zakoušet to, co právě zakouším já.

– Pojď, řekl rabi Mendel se svojí obvyklou vlídností.

Otočil se na podpatku a vracel se do svého soukromého pokoje, následován zlověstným odpadlíkem, jeden stejně tajemný jako druhý.

Vzpomínám, příteli.

U nás v Karpatech se vyprávěly o Avigdorovi z Chotynu celé příběhy. Ale vždycky se ztišeným hlasem. S ostychem a rozpaky. Nikdo nechápal a nedokázal pochopit, co jej dohnalo až k tomu, že se zřekl svých vlastních a rozhodl se pro *opačnou stranu*. Byl snad dybbuk? Pouze posedlý přeruší tak nevysvětlitelně všechny vztahy se svou rodinou, svými přáteli a se svým národem.

Za zimních večerů si lidé v chalupách i v ješivách sdělovali poslední zvěsti: někdo ho měl spatřit v kabaretu ve společnosti nějakých tanečnic, jiný si ho všiml u gubernátora, a třetí ho viděl jako popa. Dělal světskou kariéru.

Všichni litovali jeho rodiče, jeho nebohé rodiče; oni sami ho měli za mrtvého. Roztrhli nad ním svůj oděv, nosili smutek a na veřejnosti se ukazovali jen o velkých svátcích. Jeho matka pro samý pláč oslepla. Měli soucit s jeho snoubenkou. Vzpomínám si na ni: hodná a nenápadná mladá dívka. Krásná, s podmanivým úsměvem. Opustil ji týden před svatbou a ona se z toho nakonec zbláznila. Jeho otec, vesnický rabín, do měsíce umřel.

Opravdu, nikdo to nechápal. Zbožného a studiu oddaného Avigdora jsme u nás obdivovali a vážili jsme si ho. Vykonával obřady o šabatu, o svátcích míval promluvy. Zkrátka na co sáhnul, to se mu dařilo. Proč všechno takhle opustil? Jaká nečistá a neblahá síla jej mohla přimět k tomu, aby se obrátil proti svým? Proč, proč? Po celé týdny se odevšad ozývalo jen samé proč. Neboť tahle osoba byla nepříjemná, zlá. Rouhání, lži, obviňování. Chrlil je na nás den co den.

Když se obrátil na křesťanskou víru, proč se neuchýlil do kláštera? Jedno proč navíc. Proč cítil potřebu se předvádět? Podobně jako někteří odpadlíci ve středověku využíval svého židovského vědění k očerňování židovských dějin, židovské tradice a židovských obyčejů. Zavilí propagandisté po nás vystřelovali jedovaté šípy a jejich přisluhovači po nás házeli blátem. Židovská krev byla prolévána proudem, ale on, Avigdor z Chotynu, neudělal nic pro to, aby její prolévání zastavil. Naopak, radoval se z toho. I nízkost má své meze, ale v jeho případě jako by něco takového neplatilo. Ale co chcete: nenávist vůči vlastním je jako nenávist k sobě, jde o nejhorší ze všech nenávistí, ale možná je to jedna a táž nenávist.

Chápete už můj hněv? On nás zradil. A když se dostali k moci fašisté, stal se jejich mluvčím v antisemitském tisku. Říkalo se o něm, že je vojenský feldkurát, přítel policistů a poradce jejich šéfů, milenec slavných manželek. Co všechno se o něm netvrdilo. Opovrhovalo se jím, byl nenáviděn víc než nepřítel, lidé si při vyslovení jeho jména odplivovali – a koneckonců se vyhýbali tomu je jen vyslovit. Stačilo říct „odpadlík" a každý hned věděl, o koho jde. Při pohřbu jeho rodičů, kteří zemřeli několik hodin po sobě v jednom dni, bylo celé společenství v pohotovosti. Kdyby se objevil, kameny bychom ho hnali pryč.

Když rabi Mendel a Avigdor zůstali sami, zdálo by se, že navazují na rozhovor, který spolu vedli léta předtím. Vím o tom, rabi mi to řekl. Všechno mi povyprávěl. Doufal, že si mne tím udrží u sebe, chtěl si mě přese všechno, co se stalo, podržet ve svých službách. Jenomže na mě přestalo kouzlo působit. Ale pojďme raději dál.

Rabi si pobaveně zapálil svou dýmku a usadil se ve svém křesle. Avigdor stál, ruce za zády, těžce oddychoval a poulil oči. Po vousech mu stékal pot. Nemocný Avigdor. Ztracený. Utonulý.

– Avigdore, povídá rabi Mendel, co ode mne chceš? Co ode mne očekáváš? Odpuštění? Nechal jsi hodně Židů trpět, nemohu ti odpustit jejich jménem. Zapomnění? Bůh nám přikazuje opak.

Odpadlík neodpověděl. Co měl na to říct? Nepřestoupil práh? Neodlomil větev od stromu? Mohl se ještě vrátit? Přesto v rabiho slovech chyběla tvrdost, mluvil jako Učitel, ne jako soudce.

– Vzpomínáš na naše první setkání, Avigdore? Apeloval jsem na tebe, neboť byla těžká hodina, smrt na nás číhala na každém kroku, naléhavě jsem tě žádal, prosil tě, aby ses přimluvil. Tys chtěl vysvětlovat, ale já, já jsem ti řekl: na vysvětlování je už pozdě. Tvoje záměry tě šlechtí, ale počítají se jedině skutky. Vzpomínáš na to?

– Odmítl jste mě vyslechnout, řekl Avigdor zcela ztišeně. A já jsem potřeboval promluvit.

– Abys mi řekl co? Abych tě ospravedlnil, ale jak? Tvá slova byla obtížena hněvem a nenávistí. A smrtí.

– To je špatné, rabi, celé je to špatné, vykřikl Avigdor. Vy jste nepochopil…

Bylo to na konci okupace. Osvobození se zdálo být jen otázkou týdnů, dnů. Rudá armáda se blížila, bylo slyšet hřmění jejích děl. Němci rychle ustupovali. Pohledy jejich vyděšených důstojníků a jejich zarostlých vojáků mezi troskami nás naplňovaly radostí. Záchrana byla blízko, stávala se jistotou, budeme ušetřeni, vlastně jsme. Už už jsme vyslovovali svá díkůvzdání Pánu, nepočítali jsme však se zatvrzelostí nepřítele, rozhodnutého vyhladit Židy, všechny Židy, a odhodlaného své předsevzetí naplnit.

Jednoho rána jsme se dozvěděli, že Němci oficiálně požádali rumunskou vládu, aby jim vydala své židovské poddané, aby je mohli deportovat do Polska a do Německa. Je třeba konat rychle, prohlašovali, čas tlačí.

Můžete si představit naše rozrušení. Všichni rabíni ve všech společenstvích vyhlásili den půstu. Někteří jdou na hřbitov „oživit hroby" Spravedlivých. Naši „emancipovaní" vůdci se obracejí na své „přátele" na vyšších místech, rozdávají peníze, úsměvy, zlaté šperky nebo osvědčení o bezúhonném chování a dožadují se za to jen trochy blíženecké lásky, špetky odvahy a slušnosti. Žádají tak málo: Nenechejte se odradit a oddalujte pokud možno co nejdéle splnění německého požadavku, získávejte čas. Marná snaha. Politici a režimní funkcionáři, známí intelektuálové, všichni se vykroutili. Stále stejná historie, příteli. Ti, kdo chtějí, nemohou, ti kdo mohou, nechtějí. Z té situace zoufalý Rabi Mendel blahé paměti si vzal na sebe své oblečení pro den šabatu a vydal se v mém doprovodu

za Avigdorem z Chotynu neboli za otcem Lupuem, aby uspíšil případnou intervenci. Nikdy na tu návštěvu nezapomenu. Hluboká důstojnost našeho rabiho a odpadlíkova pýcha. Pracovna otce Lupua, ach, co jen bych za to dal, kdybych ji mohl vytlačit ze svých vzpomínek. Zlaté ikony, kříže na zdech. Ještě teď ho slyším, jak rabimu Mendelovi říká: „A když se rozhodnu vám pomoci, co mi za to můžete nabídnout?" – „Nic," odpověděl rabi Mendel po zralé úvaze, „nejsem schopen vám nabídnout vůbec nic." Viděl jsem, jak se rabi celý chvěje. Sevřel rty a mlčel. „Zachránit lidskou bytost, to je velké privilegium, je třeba si je zasloužit," pronesl odpadlík. „Nemám pravdu, rabi z Kamence?" zeptal se a pokračoval: „Zachránit jedno celé společenství je tisíckrát větší privilegium: z jakého důvodu bych si je měl zasloužit zrovna já?" Na druhý den publikoval v novinách svůj nejjedovatější článek, byla to skutečně výzva k vraždění. V závěru žádal německou okupační moc o to, aby neodváděli Židy a nezbavovali jej té radosti, že zůstane na něm vybavit s nimi jejich účty: „Děkujeme vřele našim statečným spojencům, ale bylo by z naší strany nezodpovědné spoléhat na ně při řešení našeho židovského problému v našem místě. Jsme dostatečně na výši i dostatečně odhodláni k tomu, abychom to vykonali sami a právě zde."

– Uznejte, že moje válečná lest uspěla, řekl Avigdor ochraptělým hlasem. Dekret byl odvolán, a já tu byl k něčemu platný. Předtím jsem psal z nenávisti, ale onoho dne nikoli. Toho dne jsem si nenávistí posloužil k tomu, abych oddálil nebezpečí a odehnal smrt. A zachránil Židy. Neříkám vám to proto, abych se zachránil, ale proto, abyste mi rozuměl. Vyslechněte mě, rabi. O nic jiného vás nežádám. Dlužím vám vysvětlení, a vy mě musíte vyslechnout.

Třásl se, jako kdyby měl horečku; oči měl potemnělé, dotýkal se hrdla, jako kdyby se chtěl zbavit neviditelné trýzně:

– Vím, co si myslíte, rabi. Jste přesvědčen, že je příliš pozdě. Podobně jako Abujův syn jsem se dopustil něčeho nenapravitelného. Chápu vás, bylo o mně vypovězeno tolik věcí, věcí, kterým nemůže žádný Žid o jiném Židu uvěřit. Platí to o většině, ale ne o všech. Ne, já jsem nikoho nezabil ani nemučil, nikdo v mé přítomnosti nebyl bit. Na mých rukou nelpí krev, rabi. A pokud jde o zbytek… Za zbytek chci pykat. A chci v odpykávání pokračovat až do konce svých dnů.

Rabi Mendel byl stále o všem dobře informován a byl také v obraze, pokud šlo o člověka, který za ním přišel. Ten se krátce po osvobození objevil v jedné ze synagog, které navštěvovali naši věřící. Za jakým účelem? Nevěděl snad, čemu se vystavuje? Zkroucený na písku, zkrvavený, přijímal bez protestu urážky a rány, bez zaúpění, s opuchlou tváří, ale s očima otevřenýma. Vyhodili ho ven jako prašivého psa. Týden nato se objevil v jiné synagoze. A další týden ve třetí. Šel od města k městu, od společenství ke společenství. A všude si říkal o trest.

Rabi před sebe odložil svoji dýmku a položil mu ruku na čelo, jako kdyby chtěl rozptýlit některé obrazy.

– Budiž, řekl. Avigdore, synu Rifky, mluv. Poslouchám tě.

A tehdy Avigdor schoval ruce do rukávů svého kaftanu a nabyl tím vzezření jednoho z oněch potulných kazatelů, kteří kdysi procházeli zapadlými vesnicemi a zasévali bázeň Páně do srdcí smrtelníků.

– Zoufalství, rabi, víte, co je zoufalství?

Rabi Mendel pokývl hlavou: ano, on to věděl.

– Nepřítel triumfoval, a já jsem myslel na to, že se ožením a že založím židovský domov. Boží lid zmizel jako ve zlém snu, a já snil o rodinném životě, a životě v mírnosti a o povolání rabína. Pročítal jsem Talmud, studoval Midraš, modlil jsem se žalmy, opakoval jsem litanie, oslavoval jsem Boha a zákon Izraele, zatímco děti Izraele padaly do společných hrobů. Připravoval jsem se ke štěstí ve stínu hranice. Nastal okamžik, kdy jsem už nemohl dál. Vybuchl jsem. Když Bůh Izraele opustil Izrael, když Bůh Abrahámův zradil Abrahámovo potomstvo, aby je potrestal, budu já k jeho obrazu. Změnit tábor byl můj způsob, jak se hádat s Bohem: Takového mě chceš? Máš raději moji novou roli než mou starou pravdu? Svět bez Židů, to je to, co chceš? Smál jsem se s nepřítelem, abych donutil Boha k pláči: nepřítel jsi ty, protože upřednostňuješ vrahy před jejich oběťmi, protože odpadlík nalézá v tvých očích větší milost než rabín. A jestliže jsem se po vaší návštěvě rozhodl Židům na svůj způsob pomáhat, bylo to proto, abych Bohu dokázal, jak bylo jeho učení převrácené: zachránil jsem Židy ne skrze lásku, ale skrze nenávist.

Avigdor se v jedné chvíli odmlčel, ale rabi Mendel mu naslouchal dále. Bylo u něho zvykem poslouchat ticho, jež následovalo po slovech.

Možná v tu chvíli slyšel jiné hlasy, jiná slova, která k němu dospěla léta po jejich vyřčení. Z jednoho času přechází do druhého, vraští čelo, mhouří víčka a stojí ho velkou námahu je zdvihnout. Soudí svého návštěvníka? Odsoudí jej? Chce mu uložit pokání? Rabi neodhaluje závěry svého zvažování. Spokojuje se s tím, že doprovází Avigdora až ke dveřím, na chvíli jej zastaví, právě na takovou dobu, aby je lidé číhající v předsíni viděli spolu, potom mu doporučuje, aby si šel odpočinout, ale aby se následujícího dne vrátil, aby mohl strávit šabat pod jeho střechou.

Avigdor měl při svém odchodu zmatený výraz, úplně nám zapomněl říct dobrý večer, dobrou noc nebo jednoduše šalom. Rabi se uzavřel ve svém pokojíku a toho večera už nikoho u sebe nepřijal. A pokud jde o jeho *gabaje*, ten si poprvé v životě dovolil soudit člověka, kterého obdivoval a miloval nejvíce ze všech lidí.

Onen šabat zaujímá v našich kronikách zvláštní místo. Přítomnost odpadlíka způsobila, že byl neúplný, nečistý. Postrádal pokojnost a vřelost. Rabi se sotva dotkl pokrmu. Při bohoslužbě se neúčastnil zpěvů. Všichni jsme si uvědomovali nezdravé napětí, které se ve shromáždění rozhostilo.

Pohoršení propuklo až při třetím jídle. Spolustolovníci usazení v pološeru u dlouhého stolu se snažili zpívat obvyklé teskné melodie: šabat odchází a unáší s sebou lidskou duši, duše světa je v exilu po celý týden, kéž by jen bylo možné jej zdržet, kdyby tak šlo ho zastavit zpěvem, prodloužit jej o jednu hodinu, o jednu další noc… Melodie nás konejšila a prostupovala námi. V rozjímavém soustředění a přátelství jsme vzývali sny bez úzkosti a slova bez výčitek. Reb Moše spustil krásný a ušlechtilý zpěv, který rabi Jicchak Luria, Lev Safedu, složil v extázi, aby způsobil extázi. Na něj navázal reb Nossen s výrazem nepotřebujícím slova. Dále jsem přišel na řadu já s hlubokým a dojemným Davidovým žalmem: Ty jsi můj pastýř, ničeho nepostrádám. A zde se něco stalo: zmlkl jsem. Z mého hrdla se neozval žádný tón. Sousedé u stolu do mě strkali lokty, ale nevydal jsem ani hlásku. Připomínali mi moje povinnosti, povzbuzovali mě, ale já ohluchl. Hlavy se v polosvětle nakláněly dopředu. Jsem snad nemocný? Nikomu nepřišlo na mysl, že mohu zpívat, ale že nechci. Zpívat tento žalm, pochopte, zpívat ho ve chvíli, která stanoví ukončení šabatu, je mimořádná čest, po celá léta se mi jí nedostalo. Hlasy byly stále naléhavější, hlučnější: Nespíš náhodou? Co má znamenat tvé odmlčení? Výzvy a připomínky se množily, ale já jen mlčel. Nakonec i samotný rabi považoval za vhodné mě oslovit:

– Šmueli, jsi zcela duchem nepřítomen. Kde jsi?

Kde jsem byl? S našimi lidmi tady, v době bouře. Kde jsem? S chasidy a s jejich zpěvem, se žebráky a jejich prosbami, s vdovami a jejich slzami, s putujícími a jejich mošnami – byl jsem s příslušníky svého společenství obětí a mrtvých. Ale odpadlík mezi ně nikdy nepatřil. Ani tady ne.

– To by stačilo, Šmueli, přikázal rabi. Už to skonči, zastav, žádám tě o to!

A já, Šmuel, syn Josefův, jenž jsem od svého útlého dětství miloval rabiho více než sebe sama, jsem mu onoho šabatu odmítl poslušnost. Zastavit? Jak se to dělá, aby se zastavila myšlenka? Jak se to dělá, aby se zastavila slza?

– Šabat, pokud vím, dosud trvá, zvýšil svůj hlas rabi Mendel. Žádný soud během šabatu nezasedá. Šabat znamená pokoj a milost. Pokoj a milost mimo spravedlnost, pokoj a milost mimo její tvrdé předpisy. Kdo ti, Šmueli, dovolil porušit klid a milost sedmého dne?

Mohl jsem neuposlechnout příkaz svého Učitele, ale nemohl jsem neslyšet jeho otázku:

– Nechť mi rabi odpustí, odpověděl jsem, ale šabat znamená také vzpomínat, připomínat si. *Zachor vešamor bedibur echad nemru*. Zachovávat šabat a nepřipomínat si své počátky by znamenalo umenšovat jej. Nechť mi rabi odpustí, ale vzpomínky mi nedovolují zpívat.

Celé shromáždění bylo zaskočeno, ozývaly se výkřiky. Nikdo, dokonce ani rabiho zvláštní tajemník, se dosud neodvážil vést podobnou řeč před naším Učitelem, nikdo by se neodvážil mu odporovat a už vůbec ne veřejně. Ale bylo to silnější než já. Šabat nešabat, jak by srdce mohlo zpívat v přítomnosti osoby, která

v něm vyvolává pouze hněv a odpor? Rabi vytušil, že by bylo k ničemu na mě naléhat a rozhodl se dál už nepokračovat.

– Vyhrál jsi, Šmueli. Davidův žalm se dnešního večera číst nebude.

Zvedali jsme se od stolu s pocitem prohry. Po večerní modlitbě (*maariv*) a po obřadu *havdala* rabi Mendel Avigdora vybídl, aby s ním zašel do jeho pokojíku.

– Je třeba to pochopit. Šmuel odmítá zapomenout.

– Já vím. Hovoří jménem těch, kdo trpěli. Já jsem trpěl rovněž, ale mým jménem nemluví.

Rabiho hlas se náhle proměnil, byl mírný, zjihlý.

– Existují dva druhy utrpení, Avigdore z Chotynu. Utrpení, které lidi sbližuje, a utrpení, které je rozděluje.

V tu chvíli se Avigdor z Chotynu poprvé od svého návratu nedokázal ubránit slzám. Plakal jako vylekané trestané dítě. Rabi nikdy neviděl plakat žádného muže v takové opuštěnosti a v takovém zoufalství. Avigdor nehybně stál a zakrýval si tvář oběma dlaněmi. Vydával ze sebe drásavé výkřiky; někdo by si o něm mohl myslet, že právě přišel o zrak. Než ho rabi Mendel začal utěšovat, nechal ho v tichu se vyplakat. Potom se zvedl a položil ruku na jeho rameno:

– Zachránil jsi nicméně jedno společenství, Avigdore. Máš pravdu, musel jsi učinit, právě předtím, něco velikého, tajemného, aby sis zasloužil podobnou výsadu…

A po krátké odmlce dodal:

– Můžeš tu zůstat, jestli chceš. Budeš nás rušit, ale já jsem rád vyrušován.

Avigdor v slzách a se stále zakrytou tváří kýval hlavou zleva doprava, zprava doleva: ne, nechce zůstat, přeje si odejít.

Na radu rabiho Mendela odešel ještě téže noci do Galileje, aby zde konal pokání. Pronajal si malou místnost u hřbitova. Protože hřešil slovy, uložil si jako pokání němotu. Protože působil utrpení svým, rozhodl se žít mezi neznámými. A protože jednal zvenčí a proti společenství, neprožije život mezi živými ani mezi mrtvými.

Do Bnej Braku se vrátil jednou jedinkrát: na pohřeb našeho Učitele.

Nyní je vám známo jeho tajemství, příteli. Zdejší lidé jej považují za blázna, ale neškodného. Nenavštěvuje žádnou *ješivu* a s nikým nenavazuje žádné vztahy. V zimě v létě od rána do večera jej najdete, jak sedí v této ulici oblečený celý v černém, neustále ve střehu, a šeptá slova, jimž mohou rozumět pouze mrtví. Možná jim předává zprávy určené jiným mrtvým, jejichž soudu se hrozí. Jakmile zpozoruje pohřeb, zvedne se a následuje rakev. Jednoho dne půjde i za tou mojí.

Un Juif, aujourd'hui, Seuil, 1977, s. 90–108. Z francouzštiny přeložil Josef Mlejnek.

Cesta do Ruska

Joseph Roth

Bolševické Rusko dvacátých a třicátých let 20. století vábilo mnoho spisovatelů a umělců jako místo, kde proběhla zásadní reforma společnosti a kultury. Vedle André Gida, Egona E. Kische, Liona Feuchtwangera a Georga Grosze tam několikrát vycestoval také známý romanopisec Joseph Roth, autor nesmrtelného *Pochodu Radeckého* a *Kapucínské krypty*. Velká zvědavost a zájem o současné dění podnítily i Rotha, aby jako tehdejší redaktor *Frankfurter Zeitung* prozkoumal novou podobu ruské kulturní krajiny – včetně každodennosti života obyvatel sovětských měst. Zajímal se však o pestrou paletu témat: o povahu revolučních změn, náboženství, armádu, vztah jednotlivých národů, moderní umění, ale například i o emigraci. Učinil tak svým nenapodobitelným způsobem, který prozrazuje mistra jazyka a bystrého pozorovatele lidí i míst. Přinášíme výňatky z jeho cestopisů, které pod názvem *Cesta do Ruska. Fejetony, reportáže, poznámky v deníku 1919–1930* vyšly knižně a které CDK připravuje k vydání v překladu Pavla Váni.

KNÍŽE A BALALAJKA

V noci ze soboty na neděli vnikla policie do jedné vinárny na západě Berlína a „zajistila“ 80 Rusů a Poláků, mezi nimi čtyři hudebníky hrající na balalajku. Zjistilo se, že ke kvartetu nočního podniku patřil jeden ruský kníže a jeho žena. Mezi hosty byli také příslušníci Rudé armády. Kníže uvedl, že mu bolševici sebrali majetek a že si musí vydělávat na živobytí hrou na balalajku.

Balalajka je velmi jemný nástroj, hodný knížete. V Rusku však knížata ve vinárnách na balalajku nehrála. V Rusku měli tento nástroj většinou chudí pěvci, potulní muzikanti, a knížata musela být velmi milostivě naladěna, aby si koncert vyslechla alespoň na půl ucha.

Když teď na strunách balalajky brnkají knížecí ruce, je to svým způsobem její rehabilitace. Zčásti tak bylo učiněno zadost spravedlnosti. Aby ovšem na druhé straně – – –

Na druhé straně se mezi hosty nacházeli příslušníci Rudé armády, náležející k oné moci, která knížete vyvlastnila.

Příslušníci Rudé armády mohou naslouchat knížecímu koncertu, na tom není v podstatě nic špatného. Jenže posluchači seděli v drahém nočním lokálu a nepili čaj, ale víno. A nebyli v Rusku, ale v cizí zemi.

U příležitosti zmíněné razie se opět ukázalo, jak někdy policejní zpráva dokáže osvětlit historické a filozofické souvislosti, objevit propasti a odkrýt problémy.

Příslušníci staré aristokracie a nového režimu seděli pospolu v tomtéž lokálu, jedni se dusili plody ruské revoluce, ze kterých měli ti druzí radost. Jsou to hypertrofické plody revoluce. Historicko-psychologické pozorování vývoje věcí v Rusku se nebude moci obejít ani bez berlínských nočních lokálů.

Teprve v těchto nočních lokálech se totiž beze zbytku uskutečňuje proměna ruského člověka. V Rusku to není možné – je tam nedostatek nočních lokálů.

Teprve nějaká vinárna propůjčuje revolucionáři onu pravou uhlazenost posluchače, která mu umožňuje naslouchat hrajícímu knížeti. Vinárna, teprve noční vinárna snímá z knížete jeho noblesu a obdaří ho balalajkou.

V berlínských vinárnách se při holdování sektu a cinkotu pohárů završuje vůle ruských dějin. Právě zde, nikoli v Moskvě nebo v Petrohradě. Vypadá to, jako by noční lokály byly nástrojem světových dějin…

Berliner Börsen-Courier, 20. 3. 1922

LENINŮV POHŘEB VE FILMU

Díky pozvání berlínského „Všeruského tiskového svazu" tento impozantní pohřeb známe: charakterizuje ho skvostná nádhera, jistě připravená, ale upřímně procítěná. Písemnému líčení berlínského zpravodaje se asi nedá důvěřovat. Neúplatné poctivosti fotografického aparátu se však věřit může. Ceremoniál nepůsobí „strojeně". Zdá se, že spontánní *smutek* byl spíše instinktivní než vykalkulovaný a byl přiměřeně důstojný. Operační technik přitom příliš nevyužil nejrůznějších možností, jak účinek obrazu vylepšit. Jeho nešikovnost často zachraňovala lyrická krása ruské zimy a dramatický půvab ruských obličejů. Zcela neskutečný, snový účinek vzniká, když nepřehledný průvod černě zahalených lidí prochází mezi sněhovými hradbami vysokými jako dospělý člověk. Když pomalý vlak klouže po širé bílé nekonečnosti ruského světa a podél trati stojí mlčenliví rolníci, aby pozdravili jednoho ze svých největších mrtvých carů; když jeho tělo dorazilo do velkého, věčného města a přerušilo nehybný klid ledového mrazivého dne. Podle líčení svědků je třicet stupňů pod nulou a člověku se zdá, že ten chlad cítí. Od úst lidí stoupá bílá mlha. Vlajky vytuhly mrazem, stojí bez hnutí ve vzduchu, v hlubokém mrtvolném tichu tohoto mrazu, zabíjejícího dokonce i vítr. Rusové přecházejí kolem vystaveného těla. Muži, ženy a děti. Rolníci snímají bázlivou rukou čepici, s dojemnou nesmělostí váhavých prosebníků, kteří se ocitli v královském paláci. Na jejich tvářích, obočích a vousech se usadila jinovatka. V jejich doširoka otevřených očích se zračí velká nevinnost a ještě větší, ryzí ruská naivita. Děti cupitají kolem, neznají nejnovější minulost své záhadné země, netuší historické propojení mrtvého se včerejškem a zítřkem.

Leninův obličej se smrtí nezměnil. Je to obličej spícího, který se ani v klidu neuvolnil: jako u někoho, jehož sen je pokračováním dne. Není to metafyzické vyjasnění, jaké lze vidět například na posmrtné masce Goethově. Velká pozemská vůle byla silnější než velká proměna. V této mrtvé mocné hlavě jako by byl stále ještě přítomen zkoumavý mozek, který kriticky střeží velkolepý propagandistický účinek vlastní smrti. Přikloněn spíše k tomuto než k onomu světu je Leninův obličej obličejem mrtvého, který není ochoten řídit se odvěkým zákonem a definitivně se rozloučit; ilustruje převahu revolučního vzdoru nad neúprosností přírody.

Frankfurter Zeitung, 13. 2. 1924

SVATÝ PETROLEJ

Z Baku do Sabunçu, kde se těží největší množství petroleje, vede železnice. Byla zbudována teprve v minulých letech a ještě není zcela hotova. (Také tramvaj v Baku je dílem sovětské vlády.) Obyvatelé jsou na tuto železnici hrdí. Sovětská moc ji může považovat za sice lokální, ale propagandisticky velmi působivý úspěch. Je pravděpodobné, že dřívější průmyslníci těžili ropu levněji a dokázali toto zboží vytěžit výnosněji než dnešní státní podnik. Ale je pravda, že ani Nobelové, ani Rothschildové tisícům svých dělníků, inženýrů a úředníků železnici nepostavili. Všichni se na dalekou cestu do práce vydávali pěšky, v jednospřežích, v primitivních selských povozech. Nyní vyjíždí z Baku každou půlhodinu široký, hygienický, moderní vlak. Západoevropan se tomu nediví. Pro sovětského občana však tato dráha není jen velmi vítaným, dlouho postrádaným dopravním prostředkem; je téměř skutečným symbolem. Je to jediná železnice tohoto druhu v Rusku. Co by u nás bylo samozřejmým produktem technického pokroku, to dostává v tomto evropsko-asijském koutě politický význam. Železnice udržuje a podporuje optimismus těžebních dělníků, z nichž mnozí pobírají poměrně vysoké mzdy (až tři sta rublů za měsíc), mají dlouhou revoluční tradici

a již předem věří novému státu. Kolejnice, vagóny, cement a cihly tak získávají politický a historický význam. To si bývalí podnikatelé zřejmě neuvědomili.

Vozy jsou plné již dávno předtím, než se vlak dá do pohybu. Je horko, temperamentní vítr, který je v této oblasti běžný, byl vystřídán nesmělým vánkem, pichlavé sluneční paprsky pronikají okny, rozpalují stěny, střechu a podlahu. Všichni cestující si stěžují na horko – je to vítaná příležitost k navazování rozhovorů. Vidím turecké proletáře vyznamenané rudým praporem, mnozí mají stranické odznaky – vedle nich turecké ženy s rituálně zahalenými obličeji, starého šejka, jemuž lidé uvolní místo ne zrovna s bázní, ale s tolerancí, která ještě není samozřejmá a podobá se demonstrativní zdvořilosti. Jeden arménský pop se začetl do knihy, myslel jsem si, že je to nějaký zbožný text, ale to byl omyl: je to jedna z mnoha nových brožur. Cukrář prodává orientální sladkosti, chalvu, sultánský chlebíček, lepkavé, cukrem poprášené, pestré, a přesto nudné věci, žvýkačku, kterou polknete, jakmile se vám podaří odlepit ji z patra. „Bezprizorní", děti bez domova, dřepí na schůdcích, propletou se pod nohama cestujících, a když je chytí a vysadí z vlaku, obdivuhodně se různými skulinami protáhnou zpět. Je zde hodně pololumpenproletariátu a lumpenproletariátu – všechny přitahuje petrolej –, vypadají výhružně, ale jsou neškodní a hladoví. Mnozí lidé mají dojemně krásné oči, zářící, ale přesto uštvané. Myslím na těžká, unavená víčka Arménů, zpola skrytý tragický pohled židovských […] Turkotatarů, vlhké velké zřítelnice mohamedánky, které se úzkou štěrbinou neprůhledného šátku dívají jako oči zvířete za širokými mřížemi. Vlakvedoucí si razí cestu davem a prosí cestující, aby mu uhnuli. Má žlutou lněnou košili s vkusnými odznaky a připomíná anglické průvodčí v koloniích. Toto je moderní, technické Rusko s americkými ambicemi. Toto už vůbec není Rusko.

Věže, které se náhle vynořily, černé, hustě na sebe namačkané, železné – tyto věže už nejsou Rusko. Jsou to vrtné věže – triumfy, symboly a zvěstovatelé velké moci, která se nazývá petrolej; „něft", říkají Rusové – v tomto slově je obsažena všechna mazlavá vlhkost tohoto materiálu. Je to epochální zvuk a pohled! Atmosféra kapitálu, dobrodružství, senzace a románu. Největší koloniální mocnost na tyto věže hledí a největší kontinentální mocnost je pevně svírá v rukou. Jen v této oblasti snadno vytěží přibližně půl miliónu tun denně, kavkazská země je štědrá. Tisíce čtverečních kilometrů zde ještě leží neprozkoumány ladem a slibují velké zisky, vulkány, které co pár měsíců vysílají ohnivé signály a prozrazují miliardy ukryté pod zemí. (Jak skoupá a lakotná je oproti tomu haličská půda v okolí Drohobyczu a Borslawu!) Sem s penězi! Peníze, peníze! Volají věže. Je nás deset tisíc, je nás dvacet tisíc – chceme, aby nás byly statisíce, milióny!

Před malým nádražím v Sabunçu se rozprostírá zelenavě modrá tůň a za ní pustá, strmě stoupající, zákeřná, blátivá, prašná cesta. Vede k pramenům a do města, na malý kopec, na jehož vrcholu stojí kostel, zatoulaný, zvláštní, bezradný, chabě konkuruje věžím, osamocený mezi tisíci nepřáteli, v těsné blízkosti sovětských úřadů. Nalevo a napravo od tůně čekají nepřehledné roje zaprášených drožek. Všichni kočí stojí vzpřímeně jako římští vozatajové, volají jeden přes druhého. Nedaleko Sabunçu stojí několik tichých, vznešených letních chat. Někdy – ale jen zřídka – přijede pár cestujících, kteří si k chatám vyjedou drožkou. Avšak čeká na ně stokrát víc „faetónů". Všichni kočí sborem pokřikují: „Barin!" (pane). Každý snad dvacetkrát za den doufá, že si cestující vybere právě jeho, dvacetkrát je zklamán, tisíckrát volá. Nefunguje zde žádný počet pravděpodobnosti, toto povolání je sázka do loterie. Lidé jsou opravdu divní: kvůli jedné malé šanci ztratí celý den. Drožkáři mají hráčskou náturu.

Také obchodníci do ochraptění pokřikují před svými smutnými, dřevěnými krámky. Poklidné orientální duše jsou vzrušeny. Petrolej mění charakter. Způsobí, že lidé vzplanou ještě dříve, než jej vytěží. Zde to nevypadá ani asijsky, ani rusky. Je to zlatokopecké město z amerického filmu.

Vlevo, v jednom […] čtvercovém prostranství, je tržiště. Zem pokrývají nadpřirozeně velké zelené, kulaté i oválné dýně. Plody jako z rodu obrů, šťavnatá strava lidu. Kdo všechny ty dýně sní? V zálivu Sabunçu žije víc než dvacet tisíc dělníků; je tu přinejmenším třikrát víc dýní. Uprostřed těchto exemplářů marnotratné přírody se téměř ztrácejí hrozny, datle, fíky, hrušky. Ve stovce stánků se prodává ovoce, chléb, maso, tuční

vepři, velcí, s černými skvrnami, těžcí, ale hbití jako psi, vepři, kteří dovedou být rychlí; jižanská, vtipná hříčka přírody. Vpravo, na kopcovitém terénu stojí obytné domy, smutné, nahé, načervenalé. Vypadají, jako by je stáhli z kůže. Chodby jsou černé a hluboké, byty jsou otevřené, místnosti vydechují zatuchlost a teplo, hustý pach stísněného života, který je tak blízký pachu smrti. Koldokola žádný horizont; jen věže, věže, věže, černé, šrafované, směstnané – vypadá to, jako by ani nestály. Je jich tolik a jsou tak tenké, že se mihotají a neustále se pohybují. Můžete odvrátit zrak, a přesto vidíte jejich děsivou převahu. Pak se na ně znovu podíváte – a je to, jako by se během této jediné vteřiny rozmnožily, neustále počínají, neustále rodí, zahltí to velké tržiště, ty velké dýně a ty zatuchlé, nemocné domy. –

Domy jsou provizorní. Dělníci, kteří v nich žijí, se za dva tři roky přestěhují na sídliště. V Ázerbájdžánu se staví vzorová dělnická sídliště. Vyhledal jsem jedno z nich, skoro už hotové, ze dvou třetin již obývané. Jmenuje se „Stěnka Razin" podle ruského lidového hrdiny, prvního selského revolucionáře, který bohatým bral a chudým dával, byl pánem volžské delty a ovládal Kaspické moře. Lidé ho dodnes milují naivní něžnou láskou, která je na hony vzdálená „uctívání hrdinů".

Napříč touto horou vedla hluboká šachta; vypráví se, že končila u mořského pobřeží. Prý ji vyhloubil Stěnka Razin. Zde ukrýval ukořistěné poklady, tudy mohl vždy uprchnout. V dělnickém sídlišti bude uprostřed zeleného trávníku stát jeho monumentální socha: o tom se mu ani nezdálo. Doktrína ho zpětně adoptovala. Připadalo by mu to asi trochu divné, ale je to dobře míněno, dal by si to tedy líbit. Je zde hřiště pro děti, klub, divadelní sál, kino, knihovna. Domy jsou přízemní. Z úsporných důvodů se budou později bohužel stavět jen jednopatrové domy. Moskevští architekti navrhli přes dvacet základních typů obydlí. Cílem je živost, různorodost, pestrost, má se zamezit uniformitě.

Půda byla ještě před dvěma roky pustá, nepřátelská, bažinatá, ztuhlá. Skutečnost, že nyní ožila, znamená pro dělníky potvrzení zázračné moci socialismu. Jak jsou skromní! V našem kapitalistickém Porúří, které jsem viděl na jaře, se týmiž prostředky vytvářejí z proletářů měšťáci. Je to stejné jak zde, tak také tam: cínová vana v koupelně, zavedená elektřina, místo pro květináče, nábytek, vše je smysluplné, prakticky přišroubované k podlaze, prkna na podlaze není třeba drhnout, stačí je naleštit, nevtíravý lesk, krátká pohovka. Jak moc to znamená! Jak málo to znamená! Nároky proletariátu jsou skromné, ať vládne, nebo je ovládán. Myslím, že je to důsledkem práce. Tam jsou příčinou doly, zde vrtné věže. Jaká rozkoš, stát u vrtačky! Kolik radosti se ještě vytěží z života, když těžíte jen osm, jen šest, ba dokonce jen čtyři hodiny denně petrolej, ten svatý petrolej?! –

Zdá se mi, že práce je požehnáním jen proto, že nahrazuje radost. –

Pro sérii článků „Cesta po Rusku", říjen 1926.

PŘÍZRAKY V MOSKVĚ

Kdo se to na mne dívá z plakátů? „Mahárádža". Uprostřed Moskvy! Gunnar Tolnaes, němý tenor z dalekého severu, kráčí vítězoslavně kanonádou, brodí se krví, revolucí, nezranitelný jako každý pravý přízrak. V jeho družině jsou nejstarší filmová dramata Evropy a Ameriky. Kina, v nichž se hrají, jsou přeplněná. Nedoufal jsem snad, že když sem přijedu, uniknu maháráždům a jim podobným? Nejel jsem do Ruska, abych je tu viděl. Rusi nám pošlou „Potěmkina" a dají si za to přivézt Gunnara? To je ale výměna! Jsme snad my revolucionáři a oni maloměšťáci? To je ale bláznivý svět! Uprostřed Moskvy hrají „Mahárádžu"…

Ve výlohách několika málo obchodů s módním zbožím visí staré kostýmy s dlouhými, širokými zvonovými sukněmi. V modistství uvidíte nejstarší modely klobouků, na hlavách měšťaček také. Nosí klobouky se širokou krempou a volavčím perem, třírohé napoleonské klobouky, kožešinové husarské čapky se závojem, mají dlouhé vlasy a šaty dlouhé až po kotníky. Tento úbor není pouze důsledkem nedostatku: je také manifestací konzervativního smýšlení. Natruc se stále ještě používá slunečník.

Šel jsem na „Mahárádžu", abych viděl, jaké publikum na tento film chodí. Byly to staré husarské čapky, závoje, šněrovačky a slunečníky.

Přišla stará, poražená buržoazie. Je na ní vidět, že revoluci nepřežila, jen ji přestála. Její vkus se za poslední léta nezměnil. Nevydala se cestou evropských a amerických horních a středních vrstev, cestou od Snu noci svatojánské k černošské revue, od válečných vyznamenání k památným dnům, od uctívání hrdinů k uctívání boxerů, od baletního souboru k dívčím tanečním skupinám a od vojenských půjček ke hrobu neznámého vojína. Stará ruská buržoazie se v roce 1917 na své cestě zastavila. V kině by chtěla vidět tradice a zvyky, osudy, nábytek svých současníků: důstojníky, kteří nejsou v Rudé armádě, ale chodí do feudálního kasina; milostnou vášeň, která vede k večeru loučení se svobodou, ne k ceremoniálnímu sovětskému sňatku na úřadě; duely mezi muži chránícími čest svých manželek; psací stoly s dřevěnými roletami, příborníky s rozkošnými titěrnostmi; a romantickou erotiku. Chtěli by znovu spatřit svět, v němž sice také žili v nejistotě, ale o němž si dnes myslí, že byl jako ráj. Proto jsou vstupenky na stará filmová dramata vyprodány. V Paříži už se promítají s posměšným názvem „20 minut před válkou". Francouzský měšťák se směje témuž osudu, který jeho ruský třídní kolega sleduje s vážným napětím.

Řeč je nyní o starém ruském měšťákovi. Vyrůstá totiž nový, povstává uprostřed revoluce, která ho nechává žít. Z její milosti smí obchodovat a její nařízení dokáže obcházet. Silný, živý, ze zcela jiného materiálu než jeho předchůdce, zpola pirát a zpola obchodník. S jistým vzdorem se hlásí ke svému jménu „nepman", které má v celé zemi i za hranicemi nevalný zvuk. Není sentimentální, nedá se spoutat ani světovým názorem, ani věcmi, módou, literárními a uměleckými díly, ani morálkou. Velmi zřetelně se odlišuje od starého měšťáka a velmi jasně také od proletariátu. Odpovídající formy, tradice a konvenční lži získá teprve za několik desetiletí – pokud zůstane naživu…

Nemluvím tedy o něm, nýbrž o bývalém měšťákovi a o bývalém „intelektuálovi". Ztratil už životní sílu. Jeho čestný, malý revoluční idealismus, jeho dobrosrdečná, ale úzkoprsá liberálnost byla zadušena požárem revoluce – jako svíce, kterou zhasil požár v domě. Sovětskému státu prokazuje služby. Žije ze skromného platu a stále ještě postaru, i když ve velmi omezeném rozsahu. Doma má ještě pár ošklivých suvenýrů z Karlových Varů, rodinné album, lexikon, samovar a knihy s koženým hřbetem. Jeho žena hraje za tichých večerů na klavír. Ale smyslem jeho bytí bylo stát se užitečným členem buržoazní společnosti a vychovat ze svého syna pokud možno významného člověka. Navenek byla vážnost jeho tiché existence utvářena drobnými vyznamenáními a povýšeními, zvýšením platu, soukromými rodinnými oslavami a spolehlivým zetěm.

Nic z toho mu nezůstalo. Jeho dcera už se ho nezeptá, jestli se může sestěhovat s nějakým mužem. Svému synovi už nemůže dávat „rady" do života. Syn se v ruské přítomnosti vyzná lépe a svého otce jí provádí jako slepce. Otci neuspořádají honosný pohřeb (i smrt už pozbyla svoji důstojnost). Tento bývalý měšťák a intelektuál slouží dnešnímu zaměstnavateli se starou poctivostí a věrností, což jsou ty nejkrásnější ctnosti buržoazie. Možná je dokonce s dnešním světem spokojen a přijal ho. A přesto, přesto je v něm cizincem bez života. Už jen fakt, že si ho nevysnil a nevybojoval, a on přesto nastal, ho staví vně skutečných, vnitřních hranic tohoto světa. Krvavá rozhodnost, se kterou vznikl, mu bude navždy nepochopitelná. Jeho silně vyvinutý smysl pro spravedlnost se nemůže smířit s nedokonalostmi nového uspořádání. Chyby nového světa odhaluje mnohem rychlejším a kritičtějším pohledem než kdysi chyby světa předešlého. I proti němu se vzpíral. Byl přece konec konců jeho dítětem, i když mu skrytě odporoval (k hlasitému odporu by se nikdy neodhodlal). Tak se tedy stalo, že v Rusku tatáž liberální buržoazie, která v roce 1905 sympatizovala se *skutečně* odbojným křižníkem „Potěmkin", která v Oděse zdravila rudou vlajku rebelů a byla nakonec postřílena kozáky, že tato buržoazie dnes už *filmového* Potěmkina vidět netouží.

Naopak strašidlem revolucionáře se stávají poklesky vkusu předválečného občana, jistá svěží a radostná, nic netušící extáze předválečné mládeže; zcela určitá, úzce definovaná horlivost, která jako tupý šíp zasahuje jen povrch; *vědomé* vymezení se vůči všemu, čemu se v devadesátých letech omylem říkalo „luxus" a „zbytečnost"; *dobrovolné* odmítání duševní zhýčkanosti a onoho půvabu člověka, který už zasahuje do metafyzické sféry; tvrdošíjné zaměňování velké a rozsáhlé, ovšem nikoli každodenní politické tendence

s netendenčními, jen krásnými věcmi a „buržoazní hravostí“. Měšťáci to vše převzali od osvícenského liberalismu a francouzské buržoazie. To jsou ta dnešní zdravá, červenolící, robustní strašidla. Na to, aby byla živá, mají příliš mnoho masa a krve.

Ze škol zcela odstranili Homéra a jako důvod uvedli, že jde vlastně do jisté míry o „náboženskou výuku“. V Rusku už se nikdy nebude skandovat v hexametrech. Byla provedena takřka dokonalá odluka státu od humanismu. Sofokles, Ovidius, Tacitus tedy musejí být chápáni jako reprezentanti „buržoazní“ duchovnosti. Starověk musí zjevně pykat za to, čím se na něm prohřešili buržoazní gymnaziální učitelé klasické filologie. Jak velká se zde naskýtala příležitost odhalit skutečně revolučním způsobem prolhanost předchozích komentářů! Ukázat, jak vzdálená je historická realita a zároveň i vnitřní pravda od tradovaného ušlechtilého a „klasického“ gesta. Jak velký je rozdíl mezi aristokratickými hrdiny, kteří rozkazují triérám a tisícům otroků pevně přivázaným k lavicím veslujíce proti „nepříteli“, který je jejich bratrem. Jak krutá, nesmyslná a barbarská byla smrt tří set bojovníků u Thermopyl – za vlast, která svým obětem nevěnuje víc než celé dva verše. Ptát se, co se stalo s vdovami a sirotky těchto tří set mužů. Učit, že Patroklos je navždy pochován a Thersites se neustále vrací. Strašlivé zneuctění mrtvoly, kterého se Achilles dopustí na Hektorovi, číst tak, jak ho popisuje Homér, totiž že se každý třese hrůzou před protekčním dítětem slepých, nespravedlivých, krutých bohů, vlastně vládnoucí třídy starověku. Přednášet Ovidiova ponížená věnování nejen jako příklady latinského „raně epického“ stylu, nýbrž jako odstrašující exemplář doby, v níž tvořící člověk, tedy v každém případě i dělník, zradí svoji práci a popře svoji důstojnost.

To vše si tedy chce revoluce v Rusku nechat ujít! Ve škole upřednostňuje „praktický“ přístup, který se bezpochyby hodí pro zítřek, ale už ne pro pozítří. Vzdává se fundamentálního materiálu, na němž by mohla stavět své domy, jako stavěl starý svět své chrámy a paláce…

V ruském duchovním životě lze z velké části pocítit závan, který byl u nás svěží před dvaceti lety. Byla to doba, v níž romantická rozhalenka odkrývala na mužských hrudích racionalismus mísící se s nadšením pro přírodu. Kromě toho se rozpoutala „sexuální osvěta“, která chce, jak známo, pouze poodhalit závoj, ale pak rozrazí dveře dokořán. Hygiena se stává epidemií. Literatura, která pracuje s maloburžoaznímí uměleckými prostředky, se chrání štítem pokrytým hustou vrstvou tendence, takže ji nelze zasáhnout, nechceme-li zranit revoluci. Mnohé výstavy výtvarného umění charakterizuje laciná symbolika, která přetváří slovní metafory zpět do původních maleb a forem, a vyjadřuje tedy vyslovené obrazy v barvách. Vznikají plakáty s písmeny, které jsou pro samou názornost nečitelné, oblouky přeměněné v lomenice, kruhy ve čtverce, vlnovky ve zkosené lichoběžníky.

Zdá se, že je většina lidí přesvědčena o tom, že Bůh přestal existovat, protože stát už nepodporuje popy. Naivita v metafyzických otázkách se v této formě a dokonalosti vyskytuje už jen v Americe. V Moskvě skutečně došlo k veřejné diskusi mezi vedoucím jedné z četných amerických delegací a jedním moskevským profesorem o existenci Boha a o slučitelnosti víry s marxistickým světovým názorem. Atmosféra byla navlas stejná jako v nějakém klubu v New Yorku…

Jinak by to ovšem ani nešlo. Masy zřejmě musejí nejprve projít vrstvou povrchního poznání. Vždyť se teprve před několika lety osvobodily od nejtemnější slepoty! Pravděpodobně bude ještě nějaký čas trvat, než se všeobecně uplatní skutečně nové tvůrčí přístupy. Neboť nový způsob tvorby a vnímání, psaní a čtení, myšlení a naslouchání, výuky a učení, malby a pozorování vznikl zde. To ostatní, co zbývá, jsou jen přízraky.

Frankfurter Zeitung, 28. 9. 1926

ŽENA, NOVÁ SEXUÁLNÍ MORÁLKA A PROSTITUCE

Kdo mluví o odpudivém úpadku mravů v sovětském Rusku, pomlouvá ho; kdo vidí v sovětském Rusku počátek nové sexuální morálky, je bezmezný optimista; a kdo zde bojuje proti tradičním konvencím argumenty starého dobrého Bebela, jako například paní Kollontajová, je opakem revolučnosti – je *banální*.

Údajná „nemravnost“ a „nová sexuální morálka“ se omezují na redukci lásky na hygienicky bezchybné páření dvou individuí různého pohlaví zasvěcených do sexu prostřednictvím školních přednášek, filmů a brožur. Nepředznamenává ji ve většině případů žádné „dvoření“, žádné „svádění“, ani duševní opojení. V důsledku toho je v Rusku hřích stejně nudný jako u nás ctnost. Příroda, oloupená o veškeré fíkové listy, náhle pošlapává svá práva, protože člověk samou pýchou nad čerstvě získaným poznáním, že pochází z opice, přebírá mravy a zvyky savců. To jej chrání jak před výstředností, tak před krásou. Udržuje to jeho zbožnost a přirozenou ctnost a člověk si uchovává dvojí cudnost lékařsky poučeného barbara, ctí morálku sanitárních opatření, slušnost opatrnosti a pociťuje zadostiučinění, že vedle požitku zároveň splnil hygienickou a sociální povinnost. *Ve smyslu „buržoazního“ světa je to vše nanejvýš mravné*. Nezletilí nejsou v Rusku sváděni a zneužíváni, protože všichni lidé naslouchají hlasu přírody a nezletilí, kteří mají pocit, že už nezletilí nejsou, se sexu oddávají dobrovolně, s vážností a vědomi si své sociální povinnosti. Ženy, které již nejsou objekty dvoření, ztrácejí svůj půvab – nikoli v důsledku naprosté rovnoprávnosti před zákonem, nýbrž v důsledku své politicky fundované ochoty, nedostatku času na rozkoš a velkého množství sociálních povinností, neutuchající práce v kancelářích, továrnách, dílnách, neúnavné veřejné činnosti v klubech, spolcích, shromážděních, na konferencích. Ve světě, v němž se žena stala natolik „veřejným faktorem“, a v němž se proto zdá být tak blažená, neexistuje přirozeně žádná erotická kultura. (Kromě toho měla erotika u lidových mas v Rusku odjakživa hrubou venkovsko-utilitaristickou příchuť.) V Rusku začínají tam, kde u nás skončili Bebel a Grete Meisel-Heßová a všichni jejich beletrističtí stoupenci.

V Rusku si lidé myslí, že jsou kdovíjak „revoluční“, když se doslovně řídí příkazy přírody a požadavky prostého rozumu. Ale řadu „revolučních“ kulturních reformací neprovázel velký duch Voltaira, nýbrž průhledný stín Maxe Nordaua. Místo tradičního pokrytectví nastoupila teoretická pedanterie, místo komplikovaných mravů banální přirozenost, místo kultivované sentimentality jednoduchý racionalismus. Lidé otevřeli všechna okna dokořán – a dovnitř vpustili zatuchlý vzduch…

Zdá se, že nepochopili, že *láska* je pokaždé svatá, že okamžik, v němž se dva lidé sejdou, je vždy posvátný. Režim se snaží, aby se sezdávací úřad vyznačoval demonstrativní jednoduchostí. Byl přičleněn k místní policii, jsou tam tři stoly, jeden pro svatby, jeden pro rozvody, jeden pro nově narozené. Rozvod je jednodušší než přihlášení u policie. Lidé mají groteskní strach z formálností. „Komunistický křest“ byl po krátkou dobu jistou ceremoniální slavností. Byl však zrušen, nebo se s ním dnes už setkáte jen velmi zřídka. Průměrné manželství se omezuje na společnou večeři v pozdních hodinách (po běžném shromáždění nebo konferenci nebo „podání zprávy“ nebo po „kurzu“) a několik hodin spánku. Muži a ženy pracují a konferují celý den v oddělených provozech. Pokud náhodou některou neděli nebo na nějaké společné demonstraci zjistí, že se k sobě nehodí, nebo když se jednomu nebo druhému zalíbí někdo jiný, dají se rozvést. Muži a ženy se navzájem znají ještě méně než partneři kapitalistického manželství s věnem. Rozvody jsou častější než u nás, protože se manželství uzavírají „lehkomyslněji“ a s menší rozvahou. Také podvádění je méně časté, a soužití je tedy čistší. Ne proto, že by zde byl tak hluboký étos, nýbrž proto, že jsou vztahy tak volné a forma tak jednoduchá. Všichni jsme savci. Od čtyřnohých se lišíme svou sexuální osvětou.

To vše nevylučuje existenci staré, snobské „morálky“. Člověk je v Rusku součástí ulice, která vidí do jeho ložnice. Protože je možné přivřít jen jedno oko, ale ne tisíc, je ulice maloměšťáčtější, snobštější, mrzutější než leckterá stará bába.

Mnohem revolučnější než morálka je *zákon.* Nerozlišuje mezi manželskými a nemanželskými matkami a dětmi. Určuje, že pracující těhotná žena nesmí dostat výpověď, že má dva měsíce před porodem a dva měsíce po něm nárok na dovolenou, že v měsíci, do kterého spadá porod, obdrží dvojnásobný plat. Určuje, že výživné bude platit otec (pokud není bez příjmů), že se na vyživovací povinnosti eventuálně může podílet několik mužů, pokud se matka rozhodne uvést je jako případné otce. Umožňuje umělé přerušení těhotenství, nařizuje rozluku manželství, i když jej chce ukončit pouze *jedna* strana, takzvaný „konkubinát“ tedy staví na stejnou úroveň jako manželství uzavřené

na úřadě. Teoreticky opravňuje i muže, aby mohli za určitých podmínek požádat o materiální podporu. V manželství neuznává společné jmění manželů. Podporuje mnoho domovů pro matky a děti, ochranných komisí, kojeneckých ústavů. Je to v moderním smyslu humánní zákon, který však může v praxi způsobovat potíže, ale také vytvářet komické situace. Soudy, které byly nedávno zavaleny procesy ve věci výživného, se jimi zabývají dodnes. K několika zásadním reformám se pozvolna přistupuje v manželském právu i v dalších právních oblastech. Teorie se nyní přizpůsobuje životu, lidé se přizpůsobují zákonům. Oprávněný požadavek na definitivní rozsudek proto ustupuje do pozadí a nutně se omezuje na posuzování a dodržování předpisů. Západní Evropa se může od nových ruských zákonů naučit *mnohému*, v oblasti sociální péče *všemu*, ale od údajné ruské nové sexuální morálky a nových mravů se nemůže naučit *vůbec nic*. Neboť jsou zastaralé a v mnohém zpátečnické. Je například zpátečnické zakázat polibek ruky – ze strachu, že by to ženu degradovalo na dámu. Je zpátečnické, když si v květinářstvích, kterých je v ulicích všech ruských měst spousta, kupují květiny jen mladé dívky, aby je věnovaly svým přítelkyním, zatímco jejich mladý průvodce netrpělivě postává opodál, povznesený ve své „komsomolské" hrdosti nad takovou „buržoazní sentimentalitu". Je zpátečnické ženu zrovnoprávněním přeměnit v neutrum, revoluční by bylo projevovat jí úctu a ponechat jí tím její ženskost. Je zpátečnické ji osvobodit – bylo by revoluční umožnit jí, aby se osvobodila *a* zkrásněla. Skutečná degradace není z „člověka" na „ženu", nýbrž ze svobodného, eroticky kultivovaného člověka vybaveného schopností milovat na sexuálně fungujícího savce. „Darwinismus" je zpátečničtější, než si ti dobráci ruští revolucionáři myslí, a metafyzično, kterého se bojí stejně jako buržuové vyvlastnění, je revolučnější než ateistické snobství. „Konvenční lež" může být tisíckrát revolučnější než plytká, banální upřímnost. Dokonce i prostituce, kterou pruské královny nenávidí stejně jako mnozí komunisté, je humánní a svobodná instituce – ve srovnání s mrzoutskou, přírodovědecky zdůvodněnou sexuální svobodou.

Prostituce, to je v Rusku stručná kapitola. Zákon ji zakazuje. Prodejné dívky, kterých je v Moskvě oficiálně asi 200, v Oděse asi 400, policie chytí, odvede je na úřadovnu a později je přidělí na pracovní místa. Pár domů lásky přežívá v několika větších ruských městech v ohrožení, v provinčních, bídných a primitivních podmínkách. Kuplířství se přísně trestá. V důsledku toho je mnoho lidí nuceno ochudit užitečný nádražní provoz i o těch několik málo automobilů, které v Moskvě jsou. Řidičům se daří dobře, státní půjčovna automobilů má ve večerních hodinách neustále obsazený telefon a jistá ironie spočívá v tom, že i ona je zneužívána. Jedna hodina jízdy v automobilech bez taxametru stojí šest rublů. (Právě se dozvídám o novém ustanovení, podle nějž musejí být obsazené automobily večer uvnitř trvale *osvětleny*.)

Rusko není nemorální, to v žádném případě, je jenom hygienické. Moderní ruská žena není žádný zpustlík, naopak: je poslušnou sociální funkcí. Ruská mládež není bez zábran, je jen důkladně poučena. Manželské a milostné poměry nejsou nemravné, nýbrž pouze veřejné. Rusko není semeniště hříchů, nýbrž přírodovědná čítanka…

I když se tento stav podporuje a udržuje silnou propagandou, je zčásti přece jen také přirozenou reakcí na uplynulá léta příliš blouznivé, sentimentální a kýčovité prolhanosti milostných vztahů. Jestliže noví reformátoři věří, že toto stádium ve vývoji erotiky, které bych nazval „přírodovědné", je pravým přechodem ke zdravé, nové, přirozené lásce, pak je třeba jejich naději sdílet. Jestliže se však domnívají, že by mohla být přirozená láska *mezi lidmi* možná bez toho, čeho se obávají jako „metafyzična", pak se mýlí. Erotický vztah, který se zredukuje pouze na tělo a vědomí, vypadá tak, jak byl shora vylíčen. Naštěstí má člověk schopnost vyrůst z pubertálního věku sexuálního poučení a z naivity neustále omílaného materialismu. I když absolutně popírá existenci „duše", v *jednom* bodě se tato duše jednoho dne projeví: v lásce.

Frankfurter Zeitung, 1. 12. 1926

Joseph Roth (1894 Brody – 1939 Paříž), rakouský spisovatel a novinář.

„K celosti“ – monografie malíře Ladislava Laštůvky

Hana Fadingerová

Kniha s názvem *Ladislav Laštůvka* je shrnutím bohužel poněkud předčasně uzavřené tvorby tohoto malíře a grafika (1951–2012), který žil v Újezdu u Brna a patřil k brněnské umělecké scéně, i když nebyl přímo nápadným zjevem a šel svou vlastní cestou mimo umělecké skupiny a sdružení. Zásluhu o vydání publikace má hlavně malířova rodina a jeho přítel Zdeněk Volf. Vyšla při příležitosti výstavy v Památníku písemnictví na Moravě v benediktinském opatství v Rajhradě, která se uskutečnila minulého roku. Tvorbu Ladislava Laštůvky v minulosti kritika i teorie umění zaregistrovaly, ale reflektovaly ji prozatím jen příležitostné tisky doprovázející jeho výstavy, několik textů v různých časopisech a stručné slovníkové heslo. Nová publikace je tak první příležitostí poznat jeho práci důkladněji.

Básník Zdeněk Volf je autorem hlavní statě. Její název „K celosti“, který je zároveň jakoby podtitulem celé monografie, ve zkratce a s narážkou na jungovský psychologický koncept individuace vystihuje podstatný základ Laštůvkovy tvorby. Poukazuje k tomu, že umělecká tvorba pro něj byla velmi osobní věcí a obrazy doprovázely jeho cestu k sebepoznání a uskutečnění sebe sama, kterou neprošel vždy hladce a bez vnitřních i vnějších konfliktů. V textu Zdeňka Volfa se jednoznačně kladně projevuje blízký vztah pisatele k malíři – spojovalo je dlouholeté přátelství. Volf uvádí všechny základní okolnosti Laštůvkova života a umělecké dráhy. Dozvídáme se o jeho rodinných kořenech, osudovém vztahu k manželce, zásadním vlivu učitele – malíře Petra Skácela – i o jeho dlouholeté práci v depozitářích Moravské galerie v Brně, což ho podstatným způsobem formovalo jako umělce s respektem ke starému umění i klasické moderně. Nakonec je zmíněno i jeho fatální onemocnění, které vše ukončilo.

Klíčová pasáž Volfova textu přináší odkrytí zážitku z mládí, který byl pro tvorbu Ladislava Laštůvky určující. Bělostné přízraky, které se před ním v halucinaci během nevolnosti zjevily, se budou v různých podobách v jeho obrazech stále vracet. Tato vize dala jeho malbě základní barevné ladění, které vychází z bílé barvy a jejích jemných posunů směrem k dalším odstínům. Z tohoto momentu taky pochopíme, proč je Laštůvkovo vyjádření založené na náznaku a neurčitých fragmentárních formách, i když vychází z velmi konkrétního pocitu nebo tělesného stavu.

Zdeněk Volf nezařazuje Laštůvku ke konkrétní malířské tendenci, ale odhaluje zdroje jeho představ a uvádí řadu jmen umělců, ať už minulosti nebo moderní doby (například Leonardo, Medek, Šíma), které malíř ctil. To samo o sobě naznačuje, jakým směrem se jeho vlastní umělecké uvažování ubíralo. Volf také přesně vycítil základní polaritu, na které je malířovo vidění založeno – je to na jedné straně vypjatá exprese, postavená na

Ladislav Laštůvka. Uspořádal Zdeněk Volf. Pavel Laštůvka, Újezd u Brna 2016, 126 stran.

pohybu vábivého ženského těla, a na druhé straně introvertní pól naznačený gesty usebrání a stahování do sebe. Vyjádřením tohoto spirituálního rozpoložení je mužská figura s aluzí na ukřižovaného Krista. Volf zdůrazňuje subjektivní východisko autora, ale postihl i společenské pozadí jeho obrazových symbolů, které nemusí být tak zjevné. Postava sevřená v prostoru nebo naopak figura, která se propadá a ztrácí v jeho rozlehlosti, to je člověk svíraný a dezorientovaný absurditou a bezcílností života v nesvobodné společnosti před rokem 1989.

Text Zdeňka Volfa má téměř „románový" vývoj a básnickou slovní sugestivnost s místy trochu složitě splétanými větami. Laštůvkova imaginativnost pro něj nevyznívá jenom ve smyslu výtvarném, ale i slovním, básnickém. Každý z artefaktů se mu zdá být osudovou básní. Volfovým přáním bylo vytvořit přehled díla, který by uspořádáním, výběrem a charakterem asocioval knihu poezie.

V publikaci dále najdeme tři kratší texty historiků umění – Bronislavy Gabrielové a Jaroslava Kačera, které jsou staršího data a některé z nich už byly dříve publikovány. Oba autoři působili stejně jako L. Laštůvka v Moravské galerii v Brně (J. Kačer byl jejím dlouholetým ředitelem) a malířovu tvorbu sledovali dlouhodobě. Bronislava Gabrielová ve svém textu zdůrazňuje, že Ladislav Laštůvka je v rámci soudobé produkce těžko zařaditelný. Jaroslav Kačer malíře přiřazuje k postmoderním tendencím, s čímž se dá polemizovat. U Laštůvky není ani stopa po postmodernistickém intelektuálním odstupu, nezávazné hře nebo hodnotové rozvolněnosti. Jeho malířské gesto je opravdové, přímé a není záležitostí žádné spekulace. Je to naopak zápas a snaha vyjádřit se tím jediným správným způsobem. V textech obou historiků umění se objevují zásadní charakteristiky Laštůvkova přístupu – je to tvorba, která probíhá jako subjektivní introspekce, ale přenáší se také do obecnější existenciální roviny, na které komunikuje s divákem. Hlavní roli hraje ženská postava, která nese různé psychické stavy a pocity. Kačer k jejímu pojmenování použil surrealistický termín a vidí ji jako „ženu – fantoma", který se zjevuje v imaginárních scénách. Oba autoři analyzují, jak u Laštůvky probíhá interakce postavy a prostoru, od kontrastního protikladu až k prostoupení postavy prostředím v obrazech ze závěrečného období. V textech převažuje optika romantizujícího pohledu, kterému se umělec jeví jako jedinečná originální osobnost, která svým gestem vyjadřuje vnitřní pocity a napětí. Naznačuje se ale také širší souvislost s vlnou tzv. imaginativního umění, která se v českém umění projevovala koncem 60. a v 70. letech. Laštůvkova malba by pak byla krokem proti proudu času, což ale neznamená neprogresivní anachronismus, protože dnes už cítíme, že stejně vzrušující jako originalita a novost je také odkrývání souvislostí a vztahů napříč uměleckými epochami. A tak by se daly Laštůvkovy expresivní ženské figury vidět jako obdoba antických nymf nebo barokních extatických světic a mohou být příkladem warburgovských „forem patosu", které se vynořují v různých podobách napříč dějinami umění. Tudy by se třeba dalo vést další uvažování o Laštůvkově malbě.

Komentáře obou historiků umění jsou erudované, ale ve srovnání s Volfovou esejí jako by vypovídaly s menší intenzitou a zdrženlivě se schovávají v neurčitostech odborného slovníku. Bylo by dobré zařadit do monografie také současný kritický text, který by tvorbu Ladislava Laštůvky zhodnotil z odstupu a z perspektivy ukončeného díla. Nabízí se také možnost interpretace opírající se o psychologii umění s ohledem na to, jak výrazně se psychické stavy a pocity u Laštůvky do jeho uměleckého vidění promítaly.

Je třeba také zmínit zdařilou grafickou úpravu knihy, za kterou stojí malířův syn Pavel Laštůvka, a ocenit její obsáhlou obrazovou část a barevnou věrnost kvalitních celostránkových reprodukcí. Vše doplňuje přehled výstav a soupis děl se snahou podchytit je v úplnosti.

Vydání monografie Ladislava Laštůvky je dobrý počin, který malířovo dílo představuje jako završený celek a zanáší ho na mapu umění nedávno minulé doby. Umělecké dění tak nevnímáme jen prostřednictvím nejznámějších jmen, která už mají své místo ve vyprávěném příběhu umění, ale zjišťujeme, že skutečnost byla daleko rozmanitější a že existuje mnoho zajímavých a méně zmiňovaných autorů, kteří sice netvořili nejprůbojnější předvoj nových uměleckých tendencí, ale cenné je u nich to, jak potvrzovali a svým autentickým způsobem rozvíjeli dříve naznačené cesty.

Hana Fadingerová, historička umění, působí v Podhoráckém muzeu v Předklášteří.

Z nových knih

WALTER BENJAMIN
PSANÍ VZPOMÍNÁNÍ
Výbor z díla III
OIKOYMENH, brož., 284 s., 240 Kč

Třetí svazek Vybraných spisů představuje Waltera Benjamina jako spisovatele, v jehož literárních dílech se zrcadlí a naplňují některé z jeho vůdčích konceptů a idejí. Jádrem svazku je kompletní překlad Jednosměrky, vedle Berlínského dětství kolem roku 1900 výbor také obsahuje několik krátkých básnických próz, např. text „Na slunci".

REFLEXE 50
OIKOYMENH, brož., 200 s., 128 Kč

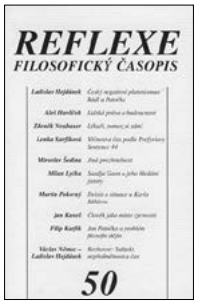

Jubilejní číslo časopisu pro filosofii a theologii přináší studie Ladislava Hejdánka – Český negativní platonismus: Rádl a Patočka; Aleše Havlíčka – Lidská práva a budoucnost; Zdeňka Neubauera – Lékaři, pomoz si sám!; dále studie Lenky Karfíkové, Miroslava Šediny, Milana Lyčky, Martina Pokorného, Jana Kuneše a Filipa Karfíka. V čísle též naleznete rozhovor Václava Němce a Ladislava Hejdánka – Subjekt, nepředmětnost a čas.

OIKOYMENH
Černá 3, 110 00 Praha 1
tel./fax: 224 930 310/212
Prodej pro veřejnost každý čtvrtek mezi 9:30 a 16:30
15% sleva, 20% sleva pro studenty
www.oikoymenh.cz,
distribuce@oikoymenh.cz

MARTINA PONÍŽILOVÁ
REGIONÁLNÍ ŘÁD A MOCNOSTI BLÍZKÉHO VÝCHODU
Formování blízkovýchodního řádu na pozadí soupeření regionálních mocností v letech 1945–2015
Dokořán, brož., 296 s., 298 Kč

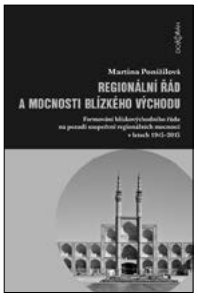

Blízký východ je vysoce nestabilním a konfliktním regionem, tedy oblastí častého výskytu mezistátních i vnitrostátních konfliktů a s tím spojené spirály zbrojení a napjatých vztahů mezi státy. Autorka ve své knize předkládá systémové vysvětlení tohoto fenoménu, když hledá příčinu nestability a geopolitické nevyzrálosti Blízkého východu v absenci jednotícího politického centra, které by mělo potenciál region sjednotit, stabilizovat a zároveň jej i bránit před pronikáním vnějších mocností. Ukazuje, jak od první poloviny 20. století dochází k trvalému soupeření několika adeptů na pozici vůdčí mocnosti regionu, a to Egypta, Íránu, Saúdské Arábie a Turecka. Snahy jednotlivých regionálních mocností prosadit navzájem si konkurující vize však umocňují jeho nejednotu a znesnadňují vznik a fungování celoregionálních kooperativních institucí.

Dokořán
Holečkova 9, 150 00 Praha 5 - Smíchov
tel.: 257 320 803, dokoran@dokoran.cz,
www.dokoran.cz

JAKUB MAREK
LEPORELLO
Togga, brož., 284 s., 240 Kč

Kniha Leporello, nazvaná podle postavy z Mozartovy opery Don Giovanni, je filosofickou interpretací obrazu člověka v evropské tradici. Leporello, sluha nevděčného pána, je pravým potomkem Adamovým, a proto se ze strachu před smrtí krčí a nezbývá mu než pracovat. Motivy práce a smrtelnosti se do sebe zakliňují, jejich vztah podmiňuje lidský svět, lidské instituce, sebe-porozumění člověka. Cože pak znamená „být člověkem"? Lidství se ukazuje být umělým, nepřirozeným rodem. Být člověkem znamená

podstoupit transformaci, jež za sebou zanechává přirozenost a osvojuje si sdílené hodnoty, normy, přetváří sebe sama k obrazu člověka.

Togga, spol. s r.o.
Radlická 48, 150 00 Praha 5
tel.: 603 551 179
www.eshop.togga.cz, togga@togga.cz

PAVOL FRIČ (ED.)
OBČANSKÝ SEKTOR V OHROŽENÍ?
SLON, brož., 288 s., 460 Kč

Publikace se soustřeďuje na analýzu modernizačních procesů v občanském sektoru. Autory zajímá profesionalizace občanských organizací a individualizace občanské participace, které se prolínají se strategickými procesy evropeizace a budování participační demokracie. Hledají odpovědi na otázku, co se vlastně pod vlivem uvedených modernizačních procesů v jednotlivých segmentech občanského sektoru aktuálně děje. Zjišťují, že s rostoucí profesionalizací a úpadkem členství v občanských organizacích klesá jejich demokratický potenciál. Hodnota občanských organizací jako participační infrastruktury občanů upadá, čímž tyto organizace ztrácejí podstatné odůvodnění své existence, tj. schopnost socializovat občany k demokracii. Růst profesionalizace a pokles členů občanských organizací je na druhé straně doprovázen nástupem občanského „aktivismu na volné noze". Jde o tzv. individualizované formy aktivismu, které se už tak pevně nevážou na členství v občanských organizacích a nemají stabilní organizační zázemí.

Sociologické nakladatelství (SLON),
Jilská 1, 110 00 Praha 1
tel.: 222 220 025, fax: 222 220 045
www.slon-knihy.cz, slon@slon-knihy.cz

MICHAL ŠŤOVÍČEK
FRANCIE PROTI EVROPĚ
Války revoluční Francie 1792–1802
Epocha, váz. s přebalem, 504 s., 475 Kč (e-kniha 239 Kč)

Publikace přináší českému čtenáři vůbec poprvé souhrnné informace

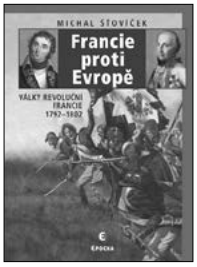

potřebné k orientaci ve spletitém průběhu konfliktů, které stály u zrodu jedné z nejznámějších etap evropské historie – napoleonských válek. Autor podrobně zpracovává dramatickou dekádu, v níž se revoluční Francie postavila se zbraní v ruce proti prakticky celému zbytku kontinentu. Podivná bitva u Valmy, úspěchy v Belgii a Nizozemí, válka v Pyrenejích a vpád do Španělska, teror ve Vendée, boje na Rýně i za ním, egyptské dobrodružství – to vše je poutavě vykresleno v přehledném chronologickém sledu a obohaceno o souvislý výklad vojenských dějin Francouzské republiky. Autor neopomíjí ani širší politické souvislosti a události v hlubokém zázemí válčících armád. Text navíc obohacují přílohy, dokumentující organizaci francouzských revolučních armád, chronologii bitev apod.

Nakladatelství Epocha
Kaprova 12/40, 110 00 Praha 1
tel: 224 810 353, 734 130 356
epocha@epocha.cz,
www.epocha.cz

institut VÁCLAVA KLAUSE

IVK nabízí knihu Tomáše Břicháčka **„Unie ve víru migrační krize“** (2016). Právník ministerstva spravedlnosti, který zastupuje ČR v pracovních skupinách Rady EU, přináší ve své nové knize brilantní analýzu evropské migrační krize. První část knihy rozebírá účet za Evropu bez hranic. Druhá část zkoumá ideový přístup unijních elit k migrační krizi. Třetí část diskutuje unijní recepty na řešení migrační krize. Závěr shrnuje vývoj po britském referendum o vystoupení z EU.

262 stran, 100 Kč.

objednávky na: www.institutvk.cz

„**Smrt ve věži**“ (Daranus, 2016) je vrcholem trilogie („Smrt ve středu“, 2009, „Smrt v sametu“, 2012), která snímá závoj ze lží a mystifikací nad utajenými ději v politice, médiích a celém našem životě od převratu v listopadu 1989 až po dnešek. Ve vypjaté době, kdy svět opět balancuje na hraně sebezničení, však **Petr Hájek** přináší i něco víc: odpověď na otázku, co s tím vším nebezpečím může běžný člověk dělat. Autor nás na každé stránce překvapuje.

406 stran.

objednávky na: www.daranus.cz

REVOLVƎR REVUE No. 105 / 2016 / ZIMA

literatura – **ZELENKA** – esej + texty k výročí / Krumphanzl, Petrbok, Nosek / **TOMÁŠEK** – rozhovor / **MOLNÁR** – básně / **GEBERT** – povídky / **MATOUŠEK** – nový román + rozhovor / **HAUSHOFER** – z románu Zeď + portrét / Lepic výtvarné umění – **PROUZA** – práce + texty / Brádková, Typlt / **STARÝ** – Hlavy + rozhovor / **CÍSAŘOVSKÝ** – Ateliéry design – **KUBA** – Richterová + Cihlář / **HALOUN** – Knižní edice / **BABÁK** představuje – Temnota rr interview – **SCHOVÁNEK** – Drda kritický couleur – **GREBENÍČKOVÁ** / Vajchr, Šlajchrt / **NEBESKÉHO HEDA** / Marečková / **O UMĚNÍ STALINISMU** / Kosáková / **BARTLOVÁ** / Drda **BAUGH** – Jedna věta

K dostání v knihkupectvích, s výraznou slevou v redakci RR (Jindřišská 5, Praha 1) nebo poštou. Objednávejte na www.revolverrevue.cz, e-mailem: sekretariat@revolverrevue.cz nebo telefonicky: 222 245 801.

Časopis *Kontexty* vychází i online

Časopis *Kontexty* je nyní dostupný i v elektronické podobě na portálu **Alza.cz**.
Můžete zakoupit kterákoli čísla od roku 2009 i celoroční předplatné.

Celoroční předplatné aktuálního ročníku (6 čísel)	300 Kč
Cena jednotlivého čísla aktuálního ročníku	60 Kč
Cena jednotlivého čísla archivního ročníku	40 Kč
Cena celého archivního ročníku (6 čísel)	200 Kč

Předplatitelé tištěných *Kontextů* mají přístup ke všem číslům aktuálního ročníku i k celému archivu zdarma. Unikátní kód je možné získat na adrese: **objednavky@cdk.cz**

alza media **www.alza.cz**

NOVÉ PUBLIKACE CDK:

A5, brož, 316 str., 248 Kč

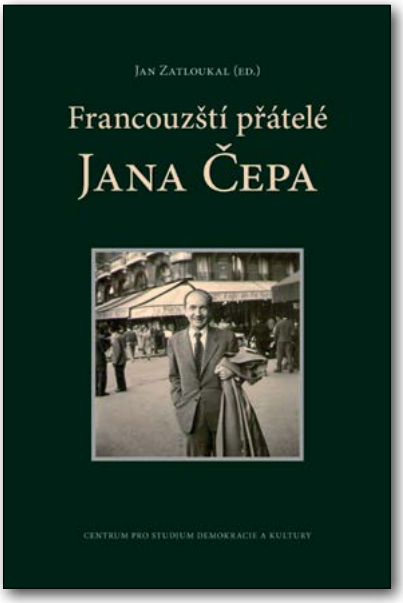

A5, pevná vazba, 372 str., 398 Kč

A5, brož, 192 str., 198 Kč

Více informací a objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel.: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

každý měsíc soutěž o ceny

výhodné předplatné revue *Host*

ceny předplatného za 10 čísel

elektronické 400 Kč

tištěné 690 Kč

studentské 590 Kč

k tištěnému předplatnému automaticky i elektronická verze

sleva 15% na kompletní knižní produkci nakladatelství Host

plná cena při zakoupení na pultech je 890 Kč za 10 čísel

host
literární měsíčník
www.hostbrno.cz

NOVÁ PUBLIKACE CDK:

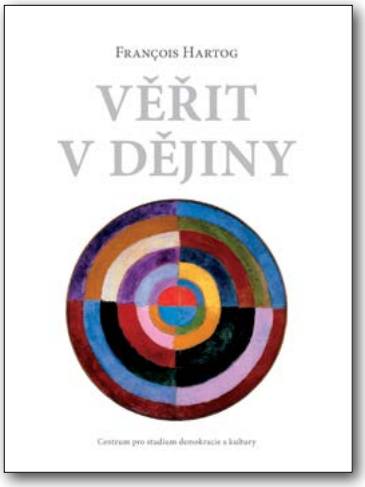

François Hartog

Věřit v dějiny

Kniha Věřit v dějiny se zabývá historickým vědomím. Hlavní otázka, kterou si François Hartog klade, zní takto: Jaké je vlastně naše dnešní historické vědomí? Nikoli snad jen vědomí profesionálních historiků, nýbrž kohokoli, doslova všech našich současníků, ať se minulostí zaobírají, anebo jsou jen příležitostně konfrontováni s jejím připomenutím. Jaké je tedy naše historické vědomí, jak ho vnímáme, jak ho chápeme, čím ho eventuálně (vědomě a nevědomě) nahrazujeme? A jak rozumíme své přítomnosti a jak vidíme svou budoucnost? Hartogova kniha je určena nejen historikům a studentům historie, ale všem, kdo přemýšlejí o dějinách i současnosti v perspektivě humanitních a společenských věd.

Váz., 216 str., 269 Kč

Objednávky na adrese:

CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno, tel./fax: 545 213 862, e-mail: objednavky@cdk.cz, www.cdk.cz

Informace o předplatném časopisu *Kontexty* na rok 2017

Všem zájemcům o časopis *Kontexty* doporučujeme předplatné.
Je to nejspolehlivější a nejlevnější způsob jeho pravidelného odběru.

Roční předplatné (6 čísel včetně poštovného): 500 Kč

Sponzorské předplatné: 1 000 Kč

Objednávky předplatného

- vyplněním objednávkového formuláře na: **www.cdk.cz/casopisy/kontexty**
- **e-mailem** na adrese: objednavky@cdk.cz
- případně **telefonicky** na čísle: 545 213 862 nebo **písemně** na adrese: CDK, Venhudova 17, 614 00 Brno

Způsob úhrady předplatného

- **bankovním převodem** na účet č. 120 402 514 / 0600 (variabilní symbol = číslo objednávky)
- **platební kartou** (pouze při objednání prostřednictvím objednávkového formuláře na www.cdk.cz, viz výše)
- **hotově** v redakci časopisu (Venhudova 17, Brno)
- **přiloženou složenkou typu C** (do zprávy pro adresáta uveďte „Kontexty“)

Upozornění:

Předplatitelé *Kontextů* mají **25% slevu** při nákupu knih CDK v internetovém knihkupectví **www.cdk.cz** a **neomezený přístup** do elektronického archivu časopisu *Kontexty* na stránkách www.alza.cz/kupon (kód na vyžádání v redakci: objednavky@cdk.cz).